

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**KLASİK-MARKSGİL MAKROEKONOMİK DİNAMİKLER ÜZERİNE ÜLKE
KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMALAR**

Doktora Tezi

Ozan Mutlu

Ankara 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**KLASİK-MARKSGİL MAKROEKONOMİK DİNAMİKLER ÜZERİNE ÜLKE
KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMALAR**

Doktora Tezi

Ozan Mutlu

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Ferda Dönmez Atbaşı**

Ankara 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
(İKTİSAT ANABİLİM)**

**KLASİK-MARKSGİL MAKROEKONOMİK
DİNAMİKLER ÜZERİNE ÜLKE KARŞILATIRMALI
ÇALIŞMALAR**

DOKTORA TEZİ

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ferda Dönmez Atbaşı**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Doç. Dr. Ferda Dönmez Atbaşı**
- 2- Prof. Dr. Serdal Bahçe**
- 3- Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Öziş**
- 4- Prof. Dr. Kurtar Tanyılmaz**
- 5- Doç. Dr. Muammer Kaymak**

Tez Savunması Tarihi

3.10.2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Ferda Dönmez Atbaşı danışmanlığında hazırladığım “Klasik-Marksgil Makroekonomik Dinamikler Üzerine Ülke Karşılaştırmalı Çalışmalar (Ankara 2022) ” doktora tezimideki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 03.10.2022

Ad Soyadı ve İmza:

Ozan Mutlu

TEŞEKKÜR

Her çalışma gibi bu tez de yazarı dışındaki birçok insanın emeği sayesinde ortaya çıkmıştır. Tezin danışmanlığını üstlenerek yazılabilmesine olanak sağlayan ve tezle ilgili süreçlerde desteğini esirgemeyen hocam Doç. Dr. Ferda Dönmez Atbaşı'na ne kadar teşekkür etsem azdır. Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Öziş ve Prof. Dr. Serdal Bahçe tez izleme komitemde yer aldılar ve bu süreçte çeşitli öneriler vererek tezin oluşumuna katkı sağladılar. Katkıları için hocalarıma teşekkür ederim. Prof. Dr. Kurtar Tanyılmaz ve Doç. Dr. Muammer Kaymak, tez jürisinde yer aldılar, eleştiri ve önerilerini paylaştılar. Her iki hocama da eleştiri ve önerileri için teşekkür ederim. Prof. Dr. Lefteris Tsoulfidis çalışmalarımın bir bölümünü Selanik'te sürdürmeme imkân sağladı. Teze temel oluşturacak ölçüm denemelerini bu sayede gerçekleştirebildim. Kendisine teşekkür borçluyum. Hocalarım Prof. Dr. Ahmet Haşim Köse ve Doç. Dr. Benan Eres ekonomi politiği anlama biçimimde derin izler bıraktılar. Öğrettikleri her şey için hocalarıma teşekkür ederim.

Lisans öğrenciliğimden beri aklımdaki her soruyu ilk sorduğum kişi olan Ekin Değirmenci'nin bu teze katkısı çoktur. Eda Ünalın, tez öneri taslağından bu zamana kadar üretilen bütün metinleri satır satır okuyarak hatalarımı düzeltti. Her iki arkadaşıma da teşekkür ederim. Berivan Sevna, Ziya Can, Pelin Tuştaş yüksek lisanstan itibaren kendilerinden çok şey öğrendiğim arkadaşlarım oldular. Onlara da teşekkür borçluyum.

Bu tezin yazılmasını mümkün kılan diğer önemli etken Ufuk Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü'nün sağlamış olduğu ortamdır. Beraber çalıştığım arkadaşlarıma ve bölüm hocalarıma bu ortamı sağladıkları için teşekkür ederim.

Annem Arzu Türkan Mutlu, ağabeyim İnan Mutlu ve eşim Hatice Budaklı Mutlu tezin yazılabileceği ortamı fedakârcâ inşa ettiler. Teşekkür etmenin onlara olan borcumu ödemek için çok yetersiz olduğunun farkındayım.

Son olarak, bütün bu katkılara rağmen tezde var olabilecek olan bütün hatalardan tek başıma benim sorumlu olduğum akılda tutulmalıdır.

İçindekiler

1. GİRİŞ.....	1
2. ÜRETKEN EMEK (FAALİYET) VE ÜRETKEN OLMAYAN EMEK (FAALİYET) TANIMLARI.....	9
2.1. Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek Ayrımının Teorik Dayanakları.....	10
2.2. Toplumsal Yeniden Üretim Faaliyetlerinin İçinde Gerçekleştiği İlişkiler	14
2.3. Geleneksel Millî Gelir Kategorilerinden Klasik-Marksgil Kategorilere	16
2.3.1. Klasik-Marksgil Katma Değerin Tahmin Edilmesi	16
2.3.2. Üretken Emegin, Değişir Sermayenin ve Artık Değerin Hesaplanması.....	18
2.3.3. Sermaye Bileşimleri ve Kâr Oranı	21
3. SERMAYE BİRİKİMİNİN GENEL DÜZENLİLİKLERİ: AVRUPA ÜLKELERİNDEN GÖZLEMLER	24
3.1. Sermaye Birikim Sürecinin Genel Düzenlilikleri	24
3.2. Kâr Oranının Düşme Eğilimine Dönük Eleştirel Değerlendirmeler İçin Ara Not ve Kâr Oranı Ölçümleri Üzerine Notlar.....	31
3.3. Klasik Marksgil Kategorileri Tek Ülke İçin Ölçen Çalışmalar ile Kısmi Olarak Ülke Karşılaştırması Yapan Çalışmalar Üzerine Notlar	34
3.4. 11 Avrupa Ülkesi ve ABD Üzerine Gözlemler	36
3.4.1. Geleneksel ve Klasik Marksgil Emek Üretkenliği Ölçümleri	37
3.4.2. Üretken Olmayan Faaliyetlerin Büyüklüğü Üzerine Gözlemler	39
3.4.3 Kârlılık Üzerine Gözlemler	44
3.4.4. Artık Değer Oranı	48
3.4.5. Sermaye Bileşimleri.....	51
3.4.6. Kâr Kütlesinin Artık Değer Kütlesine Oranı	55
3.5. Ara Sonuç ve Değerlendirme.....	61
4. ÜRETKEN OLMAYAN FAALİYETLERİN YAKINDAN İNCELENMESİ	64
4.1. Üretken Olmayan Faaliyetlerin Çeşitli Parçalarının Görelî Ağırlıkları.....	64
4.2. Üretken Olmayan Faaliyetler ve Artık Değer.....	68
4.3. Üretken Olmayan Faaliyetler, Artık Değer ve Sermaye Birikimi	72
4.4. Üretken Olmayan Faaliyetler ve Artık Değer: Bir Nedensellik Analizi.....	76
4.5. Ekonometrik Testler ve Sonuçlar	79
4.6 Ara Sonuç ve Değerlendirme.....	81
5. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KLASİK-MARKSGİL KATEGORİLERİN TAHMİNİ.....	82
5.1. Türkiye Ekonomi Politik Yazınında Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek	83
5.2. Üretken Olmayan Faaliyetlerde Genişleme, Durgunluk ve Dönüşüm	86
5.3. Yüksek Sömürü Oranının 20 Yılı	95
5.4. Kârlar Düşerken.....	98
5.5. Bulguların Ara Değerlendirmesi.....	103

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	105
EK1. Klasik-Marksgil Kategorilerin Tahmini: Varsayımlar ve Veri Setleri	109
EK1.1. Sektörlerin Sınıflandırılması ve Katma Değerin Tahmini.....	109
EK 1.2. Üretken Emeğin ve Değişir Sermayenin Tahmini.....	111
EK 1.3. Toplam Sermaye Stoku, Sermayenin Değer Bileşimi, Sermayenin Maddi Bileşimi.....	117
EK 1.4. Genel Kâr Oranı, Net Kâr ve Net Kâr Oranı	118
EK 1.5. Kapasite Kullanım Oranının Tahmini	119
EK.1.6. Üretken Faaliyetlerden Üretken Olmayan Faaliyetlere Gelir Aktarımları ..	121
EK.2. Avrupa 9 Toplulaştırılması Yapılırken Kullanılan Yöntem	122
EK.3. Alternatif Ölçümler Üzerinde Değerlendirme	122
EK.3.1 Üretken Emek ve Artık Değer Oranı	122
EK.3.2. Ölçümlerde Net Sermaye Stokunun Kullanımı	124
EK4: Türkiye Ekonomisinde Klasik Marksgil Kategorilerin Tahmini Sırasında Yapılan Ek Varsayımlar.....	129
EK4.1. Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek	129
EK4.2 Değişir Sermaye	130
EK.4.3 Klasik-Marksgil Katma Değerin Tahmini.....	131
Kaynakça	133
ÖZET	139
ABSTRACT	140

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 3.1. Geleneksel ve Klasik Marksgil Emek Üretkenliği.....	38
Grafik 3.2. Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emeğin İstihdam İçindeki Payı: Avrupa 9	39
Grafik 3.3. Net Gelirin Üretken Olmayan Faaliyetlere Aktarımı: Avrupa 9.....	40
Grafik 3.4. Üretken Emeğin ve Üretken Olmayan Emeğin İstihdam İçindeki Payı	42
Grafik 3.5. Net Gelirin Üretken Olmayan Faaliyetlere Aktarımı.....	43
Grafik 3.6 Genel Kâr Oranı: Avrupa 9	44
Grafik 3.7. Genel Kâr Oranı	46
Grafik 3.8. Genel Kâr Oranı: Avrupa 9 ve Avrupa 8	48
Grafik 3.9. Artık Değer Oranı, Avrupa 9	49
Grafik 3.10. Artık Değer Oranı	51
Grafik 3.11. Sermayenin Değer Bileşimi, Avrupa 9	52
Grafik 3.12. Sermayenin Değer Bileşimi	53
Grafik 3.13. Sermayenin Maddi Bileşimi: Avrupa 9	54
Grafik 3.14. Sermayenin Maddi Bileşimi.....	55
Grafik 3.15. Net Kârın Artık Değere Oranı, Avrupa 9.....	57
Grafik 3.16. Net Kârın Artık Değere Oranı.....	57
Grafik 3.17. Net Kâr Oranı, Avrupa 9	58
Grafik 3.18. Net Kâr Oranı.....	59
Grafik 3.19. Net Kar Kütlesi, Avrupa 9	60
Grafik 3.20. Net Kâr Kütlesi	61
Grafik 4.1. Net Gelirin Üretken Olmayan Alana Aktarımı	68
Grafik 4.2. Artık Değer Oranı ve Üretken Olmayan Emek.....	71
Grafik 4.3. Artık Değer Oranı ve Net Gelirin Üretken Olmayan Alana Aktarımı	71
Grafik 5.1. Üretken Olmayan Emeğin Toplam İstihdam İçindeki Payı	87
Grafik 5.2. Üretken Faaliyetler Net Kârının Artık Değer İçindeki Payı	94
Grafik 5.3 Artık Değer Oranı	96
Grafik 5.4. Artık Değer Oranları: ABD, Avrupa ve Türkiye	97
Grafik 5.5. Üretken Faaliyetlerin Net Reel Kütlesi ve Reel Net Sabit Sermaye Oluşumu	99
Grafik 5.6. İşsizlik Oranı	102
Grafik E.1. Farklı Tanımlarla Tahmin Edilen Üretken Emek	123
Grafik E.2. Farklı Tanımlarla Ölçülen Artık Değer Oranı	124
Grafik E.3. Net Sermaye Stoku Kullanılarak Hesaplanan Genel Kâr Oranı.....	125
Grafik E.4. Net Sermaye Stoku Kullanılarak Hesaplanan Sermayenin Değer Bileşimi	126
Grafik E.5. Net Sermaye Stoku Kullanılarak Hesaplanan Sermayenin Maddi Bileşimi	127
Grafik E.6. Net Sermaye Stoku Kullanılarak Hesaplanan Net Kâr Oranı.....	128

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1. İktisadi Faaliyetlerin Sınıflandırılması (NACE 2 / ISIC 4).....	18
Tablo 2.2. ISCO-08 Meslek Tanımlarının Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek Ayrımı Temelinde Sınıflandırılması.....	20
Tablo 3.1 Kârlılık Göstergeleri, Avrupa 9 ve Avrupa 8, 1998=100.....	63
Tablo 4.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları	80
Tablo 4.2. Birim Kök Test Sonuçları	80
Tablo 4.3. Model Sonuçları	81
Tablo 4.4. Dumitrescu & Hurlin Nedensellik Testi	81
Tablo 5.1. Faaliyet Kollarına Göre Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek.....	88
Tablo 5.2. Faaliyet Kollarına Göre Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek (Pay-Yüzde)	89
Tablo 5.3. İşletme ve Yönetim Faaliyetlerinde İstihdam Edilen Emegın Alt Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (Bin Kişi).....	90
Tablo E1. İktisadi Faaliyetlerin Sınıflandırılması (NACE 2 / ISIC 4).....	110
Tablo E2. Basitleştirilmiş Girdi Çıktı Tablosu.....	111
Tablo E3. ISCO-08 Meslek Tanımlarının Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek Ayrımı Temelinde Sınıflandırılması.....	112
Tablo E4. Kapasite Çıktının Tahmini.....	121
Tablo E5. Farklı Faaliyet Kolları Tanımlarının Uyumlaştırılması.....	131

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BLS: Çalışma İstatistikleri Bürosu

EPWT: Genişletilmiş Penn Dünya Tabloları

Eurostat: Avrupa İstatistik Ofisi

GSYİH: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

ISCO: Uluslararası Standart Meslek Sınıflandırma Sistemi

ISIC: Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması

NACE: Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflaması

OECD: Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü

OECD STAN: Yapısal Analiz Veri Tabanı

SNA: Ulusal Hesaplar Sistemi

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

1. GİRİŞ

Türkiye’de eleştirel sosyal bilimler geleneğinin en önemli isimlerinden ikisi; Oktar Türel ve Korkut Boratav, klasik-Marksgil iktisadın bugünü hakkında konuşurken geleneksel makroekonomik ölçümlerle Marksist iktisadın kategorileri arasındaki uyumsuzluklara değinmekteydiler (Eres, 2018a; Eres, 2018b). Boratav, klasik-Marksgil iktisadın “düşünce sisteminin yapı taşlarını oluşturan”, artık değer, sermaye, sömürü gibi kavramlardan vazgeçilemeyeceğini, iktisat teorisinin ortak terminolojisinin ve bu terminolojiye dayanan ücret payı, verimlilik gibi resmi istatistiklerin, ele aldığı sorunlarla bağlantılı olarak ampirik çalışmalarda kullanılacağını, fakat bu ortak terminolojiden türetilen istatistiklerin Marskgil iktisadın kavramsal çerçevesini her durumda yansıtmayabileceğini not etmekteydi. Uyumsuzluk durumunda Boratav, klasik-Marksgil iktisadın kavramsal çerçevesinin ayrıntılarına geri dönmeyi önermekteydi. Oktar Türel ise geleneksel kategoriler ile klasik-Marksgil iktisadın kategorileri arasındaki sınırları daha keskin belirlemekte, geleneksel makroekonomik kategorilerinin Marksist iktisadın kavramlarını “tam ifade edecek özellikler taşımadığını” vurguladıktan sonra, bu uyumsuzluk nedeniyle ampirik araştırmalarda üzerinde uzlaşma sağlanamayan temsili değişkenlerin kullanıldığını, sorunun çözümü için “övgüye değer çabaların” varlığına rağmen, nicel araştırmalarda genel kabul gören çıkarımlara ulaşamadığını söylemekteydi (Eres, 2018b, s.123).

Makroekonomik araştırmalar söz konusu olduğunda iki ismin net bir şekilde ortaya koymuş oldukları uyumsuzluk sıkça ihmal edilmektedir. Geleneksel millî gelir kategorileri sanki klasik-Marksgil iktisadın kategorilerinin doğrudan ifadesiymiş gibi kullanılır. Geleneksel makroekonomik ölçümlerden türeyen analizler, klasik-Marksgil iktisadın öngörülerıyla uyumsuz çıktığında, Boratav’ın ve Türel’in belirtmiş olduğu uyumsuzluklar nadiren vurgulanır. Bununla birlikte, resmi makroekonomik ölçümleri klasik-Marksgil kategorileri yansıtabilecek şekilde dönüştürmeyi amaçlayan ve her geçen

gün zenginleşen bir yazın vardır. Bu yazın, ana akım iktisadın ve resmi millî gelir muhasebesinin üretim tanımının, klasik-Marksgil üretim ve üretken emek tanımıyla uyumsuz olduğu için makroekonomik ölçümleri çarpıttığını söyler¹. Millî gelir serilerini klasik-Marksgil iktisadın üretim tanımına göre yeniden yapılandırarak, klasik-Marksgil iktisadın kategorilerinin parasal ifadelerini makroekonomik düzeyde türetmeye yönelir. Bu tip çalışmaları, eski tarihlere kadar götürmek mümkün olmakla birlikte, en kapsamlı yaklaşımın, Shaikh ve Tonak'ın (2012) ilk olarak 1994 yılında yayınlanan çalışmalarında geliştirildiğini söylemek mümkündür. Shaikh ve Tonak'ın adı geçen çalışmalarının ardından birçok çalışmada bu yaklaşım esas alınmış, farklı ülkeler için klasik-Marksgil iktisadın temel kategorileri, millî gelir serileri üretken faaliyetler ve üretken olmayan faaliyetler ayrımı temelinde yeniden yapılandırılarak ölçülmüştür².

Bu çalışmalardan elde edilen bulgulara göre; kâr-ücret oranı ölçümü, artık değer oranının yakın bir göstergesi değildir. Aynı şekilde geleneksel emek üretkenliği ile klasik-Marksgil emek üretkenliği ölçümleri farklı sonuçlar vermektedir. Sermaye birikim sürecinin dinamikleri açısından kritik bir öneme sahip olabilecek üretken olmayan faaliyetlerin büyüklüğünü, millî gelir kategorilerinde dönüştürme yapmadan gözlemek mümkün olmamaktadır. Her şeyden önemlisi, ayrım ihmal edildiğinde, klasik-Marksgil iktisadın sermaye birikim dinamiklerine dair öngörülleri ile ampirik bulgular yanlış bir biçimde uyumsuz görünür (Mohun, 2002).

---

¹Burada makroekonomik büyüklüklerin Marksist iktisadın kategorileriyle uyumlulaştırılması sorunu dar anlamda millî gelir büyüklüklerinin dönüştürülmesine odaklanmaktadır. Aslına bakılırsa resmi istatistiklerden Marksgil kategorileri türetmeye dönük çabalar daha geniş bir alana yayılır. İşgücü istatistiklerinden hareketle yedek işgücü ordusunun tahmin edilmesi, hane halkı anketlerinden hareketle sınıf profillerinin çıkarılmasını ve daha birçok başlığın varlığından bahsedilebilir. Bu tür dönüştürmeler Türkiye ekonomi politik yazınında iyi bilinen uygulamalardır. Oğuz (2020) işgücü anketlerinden hareketle yedek işgücü ordusunu hesaplarken, Bahçe ve Köse (2015) ile Bahçe, Eres ve Köse (2017) hane halkı anketlerinden hareketle toplumsal sınıf haritaları oluşturur. Millî gelir serilerinin dönüştürülmesiyle ilgili Türkiye yazınına ise 5. Bölümde değinilecektir.

² Bu çalışmalara ileride daha detaylı bir şekilde değinilecektir.

Uluslararası karşılaştırmalar söz konusu olduğunda geleneksel millî gelir serilerinin yarattığı sorunlar daha da ağırlaşmaktadır. Yukarıda varlığından bahsedilen, daha sonra tez içinde katkıları ayrıca anılacak olan çalışmalar, klasik-Marksgil kategorilerin tek bir ülkede zaman içindeki seyrini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Ülkelerin kendilerine özgü veri sorunlarını çözmek için kategoriler farklı varsayımlarla türetilmek zorunda kalındığından, ortak bir kavramsal çerçeveye dayansalar bile, bu çalışmalarda elde edilen bulguların ülke karşılaştırmaları için kullanılması mümkün değildir. Bu sebeple sermaye birikim dinamiklerinin farklı coğrafyalarda arkasında bıraktığı düzenlilikler, ülke ve bölge karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilememektedir. Farklı coğrafyalarda sömürü oranı karşılaştırması, kârlılığın coğrafi olarak farklılaşması, kriz birikim döngülerinin karşılaştırmalı olarak analizi, farklı bölgelerde üretken olmayan faaliyetlerin gelişimi gibi başlıklar ele alındığında, klasik-Marksgil iktisat ya geleneksel iktisadın çerçevesine uygun bir şekilde inşa edilen gözlemlerden hareketle soyutlamalar geliştirmek ya da sadece teori düzeyinde kalan açıklamalar yapmak zorunda kalmaktadır³.

Bugüne kadar klasik-Marksgil iktisadın kategorilerinin yukarıdaki sorunsallara uyumlu bir şekilde inşa edilmemiş olması yazının bir eksikliği olarak kabul edilmelidir⁴. Bu sebeple anılan büyüklükleri farklı ülkeler için benzer varsayımlarla inşa etmenin yazında önemli bir boşluğu dolduracağını söylemek mümkündür. Farklı ülkeler için ölçüm yapmanın bir diğer avantajı, ülke örneklerinden elde edilen bulguların genelliği konusunda daha sağlam çıkarımlar yapmayı mümkün kılmasıdır. Bu şekilde elde edilen bulgular; büyüme, birikim ve kriz konularını daha yakından ve sağlıklı bir şekilde analiz

---

³Klasik-Marksgil makroekonomik dinamiklerin analizinde, uluslararası karşılaştırmalarda kullanılan Genişletilmiş Penn Dünya Tabloları'ndan (EPWT) bahsetmek mümkündür. Bu tablolar teknik değişim, kârlılık, yakınsama gibi başlıklarda kullanılmaktadır. Fakat bu tablolar yapıları itibarıyla üretken faaliyetler ve üretken olmayan faaliyetler ayrımını yansıtmamaktadır. Bu tabloların adı geçen başlıklarda kullanımını görmek için Marquetti (2003), Roberts (2012) ve Basu vd. (2022) gibi örneklere bakılabilir.

⁴Bu gibi çalışmaların çok geniş veri setleri gerektirmesi, klasik-Marksgil iktisatçıların veri üreten kurumlar veya araştırma gruplarına kıyasla oldukça sınırlı imkanlarla çalışıyor olması bu eksikliğin gerekçeleri olabilir. Yine de eksiklik, eksikliklerdir.

edebilmemize olanak sağlayabilir. Bu yolla, Türel'in ifadesiyle "nicel araştırmalarda genel kabul gören çıkarsamalara" ulaşılabilir (Eres, 2018b, s.123).

Bu tez, yukarıdaki tespitlerden hareketle, üretken faaliyetler ile üretken olmayan faaliyetler ayrımını esas alarak, millî gelir serilerinden klasik-Marksgil kategorileri elde etmenin zorunlu olduğunu söyleyen çalışmaların izinden giderek, Avrupa ülkelerini, ABD ve Türkiye'yi esas alan bir veri seti oluşturmayı amaçlamaktadır. Klasik-Marksgil iktisadın kategorileri, 11 Avrupa ülkesinin (Almanya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Hollanda, Fransa, İspanya, İtalya, Portekiz, Danimarka ve Finlandiya) yaklaşık 25 yıllık gelişimini sergileyecek şekilde inşa edilmektedir. Avrupa ülkeleri için kullanılan yöntem aynı şekilde ABD için ve bazı küçük farklılarla birlikte Türkiye için tekrarlanmakta, karşılaştırma yapmanın mümkün olduğu başlıklarda çeşitli karşılaştırmalara girişilmektedir.

Tezin giriş kısmını takip eden ikinci bölümde, üretken faaliyetleri ve üretken olmayan faaliyetleri tanımlamak için gereken teorik çerçeve ve somut bir şekilde geleneksel millî gelir kategorilerinden klasik Marksgil kategorilerin hangi yöntem ve varsayımlarla türetildiği anlatılmaktadır. Hem üretken faaliyet tanımı hem de ampirik ölçümler, Shaikh ve Tonak (2012) tarafından geliştirilen çerçeveye dayanmaktadır.

Üçüncü bölümde, esas olarak elde edilen bulgular sergilenmektedir. Fakat bundan önce Marx'ın, sermaye birikiminin arkasında bırakacağı düzenliliklerle ilgili temel teorik önermeleri hatırlatılmaktadır. Bulgular, bu önermelerle ilişkisi içinde sunulmaktadır. Elimizdeki veri seti sermaye birikim dinamiklerinin uzun dönemli işleyişini sorunsuz bir şekilde analiz edecek uzunluğa sahip olmasa da Avrupa ekonomilerinin son 25 yıllık gelişimine klasik-Marksgil iktisadın öngörülleri damgasını vurmuş görünmektedir. Bu öngörüller, artık değer oranında zaman içindeki artış, sermaye bileşimlerindeki yükselme, genel kâr oranında artık değer oranındaki artışa rağmen azalma, artık değerin üretken

olmayan faaliyetlerde tüketimindeki artış nedeniyle net kâr oranında, genel kâr oranındaki düşüşün ötesine giden bir azalma ve tam da küresel krizin şafağında reel kâr kütlelerinde ortaya çıkan durgunluktur. Bu gözlemler, Avrupa krizinin oluşumunun analizi için doğal bir zemin oluşturmakla birlikte, gözlemlerden hareketle bir kriz analizi geliştirilmemiştir. Bunun sebebi kriz oluşumunun detaylı analizinin, sınıflar arasındaki ilişkilerin, kamu maliyesi göstergelerinin, finansal yapının ve borçluluğun daha yakından analizini gerekli kılmasıdır. Bununla birlikte, gözlemlerin doğal uzantısının bir kârlılık krizini işaret ettiği belirtilmekte, kârlılık göstergelerini görmezden gelerek inşa edilmeye çalışılan kuramların gerçekliğin önemli bir boyutunu ihmal ettiği vurgulanmaktadır. Son olarak, Avrupa ekonomilerinin gelişim sürecine bakıldığında ABD ve Çin için yapılan kimi çalışmalarda elde edilen bulgularla uyumluluk görülmektedir. Bu olgu, sermaye birikim dinamiklerinin en azından dünyanın en büyük ekonomilerinde senkronize bir şekilde çalıştığını düşündürmektedir.

Dördüncü bölüm, üretken olmayan faaliyet büyüklüklerinin yapısına ve artık değer ile olan ilişkisine yakından bakmaktadır. Hesaplamalara konu edilen ülkelerde en büyük üretken olmayan faaliyet alanının ticaret olduğu gözlenmektedir. Bunun ötesinde klasik-Marksgil iktisadın, üretken olmayan faaliyetlerin artık değerden aktarımla ayakta kaldığı yolundaki argümanı hem çeşitli yatay kesit gözlemlerle hem de ekonometrik sınamalarla doğrulanmaktadır. Ekonometrik sınamalar, artık değerden üretken olmayan faaliyetlerin büyüklüğüne doğru nedensellik olduğunu gösterirken, üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesinin artık değer üzerinde çeşitli geri bildirimleri olduğu argümanını doğrulamamaktadır.

Beşinci bölüm, Türkiye ekonomisine odaklanmaktadır. Türkiye ekonomisinde üretken olmayan faaliyetlerin görece olarak genişlediği gözlemlenmektedir. Bu bulgu, daha önce Türkiye ekonomisi üzerine yapılan çalışmalardaki tespitlerle uyumludur. Bu

bulgulara ek olarak, üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesinin son yıllarda tempo kaybettiği tespit edilmektedir. Türkiye’de 2000’li yıllarda artık değer oranının, 1990’lı yıllara kıyasla yüksek seyrettiği görülmektedir. ABD ve Avrupa ile karşılaştırıldığında, sömürü oranının yüksek düzeyi daha çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Son olarak, Türkiye ekonomisinde, gelişmiş ülkelerde de gözlemlendiği şekliyle sermayenin mutlak aşırı birikiminin varlığını tespit edecek semptomlar belirdiği vurgulanmaktadır.

Son bölüm, tezde elde edilen bulguların bir özetinden oluşmaktadır.

Teze geçmeden önce bazı noktaların vurgulanması faydalı olabilir. Açıklanması gereken ilk nokta, az önce yukarıda belirtildiği gibi tezin en önemli amacı ölçüm geliştirmektir. Dolayısıyla sermaye birikim dinamiklerini anlamaya dönük alternatif yaklaşımların bir muhasebesini çıkarmak, rakip teorilerin hangisinin ampirik düzenlilikler karşısında daha güçlü bir pozisyona sahip olduğunu sınamak gibi konular tezin amaçlarının dışındadır. Teorik tartışmalara, ölçüm yaparken ve sonuçları değerlendirirken gereken çerçeveyi oluşturacak şekilde minimum düzeyde yer verilmiştir. Bu yaklaşım 2. ve 3. bölüm için özellikle geçerlidir. Örneğin 2. bölümde üretken olan ve olmayan emeğe dönük alternatif yaklaşımların bir muhasebesi çıkarılmamaktadır ya da 3. Bölümde 2008-2009 küresel krizinin nedenlerine dönük tartışmalara ya da kâr oranının düşme eğilimi yasasına dönük tartışmalara yalnızca gözlemlerimizin üzerine oturduğu çerçevenin çizilmesi ölçüsünde yer verilmektedir. Alternatif teorik konumlanışlara değinilen noktalarda ise amaç farklı yaklaşımların varlığını vurgulamaktır. 4. Bölüm diğer bölümlerden farklı olarak iki teorik yaklaşımın karşılaştırılmaya çalışıldığı tek bölümdür. Türkiye üzerine yazılan bölümde de merkezi yaklaşım, Türkiye ekonomisinin güncel durumunun kapsamlı bir değerlendirmesini yapmak yerine klasik-Marksgil kategorilerin ölçümlerin işaret ettiği dinamiklerin altını çizmektedir.

Başlamadan önce üzerinde durulması gereken bir diğer nokta şudur: sermaye birikiminin klasik-Marksgil analizinin vurguladığı dinamikler, eğilimler ve karşı eğilimler şeklinde işler ve Marx tarafından çeşitli yasalar biçiminde ifade edilmiştir⁵. Karşı eğilimler, kimi dönemlerde yasaların işleyişini yavaşlatabilir ya da eğilimleri tersine çevirebilir. Fakat karşı eğilimler uzun dönemde yasaların işleyişini durduramaz. Bu olgu bizi yasaların işleyişinin gözlemlenmesi için gereken zaman aralıklarının ne kadar uzun olduğu sorusuyla karşı karşıya bırakır. Bu noktada tezin hem bir eksikliği hem de konumlanışı açıklığa kavuşturulmadır. Maalesef klasik-Marksgil kategorileri türetmek için gerekli olan devasa verinin kısa bir zaman aralığı için elde edilebiliyor olması bu tezin kapsayabildiği dönemi sınırlamaktadır. Fakat veri setinin kısa bir zaman dilimini kapsıyor olması klasik-Marksgil dinamiklerin bu zaman aralığında işliyor olduğu yönündeki olgunun altını çizmemize engel olmamalıdır.

Bir diğer vurgulanması gereken nokta şudur: Kapitalist üretim tarzını yöneten dinamiklerin varlığı, bu dinamiklerin her yerde mutlak olarak aynı şekilde işlediği anlamına gelmemektedir. Sermaye birikim süreci farklı coğrafyalar, ekonomiler, sınıflar için her zaman aynı sonuçları doğurmak zorunda değildir. Bu sebeple, aynı sürecin farklı yüzleri olarak çeşitlenen gözlemlere sahip olmak mümkündür. Örneğin üçüncü bölümde Almanya’da genel kâr oranının yukarı yönlü hareket ettiği, buna karşılık Güney Avrupa ülkelerinde genel kâr oranında kararlı bir düşüş görülmektedir. Detaylı bir analiz bu farklılaşma dinamiklerinin de göz önünde bulundurulmasını gerektirecektir. Tezde daha çok ortak dinamiklerin ön plana çıkarıldığı not edilmelidir.

---

⁵ Yasa ve eğilim kavramsallaştırmalarının ne ifade ettiği kimi zaman çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmaların bir örneği, David Harvey ve Micheal Roberts tarafından kâr oranının düşme eğilimi üzerine yapılan tartışmalarda yenilenmiştir. Harvey (2016, s.40) Marx’ın bulgularını “yasa”, “eğilim yasası” ve “eğilim” olarak adlandırmakta kararsız olduğunu söylerken, Roberts (2016, s. 59) Marx’ın bütün yasalarının eğilimler şeklinde işlediğinin altını çizer. Yukarıdaki vurgu Roberts’ın konumlanışına uygundur.

Klasik-Marksgil iktisat tarafından vurgulanan eğilimler, birikimin uzun dönemli düzenleyicileridir. Fakat bu uzun dönemli perspektif, kendisini kısa döneme aitmiş gibi gösteren olguları da açıklama becerisini gösterebilir. Bu konunun tipik bir örneği kâr oranının uzun dönemli düşüşünün kendisini sermaye birikiminde ani bir tıkanma olarak gösteren bir krize hangi noktada yol açacağı tartışmasıdır. Üçüncü bölümde gösterilmektedir ki, klasik-Marksgil iktisat yalnızca eğilimin varlığını değil, eğilimin yaratacağı çöküş anını da tespit etme becerisine sahiptir. Buradaki kriz elbette ki kısa dönemli çalkantılar ya da çöküşler değil, 2008-2009 ekonomik krizi gibi genel bunalımlardır. Bu konuya kârlılıkla ilgili göstergeler tartışılırken ayrıca değinilecektir.

Son olarak, sonuç bölümünde vurgulanan bir noktayı giriş bölümüne taşımak yararlı olabilir. Bu tez kapsamında üretilen veri setinin kullanılabilmesi çerçeve tezde ele alınandan daha geniştir ve üretilen veri setinin ancak bir bölümü tezde işlenebilmiştir. Veri setinin farklı sorunsallarla ilişkili biçimde kullanımı için başka çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu sebeple, hem yeni araştırmalarda kullanılabilmesi için nihai seriler hem de olası hataların tespit edilebilmesi için ham veriler, ilgilenen bütün araştırmacıların kullanımına açıktır. Bu paylaşımın, klasik-Marksgil iktisadın ihtiyaç duyduğu kolektif üretim sürecinin bir parçası olması ümit edilmektedir.

2. ÜRETKEN EMEK (FAALİYET) VE ÜRETKEN OLMAYAN EMEK (FAALİYET) TANIMLARI

Marksgil kategorilerin tahmini için üzerinde netlik sağlanması gereken en önemli başlık, klasik-Marksgil iktisadın kavramsal çerçevesine uygun bir şekilde, hangi insan faaliyetlerinin üretim olduğunun, hangi insan faaliyetlerinin üretim olmadığına, yani hangi emeğin, değer ve artık (değer) yaratma anlamında üretken olduğunun tespit edilmesidir. Bu ilk bakışta sanıldığına aksine oldukça çetrefilli bir teorik alandır ve bütün literatürü yeniden ele almak oldukça zahmetlidir. Klasik-Marksgil iktisat yazını içinde bu tartışma üretken emek ve üretken olmayan emek ayrımı başlığı altında uzun uzadıya tartışılmıştır. Aslında tartışmanın kökleri Adam Smith öncesine; fizyokratlara ve merkantilistlere kadar uzanmaktadır. Merkantilistler, artığın dolaşım alanında, özellikle dış ticaret işlemlerinde yaratıldığını düşünürken, fizyokratlar artığın kaynağının üretimde olduğunu, fakat dar bir biçimde tarımsal üretimde olduğunu iddia etmiş; Adam Smith, üretken emeği, hem doğru bir şekilde toplumsal ilişkilere referansla tartışmış, hem yanlış bir şekilde emeğin niteliği üzerinden; emeğin bir metada somutlanıp somutlanmadığı üzerinden ele almış;⁶ Ricardo, bir ülkenin bütün ürününün tüketildiğini, fakat tükettiğini yeniden üretebilenler tarafından tüketilip tüketilmediğinin önemli olduğunu söylemiştir (Tsoulfidis ve Tsaliki, 2019, s. 385). Marx, çeşitli yazılarında üretken emek ve üretken olmayan emek ayrımına oldukça uzun yer vermiş, üretken emek sınıflandırmasının kapitalist üretimin analizi için merkezi bir önemde olduğunu vurgulamıştır:

“Üretken emek, kapitalist üretim süreci içinde emek-gücünün aldığı biçimin ve tarzın ve tüm ilişkinin kısa adıdır. Ancak onu emeğin *öteki* türlerinden ayırdetmek, çok büyük önem taşımaktadır; çünkü bu ayrım, tüm

---

⁶ Adam Smith'in konuyu tartışması için Ulusların Zenginliği 2. kitap, 3. bölüme bakılabilir (Smith, 2009). Smith'in görüşlerini Marx, Artı Değer Teorileri'nde oldukça uzun bir şekilde değerlendirmektedir.

kapitalist üretim tarzının ve sermayenin kendisinin de üzerinde temellendiği emeğin özgül biçimini ifade eder (Marx, 2013, s.357)”

Bu alıntı, Marx’ın üretken emek ile üretken olmayan emek arasındaki ayrıma özel önem verdiğini göstermesi açısından önemlidir. Fakat konunun Kapital’de ayrı bir başlık halinde tartışılmamış olması, Marx’ın konuyla ilgili metinlerinin son halini almamış taslaklardan oluşması gibi sorunlar, üretken emek tanımının klasik-Marksist yazın içinde farklı kriterlere dayandırılarak yapılmasına ve çeşitli kafa karışıklıklarına neden olmuştur (Tsoulfidis ve Tsaliki, 2019, s.389; Savran ve Tonak, 2012, s.241). Yine de Marx’ın üretim faaliyetlerini dolaşım faaliyetlerinden titizlikle ayırmasından, dolaşım alanında sermayenin değerlendirilmeyeceği vurgusundan, dolaşım maliyetlerini detaylı bir şekilde ele almasından, tüccar sermayesini ele aldığı bölümlerden ve daha birçok vurgusundan hareketle, ayrımın Kapital’in genel yapısının içine gömülü olduğu görülebilir. Tezin başında da belirtildiği gibi, amacımız hesaplamalara zemin oluşturacak bir teorik çerçeveyi inşa etmekle sınırlı olduğu için farklı yaklaşımlar ve Marx’ın konuyu ele aldığı bölümler detaylı bir şekilde tartışılmamaktadır. Bunun yerine Marx’ın yaklaşımından hareketle, üretken faaliyet (emek) ve üretken olmayan faaliyet (emek) ayrımını titiz bir şekilde inşa etmekle kalmayıp, bu kategorilerin ampirik araştırmalarda nasıl kullanılacağını gösteren Shaikh ve Tonak (2012) esas alınmaktadır.

2.1. Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek Ayrımının Teorik Dayanakları

Üretken emek ve üretken olmayan emekle ilgili derinlemesine bir yazın taramasına giren Karahanoğulları (2009), konuya dönük Marksist gelenek içinde; analitik yaklaşım, kullanım değeri temelli işlevsel yaklaşım ve politik sorunlar üzerinden ayrım geliştirmek isteyen yaklaşımlar olmak üzere temelde üç farklı kuramsal pozisyon olduğunu söylemektedir. Marx’ın üretken emek ve üretken olmayan emek ayrımının kapitalist yeniden üretimin iktisadi boyutunu incelemek için geliştirilmiş bir kuramsal arka plan

olduğunu vurgulayan Karahanoğulları, analitik yaklaşım dışındaki yaklaşımların bu sorunsal ile uyumlu olmadığını söylemektedir. Bu tanım, “kapitalist yeniden üretimin iktisadi boyutuna dairdir. Kâr oranlarının, büyümenin, iktisadi bölüşüm çerçevesinin ve krizlerin analizi için uygun bir zemin sunar” (Karahanoğulları:2009: 139).

Bu yönüyle üretken emek ve üretken olmayan emek ayırımına analitik bir çerçeveden bakan yazarlar, öncelikle ayırımın ne ile ilgili olmadığını vurgulanmasına özel bir önem verir gibi görünürler. Bu açıdan ayırımın; üretilen ürünün gerekliliğine, etik sorunlar etrafında yürütülen bir yararlılık-zararlılık ilkesine, metaların özel bir kullanım türüne, hizmet mi yoksa somut bir nesnede ortaya çıkan mal mı üretildiğine ya da istihdam edilen kişinin işçi sınıfının bir üyesi sayılıp sayılmayacağına göre sınıflanamayacağına altını çizmektedir (Tsoulfidis ve Tsaliki, 2019: 389; Shaikh ve Tonak, 2012: 39-40). Ayırım hangi tür emeğin, artık değer yarattığının tespit edilmesi sorunuyla ilgilidir.

Marx’ın üretken emek ve üretken olmayan emek ayırımı, insanların maddi ihtiyaçlarını karşılamaya dönük faaliyetlerin içerisinde vücut bulduğu toplumsal ilişkilere referansla tanımlanır. Her toplum, varlığını sürdürebilmek için maddi geçim araçlarını üretmek zorundadır. Fakat bütün üretim, bir toplumsal ilişkiler ağı içerisinde gerçekleşir. Bu sebeple diğer her konuda olduğu gibi üretken emek de ancak üretimin gerçekleştiği toplumsal ilişkilere referansla tanımlanabilir. Bu sebeple Marx, çeşitli yazılarında genel olarak üretim, genel olarak üretken emek gibi başlıklarla, kapitalist üretim ve sermaye için üretken emek gibi ayrımlara başvurmuştur.⁷

---

⁷ “Yalnızca üretimin kapitalist biçimini onun mutlak biçimi, dolayısıyla üretimin tek doğal biçimi sayan burjuva dar görüşlülüğü, üretici emek ile üretici işçinin sermaye açısından ne olduğu sorusunu, genel olarak üretici emeğin ne olduğu sorusuyla karıştırabilir ve o nedenle şu eş sözlü cevapla yetinebilir: Genel olarak üretim yapan, bir ürünle ya da herhangi bir kullanım değeriyle, genel olarak bir sonuçla sonuçlanan her türlü emek üreticidir (Marx, 2012a, s.801).”

Shaikh ve Tonak (2012), Savran ve Tonak (2012) tam olarak Marx'ın vurguladığı noktadan hareket ederler. İlk aşamada toplumsal yeniden üretimin zorunlu uğrakları, genel özellikleriyle tasnif edilir. Sonra adım adım yeniden üretim faaliyetlerinin içinde yer aldıkları toplumsal ilişkiler hesaba katılır. Böylelikle üzerinde Marx'ın çeşitli yazılarında yapmış olduğu vurgulardan hareketle tutarlı bir çerçeve inşa edilir.⁸

Bütün toplumsal yeniden üretim faaliyetleri, içinde gerçekleştikleri toplumsal biçimden soyutlanarak dört ana başlık altında toplanır: “üretim”, “dağıtım”, “toplumsal idame ve yeniden üretim” ile “kişisel tüketim” (Shaikh ve Tonak, 2012 s. 40-48). Üretim, en geniş tanımıyla kullanım değerlerinin yaratılmasını ifade eder. Kullanım değeri, “birtakım özellikleri vasıtasıyla, insan arzu ve ihtiyaçlarını tatmin eden maddi bir şey veya etkidir” (Shaikh ve Tonak, 2012: 41). Bu basit tanımı altında kullanım değerlerinin üretimi, Marx'ın genel olarak üretim ya da Kapital'de emek süreci olarak adlandırdığı soyutlama düzeyine karşılık gelir. Hane içindeki üretimden, kapitalist üretime kadar uzanan geniş bir kapsama sahiptir. Toplumun maddi varlığını sürdürmesinin zeminini oluşturur. Yeniden üretim faaliyetlerinin ikinci ayağını dağıtım (dolaşım) faaliyetleri oluşturur. Dağıtım (dolaşım) faaliyetleri, kullanım değerlerinin ya da paranın kullanım haklarının el değiştirmesini ifade eder. Kapitalist üretim tarzının genelleşmiş bir meta ekonomisi olması nedeniyle, dağıtım (dolaşım) faaliyetlerinin görece büyüklükleri de önemli miktarda artmıştır. Burada bu faaliyetlerden yalnızca mülkiyet hakkının devrini içeren faaliyetlerle sınırlı bir tanımdan bahsedildiğini not etmek gerekir. Üretim sürecinin devamını teşkil ettiği ölçüde; taşımacılık, paketleme, depolama gibi faaliyetler, üretken faaliyetlerin bir parçası olacaktır. Toplumsal idame faaliyetleri ise toplumsal düzenin yeniden üretimini garanti altına almayı amaçlayan; hukuk faaliyetleri, güvenlik faaliyetleri, dini faaliyetler, kamu yönetimi gibi başlıkları altında toplar. Hem dağıtım

---

⁸ Karahanoğulları (2009), Marx'ın metinlerinden uzun alıntılarla Shaikh, Tonak ve Savran tarafından geliştirilen çerçevenin Marx'ın yaklaşımıyla uyumluluğunu göstermesi açısından önemlidir.

faaliyetleri hem de toplumsal idame faaliyetleri, toplumun kendi içindeki ilişkilerini düzenlemek için zorunlu olan ve içinde yaşanılan üretim tarzının doğurmuş olduğu ilişkileri yansıtır. Son olarak bireysel tüketim, üretilen kullanım değerinin insan ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kullanılmasını ve yok edilmesini ifade eder.

Bu soyutlama düzeyinde mal üretimi söz konusu olduğunda; örneğin tarım, sanayi, inşaat gibi faaliyetlerde üretim tanımlarında farklılık yoktur. Geleneksel millî gelir muhasebesinin üretim yaklaşımı ile klasik-Marksgil üretim tanımını ayırıştırarak şey; geleneksel millî gelir muhasebesinde dağıtım ve toplumsal idame faaliyetlerinin hizmetler gibi geniş bir başlık altına sokularak üretim olarak sınıflandırılmasıdır. Yine de hizmet faaliyetleri söz konusu olduğunda Ulusal Hesaplar Sistemi 2008 de (SNA 2008), bazı hizmet faaliyetlerinin üretken sayılıp sayılmayacağı konusunda kuşkuya sahip gibi görünmektedir ve kullanım değeri temelli bir ayırıştırma yapma ihtiyacı hissedilir. Hizmetler söz konusu olduğunda “tüketim biriminin koşullarında değişiklik yaratan aktiviteler” ile “malların ve finansal varlıkların mübadelesine olanak sağlayan faaliyetleri” birbirinden ayırma ihtiyacı duyar. (UN vd., 2009, s.96). Bu hizmetlerden ilki “etki yaratan hizmetler (change-effecting services)”, diğeri ise “pay hizmetleri (margin services)” olarak adlandırılır. “Pay hizmetleri”, malların, hizmetlerin ve finansal varlıkların sahipliğinin değişiminde rol oynayan hizmetlerdir. Toptan ve perakende ticaret ile çeşitli finansal kuruluşların faaliyetleri bu başlık altında toplanır. Fakat SNA bu yöndeki tespitin doğuracağı pratik sonuçları detaylandırmaz ve bu faaliyetlerin de hizmet “üretimini” parçası olduğunu söyler. Klasik-Marksgil iktisadın bakış açısından ise kullanım değerinin üretildiği hizmetler üretimken, kullanım değerinin üretilmediği hizmetlerin ayırıştırılması gerekir.

İlk üç faaliyet emek kullanımını gerektirir. Toplum bu faaliyetler içinde yalnızca emeği tahsis etmez, aynı zamanda bu faaliyetler sırasında toplumsal ürünün bir bölümü

tüketilir. Yalnızca üretim faaliyetleri sırasında tüketilen toplumsal ürün yeni kullanım değeriyle sonuçlanır. Dağıtım ve toplumsal idame faaliyetleri içinde kullanım değerleri kullanılarak yok edilir. Bu sebeple, dağıtım ve toplumsal idame faaliyetleri, klasik-Marksgil iktisadın bakış açısından üretimden daha çok tüketime benzetilir ve “toplumsal tüketim faaliyetleri” olarak da adlandırılır. Hatta daha sonraki bölümlerde tartışılacağı üzere, klasik-Marksgil yaklaşım, dağıtım ve toplumsal idame faaliyetlerinin, artık değeri üretken olmayan bir biçimde tüketmesi nedeniyle birikim üzerine sınır koyduğunu iddia etmiştir.

2.2. Toplumsal Yeniden Üretim Faaliyetlerinin İçinde Gerçekleştiği İlişkiler

Yukarıda da belirtildiği gibi toplumsal yeniden üretim faaliyetlerinin dört ana uğrağı bir boşlukta gerçekleşmez. Bu ana uğraklar ele alınan üretim tarzının tarihsel özelliklerine göre yeniden tanımlanmalıdır. Bu noktada, istihdam edilen emeğin içerisinde yer aldığı toplumsal ilişkiler önem kazanır. Shaikh ve Tonak (2012, s. 48), içerisinde yer aldığı toplumsal ilişkilere bakarak emeğin, üç tip ilişki içinde harcanabileceğini söyler: dolaysız kullanım için, gelir karşılığı satış için ve kâr için.

Yukarıda tanımlanan yeni ölçütler, kapitalist üretimin kapsamını genel olarak üretim faaliyeti kapsamına göre daraltır. Üretim bu yeni ölçütler altında, dolaysız kullanım amacıyla gerçekleştiriliyorsa ya da gelir karşılığı satış için gerçekleştiriliyorsa kapitalist anlamda üretken faaliyet ve emek kapsamında yer almaz. Çünkü kapitalist üretimin dolaysız amacı kullanım değeri ya da değişim değeri değil, artık değer (kâr) üretimidir. Dolaysız kullanım amacıyla harcanan emek, kullanım değeri yaratır. Gelir için üretim, üretilen nesnelere meta haline getirir. Dolayısıyla hem kullanım değeri, hem de değişim değeri üretir, fakat artık değer üretmez. Kapitalist üretim, artık değerini üretimidir. Kâr için üretim yapan kapitalist, sermayesini üretim faaliyetlerinde istihdam edilmek üzere emek gücüne ve üretim araçlarına dönüştürür. Üretim faaliyetleri sırasında

satın aldığı emek gücü ve üretim araçları üretken şekilde tüketilir. Faaliyetin sonucunda elde edilen ürün kapitalistin metasıdır. Bu meta yalnızca kullanım değerinin ve değişim değerinin taşıyıcısı değildir, aynı zamanda artık değer de taşıyıcısıdır. Bu faaliyet üretken bir hizmet faaliyeti olsa da durum değişmez. Marx için üretken emek, bu faaliyetlerde istihdam edilen ücretli emektir.

Toplumsal yeniden üretim faaliyetleri genel olarak tanımlanırken üretken sayılmayan faaliyetler hiçbir koşulda kapitalist üretim tarzı altında da üretken olarak tanımlanamazlar.⁹ Yalnızca ücretli emek-sermaye ilişkisinin toplumsal yeniden üretimin farklı alanlarına yayıldığını gösterir. Bu faaliyetlerin, artık değer üretmiyor olmalarına rağmen kâr amacıyla gerçekleştirilebiliyor olması, bu faaliyetlerin öncelikli olarak artık değerden ve üretim faaliyetlerinden kaynaklanan diğer gelir akımlarınca finanse ediliyor olmalarından kaynaklanır. Bu olgu, bu faaliyetlerde elde edilen kârlar için geçerli olduğu kadar, bu faaliyetler sırasında tüketilen maddi girdilerin finansmanı ve istihdam edilen üretken olmayan emeğin ücretleri için de geçerlidir.

Kapitalist üretimin ne olduğunu tanımladığı ölçüde bu çerçeveye hesaplamalar için yeterlidir. Kimi bazı noktalarda daha geniş açıklamalar yapılabilir. Bu tip açıklamalar, hali hazırda var olan literatüre yeni katkılar olmaktansa daha önceki tartışmaları özetlemeye dönecektir. Bu sebeple konunun teorik boyutu daha fazla tartışılmamaktadır. Daha önce söylendiği gibi Shaikh ve Tonak (2012), Savran ve Tonak (2012), Karahanoğulları (2009) konuyu etraflıca tartışmaktadır. Fakat klasik-Marksgil kategorilerin türetilmesi için somut olarak atılması gereken bir adım daha vardır: millî gelir serilerinin yukarıdaki gibi bir teorik çerçeveye göre düzenlenmesi. Bu tip bir yeniden

---

⁹ “Asker ücretli işçidir, paralı askerdir; ama bu yüzden üretici işçi olmaz” (Marx, 2012a, s.803). “Ayrıca örneğin davalar, noter senetleri vb. Bütün bunlar, meta alıcıları ve satıcıları olarak meta sahipleri arasında koşulan şartlarla ilgilidir ve sermaye - emek ilişkisiyle hiç ilgisi yoktur. Bu işleri yürütenler, bu yolla velev ki sermayenin ücretli işçileri hâline gelseler de bu yolla üretici işçi hâline gelmezler” (Marx, 2012a, s. 804).

düzenleme faaliyetinde tartışmalı gri alanların her zaman olacağını akılda tutarak, bir sonraki bölüm millî gelir serilerinin bu çalışmada nasıl düzenlendiğini aktarmaktadır.

2.3. Geleneksel Millî Gelir Kategorilerinden Klasik-Marksgil Kategorilere

Klasik-Marksgil kategorileri tahmin etmek için geleneksel millî gelir serilerinin nasıl kullanıldığıyla ilgili olarak somut bir yol haritasına ihtiyaç vardır. Bu bölümde adım adım, klasik-Marksgil kategoriler inşa edilirken geleneksel millî gelir serilerinin nasıl dönüştürüldüğü anlatılmaktadır. Hesaplamalarla ilgili bütün teknik detaylar ve varsayımlar ek bölümüne alınmıştır.

2.3.1. Klasik-Marksgil Katma Değerin Tahmin Edilmesi

Daha önce de belirtildiği gibi millî gelir serilerinden hareketle klasik-Marksgil kategorileri türetmenin en gelişmiş yöntemi Shaikh ve Tonak (2012) tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemde, girdi-çıkıtı tablolarından hareketle, değer üretimi ve üretken olmayan faaliyetlere aktarımının izi sürülür. Bütün işlemler hem gelir hem harcama taraflı ilerletildiği için hem değer üretiminin parasal büyüklüklerinin hem de ürün kullanımının izi sürülebilir. İlk aşamada bütün ekonomik faaliyetler, birincil ve ikincil sektörler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrımında, “toplam meta ürününün üretiminin ve yurtiçi gerçekleşmesinin dolaysız biçimde içerisinde yer alan (üretim ve toptan perakende ticaret) sektörler birincil sektörler olarak” adlandırılırken, “birincil sektörlerden kaynaklanan değer ve para akışlarının daha sonraki yeniden dolaşımında yer alan (finans, toprak kiralama ve satışları ve genel devlet benzeri) sektörlerse ikincil sektörler” olarak tanımlanmaktadır (Shaikh ve Tonak, 2012, s.59).

Geleneksel millî gelir hesapları, üretken olmayan faaliyetleri de üretken kabul ettiği için toplam geliri, birincil ve ikincil sektörün gelirleri toplamı olarak kaydeder. Üretken olmayan faaliyetlerin yokluğunda, geleneksel hesaplamalarla, klasik Marksgil kategoriler

arasında eşitlik vardır. Fakat ticaret sektörü ve komisyoncu sektörler için içine katılır katılmaz bu eşitlik bozulur. Klasik-Marksgil kategoriler ile geleneksel istatistikler ayırmaya başlar. Ticaret sektörünün varlığında, üretilen değer bir bölümü ticaret marjı altında ticaret sektörüne aktarılmıştır ve ticaret sektörünün toplam çıktısı olarak hesaplara eklenir. Dolayısıyla, toplam değeri ölçmek istediğimizde hem üretken faaliyetlerin çıktısını hem de ticaret marjından oluşan ticaret sektörü çıktısını almamız gerekir. Fakat komisyoncu sektörler birincil gelir faaliyetler tarafından yaratılan gelirin yeniden dolaşımından elde ettikleri gelirle ayakta kaldıklarından, bunların gelirlerinin yeniden sayılması çifte sayım sorunu ortaya çıkmasına neden olur. Dolayısıyla, toplam değer ölçümü yapılırken bu faaliyetlerin dışarıda bırakılması gerekir. Geleneksel millî gelir kategorileriyle ifade edilirse, yaratılan toplam değer parasal büyüklüğü, üretken sektörler gayrisafi çıktısıyla (GO_p) ticaret sektörü gayrisafi çıktısının (GO_t) toplamı olacaktır.

$$TV = GO_p + GO_t \quad 2.1$$

Net katma değere ulaşmak için toplam değerden, üretken faaliyetlerde kullanılan ara girdi (II_p) ile sabit sermaye tüketiminin (D_p) çıkarılması gerekir. Net katma değer (NMVA) aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$NMVA = GO_p + GO_t - II_p - D_p \quad 2.2$$

Ulusal hesaplarda yer alan ara girdi tüketimi, üretken faaliyetlerden ikincil sektörlerle (komisyoncu sektörler) yapılan ödemeleri içerdiği için, girdi kullanımı olduğundan büyük görünür. Üretken faaliyetlerden komisyoncu sektörlerle yapılan ödemelerin hesaplanıp, katma değer hesabına eklenmesi gerekir. Dolayısıyla, geleneksel ifadelerle söylenecek olursa, klasik-Marksgil katma değer (NMVA), üretken faaliyetlerin komisyon ödemelerini ($RYPP$) içerecek şekilde, üretken faaliyetlerin net katma değeri

(NVAp) ile ticaret sektörü çıktısı ve üretken faaliyetlerden yapılan komisyon ödemelerinin toplamı şeklinde yazılabilir:

$$NMVA = NVAp + GOt + RYPp \quad 2.3$$

Son olarak geleneksel faaliyet kolu sınıflamalarının nasıl ele alındığını belirtmek yeterli olacaktır. ISIC rev.4'de yer alan iktisadi faaliyet kollarının; üretken faaliyetler, ticaret ve komisyoncu sektörler olarak sınıflandırılması Tablo 2.1'de sunulmaktadır.

Tablo 2.1. İktisadi Faaliyetlerin Sınıflandırılması (NACE 2 / ISIC 4)

Üretken Faaliyetler	Üretken Olmayan Faaliyetler
Tarım, Ormancılık, Balıkçılık (A)	Ticaret
Madencilik ve Taş Ocakçılığı (B)	Toptan ve Perakende Ticaret (G)
İmalat (C)	Gayrimenkul Faaliyetleri (L)
Elektrik, Gaz, Buhar Temini	Komisyoncu Sektörler
İklimlendirme (D)	Finans ve Sigorta Faaliyetleri (K)
Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri (E)	Profesyonel, Bilimsel, Teknik Aktiviteler (M)
İnşaat (F)	İdari ve Destek Hizmetleri Faaliyetleri (N)
Ulaştırma ve Depolama (H)	Kamu Yönetimi ve Savunma; Zorunlu Sosyal Güvenlik (O)
Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri (I)	Katma Değer Hesabının Dışında Tutulan Sektörler
Bilgi ve İletişim (J)	Hane halklarının İşverenler Olarak Faaliyetleri (T)
Eğitim (P)	
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri (Q)	
Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlenme ve Spor (R)	
Diğer Hizmet Faaliyetleri (S)	

2.3.2. Üretken Emegın, Değişir Sermayenin ve Artık Değerin Hesaplanması

Kapitalist anlamda üretken emegın kâr amacıyla üretim faaliyetlerinde istihdam edilen ücretli emek olduğu belirtilmişti. Küçük meta üretiminin (gelir amacıyla üretim) ve kendi hesabına çalışanların varlığı ölçümler için çeşitli sorunlar doğurmaktadır. Kendi hesabına çalışanlara dönük veriler istihdam verilerinde takip edilebilirken, küçük meta

retiminden doğan gelirler, gelir hesaplamalarında takip edilemez. retken emek ve değişir sermaye, yalnızca üretken faaliyetlerde istihdam edilen ücretli çalışanlar ile bu çalışanlara yapılan ücret ödemeleri olarak kabul edilirse, artık değer ve kr hesaplanırken kendi hesabına çalışanların gelirlerinin tamamına kr muamelesi yapılmış olunur. Dolayısıyla artık değer ve kr olduğundan büyük hesaplanır. Bu sorunun üstesinden birden fazla üretken emek ve değişir sermaye tanımı yapılarak gelinmiştir. Tezin ana gövdesinde üretken faaliyet kollarındaki üretken meslek gruplarında istihdam edilen ücretli çalışanlar ve kendi hesabına çalışanlar üretken kabul edilmiştir. Ek bölümünde ise, Avrupa ve ABD için üretken emek ve değişir sermaye, üretken faaliyetlerde istihdam edilen ücretli emek esas alınarak hesaplanmıştır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde çalışanların büyük çoğunluğu ücretli olarak çalıştığı için pratik bakış açısından bulgularımızı değiştirecek bir farklılık görülmemiştir.

retken emek hesaplamasında ilk aşama, faaliyet kollarındaki bölünmeyi esas alarak, üretken olmayan faaliyet kollarında istihdam edilen emeğin tamamının üretken olmayan emek olarak tanımlanmasıdır. İkinci aşamada, üretken faaliyetlerde istihdam edilen fakat yönetim ve idari işler gibi meslek gruplarında çalışanlar üretken emek hesaplamasından dışlanmıştır. retken faaliyetlerde istihdam edilen üretken olmayan emek tahmin edilirken ISCO-08 tanımları kullanılmıştır. ISCO-08 meslek gruplarının, üretken emek ve üretken olmayan emek olarak nasıl sınıflandırıldığı Tablo 2.2.'de sunulmuştur. Tablodan da görülebileceği gibi ISCO-08 tanımlaması, üretken faaliyetlerde istihdam edilen üretken olmayan emeği ancak kısmen tahmin etmemize izin vermektedir. Eğer elimizde daha detaylı bir veri seti olsaydı, satış personelini hizmet personelinden ayırmamız gerekirdi. Aynı zamanda profesyoneller başlığı altında bulunan çeşitli meslek gruplarını da üretken olmayan emek olarak sınıflandırmamız gerekirdi. Fakat elimizdeki veri seti daha detaylı bir ayrıştırmaya izin vermemektedir. Son olarak, katma değer hesaplarında olduğu gibi bütün teknik detaylar eklerde anlatılmıştır.

Tablo 2.2. ISCO-08 Meslek Tanımlarının Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek Ayrımı Temelinde Sınıflandırılması

Üretken Emek	Üretken Olmayan Emek
Profesyoneller	Yöneticiler
Teknisyenler ve Yardımcı Profesyoneller	İdari Destek Çalışanları
Hizmet ve Satış Çalışanları	
Nitelikli Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık İşçileri	
Zanaatkarlar ve Benzeri İşlerde Çalışanlar	
Tesis ve Makine Operatörleri ile Montajcılar	
Nitelik Gerektirmeyen İşlerde Çalışanlar	

Üretken emek bir kere tahmin edildikten sonra, üretken emeğe yapılan ücret ödemelerinin tahmin edilerek değişir sermayenin hesaplanması gerekir. Burada iki önemli zorluk vardır. Bunlardan ilki, üretken faaliyetlerde istihdam edilen kendi hesabına çalışanların gelirlerinin tahminidir. Zorluk, ulusal hesaplarda bu büyüklüğün ayrıca belirtilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu zorluk, her bir sektörde istihdam edilen kendi hesabına çalışanların, o sektörün ortalama ücreti kadar gelir elde ettiği varsayımıyla aşılmıştır. Bu varsayım ile hesaplanan izafi ücret, daha sonra değişir sermayenin bir bileşeni sayılmıştır. İkinci zorluk, üretken faaliyetlerde istihdam edilen üretken olmayan emeğin ücretlerinin tahmin edilmek zorunda kalınmasından kaynaklanmaktadır. Mesleklere göre ücret verileri olmadığı için, üretken faaliyetlerde istihdam edilen üretken olmayan emeğin, istihdam edildiği faaliyet kolundaki ortalama ücrete eşit bir ücret aldığı varsayılmıştır. Bu varsayım ile hesaplanan üretken olmayan emeğin ücret büyüklüğü değişir sermaye hesaplamasının dışında tutulmuştur. Bu, veri sorunlarının ortaya çıkardığı zorunlu bir varsayımdır. Özellikle yönetici ücretlerinin ortalama ücretin çok üstünde olması nedeniyle değişir sermaye hesaplamalarının gerçekte olduğundan yüksek,

dolayısıyla artık değerin ve artık değer oranının olduğundan düşük hesaplandığı söylenebilir.

Değişir sermayenin net katma değerden çıkartılmasıyla elde edilen büyüklük artık değerdir. Toplam artık değer değişir sermayeye bölüldüğünde, artık değer oranı elde edilir.

2.3.3. Sermaye Bileşimleri ve Kâr Oranı

Kâr oranı, sermayenin değer bileşimi gibi sermaye ölçümlerinin önem kazandığı başlıklarda çeşitli tartışmaların olduğunu not etmek gerekir. İlk olarak, öndelenen sermayenin hesaplanmasında yatırılan ücretlerin katılıp katılmayacağı, stokların öndelenen sermayenin içinde sayılıp sayılmayacağı gibi başlıklar vardır. Birçok çalışma daha çok pratik gerekçelerle, öndelenen sermaye büyüklüğünün bir ölçütü olarak yalnızca sabit sermaye stokunu kullanmaktadır. Buradaki ölçümler bu pratik yaklaşıma dayanmaktadır.

Sermaye stok ölçümlerinin bir diğer başlığı, sermayeye değer biçilmesi sorunudur. Ardışık tekil sistem yaklaşımına bağlı Kliman (2011) gibi yazarlar, sermayenin değerinin tarihsel maliyeti üzerinden hesaplanması gerektiğini söylerken, çalışmaların çoğunda kullanılan ölçü cari yenileme maliyetidir. Cari yenileme maliyetinin kullanılması kâr oranını reel bir ölçüt haline getirir. (Shaikh, 2018, EK6.2). Bu çalışmada cari yenileme maliyeti üzerinden hesaplanan sermaye stok serileri kullanılmaktadır.

Sermaye stokuyla ilgili bir diğer ölçüm sorunu, gayrisafi sermaye stokunun mu yoksa net sermaye stokunun mu hesaplamalarda kullanılacağıdır. Net sermaye stokunun kullanımı, üretim sürecinde hali hazırda kullanılan sermaye malları üzerinden yapılan kârlılık ölçümüdür. Gayrisafi sermaye kullanımındaki sermayenin yalnızca aktif şekilde kullanılan bölümünü değil, yatırılmış toplam büyüklüğü esas alma anlayışından gelir

(Shaikh, 2018, EK6.3). Yaygın olan yaklaşımın net stokları kullanmak olduğu not edilmelidir. Tezde, yaygın uygulamaların aksine, gayrisafi stoklar esas alınarak hesaplanmış büyüklükler sunulmaktadır. Net sermaye stokuna dayanarak da ölçümler yapılmakla birlikte bu sonuçlar tezin ana metnine alınmamıştır. Net sermaye stokuna dönük ölçümler ek bölümünde sunulmuştur.

Kâr oranı ölçülürken gayrisafi stoklara öncelik verilmesinin nedeni, bu ölçümlerin Marx'ın üretim amacıyla yatırılan parasal büyüklük olarak sermaye ölçümü yaklaşımını daha iyi ifade etmesidir¹⁰. Shaikh'in de belirttiği gibi (2018, EK. 6.3.) başlangıçta makine ve teçhizata yatırılan sermaye yıpranma sonucu tekrar para formuna döner. Bu para tekrar yatırıma döndürülebileceği gibi para ya da finansal varlık şeklinde de elde tutulabilir. Hem yıpranma sonrasında elde kalan makineler hem de para ya da finansal varlık olarak elde tutulan büyüklük, işletmenin devamlılığını sürdürmesine yarar. Bu ikisini birlikte kapsayabilecek olan sermaye tanımı, ulusal hesaplardaki gayrisafi sermaye stok ölçümleridir.

Tezde iki tip kârlılık ölçümü kullanılmıştır. Bunlardan ilki toplam artık değer, sermaye stokuna bölünmesiyle elde edilen genel kâr oranıdır. Bu ölçüm Marx'ın kâr oranının düşme eğilimini tartışırken kullandığı ölçüme yakın ölçümdür. Bir diğer ölçüm, kâr için faaliyette bulunan (kapitalist) sektörlerde elde edilen net kârın, sermaye stokuna bölünmesiyle elde edilen kârlılık ölçümüdür. İki ölçüm arasındaki farklılık, büyük oranda artık değer üretken olmayan faaliyetlerde tüketilen bölümünün büyüklüğünü yansıtmaktadır.

---

¹⁰ Marx, kâr oranının, yatırılan toplam sermayenin hem yıpranan hem de hali hazırda üretimde iş gören kütlelerinin toplamı üzerinden ölçülmesi gerektiğini söyler: “Kâr *oranı*, üretilen ve gerçekleştirilen artık değer kütlelerinin, sermayenin yalnızca metalarda yeniden ortaya çıkan tüketilmiş kısmına göre değil, kullanılmış ve üretimde iş görmeyi sürdüren kısmına göre ölçülmesiyle hesaplanmak zorunda olsa bile, kâr *kütlesi*, yalnızca, metaların içerdiği ve onların satılmasıyla gerçekleştirilecek olan kâr ya da artık değer kütlelerine eşit olabilir” (Marx, 2015, s.233).

Sermayenin değer bileşimi, sermaye stokunun değişir sermayeye bölünmesiyle, sermayenin maddi bileşimi ise sermaye stokunun net Marksgil katma değere bölümüyle türetilmektedir. Diğer başlıklarda olduğu gibi bu ölçümlerle ilgili teknik detaylar da eklerde ele alınmıştır.

Anılan kategoriler bir kere hesaplandığında, bu hesaplamalardan yeni kategoriler türetilir. Burada tarif edilen kategorilerden türetilmiş yeni kategoriler hesaplandığında, hesaplama prosedürleri o kategoriye dair gözlemlerin sunulduğu bölümlerde anlatılmaktadır. Őimdi yukarıda ana hatları çizilen değişkenlerin Avrupa ekonomilerinde nasıl hareket ettiği gözlemlenebilir.

3. SERMAYE BİRİKİMİNİN GENEL DÜZENLİLİKLERİ: AVRUPA

ÜLKELERİNDEN GÖZLEMLER

Bu bölümde, 11 Avrupa ülkesi için inşa edilen başlıca klasik-Marksgil büyüklükler sunulmaktadır. Elde edilen bulguların teorik arka planını ortaya koymak amacıyla, sermaye birikim sürecinin temel düzenliliklerinin Marx ve sonraki yazın tarafından nasıl formüle edildiği ele alınmaktadır. Bunu yakın zamanda kâr oranının düşme eğilimine dönük eleştirel değerlendirmelerin kısa sunumu ve yakın zamandaki ampirik çalışmaların temel bulgularının özetlenmesi takip etmektedir. Bu tartışmalar, elde edilen bulguların yorumlanacağı arka planı oluşturması için önemli görünmektedir. Son olarak, elde edilen bulgular sunulmaktadır. Elde edilen bulgular, klasik-Marksgil iktisadın sermaye birikimi analiziyle bütünüyle uyumlu görünmektedir.

3.1. Sermaye Birikim Sürecinin Genel Düzenlilikleri

...İnsan başkaydı. Aldığı ürün bir tek karnını doyurmasına, bir de vergisini ödemesine yetse, toprağını elinde tutabilirdi insan...bu mümkündü...Oysa bakın...banka ya da şirket bunu yapamaz. Çünkü o yaratıkların soludukları hava değil, yedikleri de et değil. Onların soluduğu kâr, yedikleri de anaparanın faizi. Eğer bunları bulamazlarsa ölürlere onlar. Siz havasız, etsiz kalınca nasıl ölüyorsanız, öyle. Üzücü bir durum, tamam, ama bu böyle! Böyle işte!

Gazap Üzümleri-John Steinbeck, Çeviri: Belkıs Dışbudak

Marx, Kapital'in birinci cildinin üçüncü kısmı ile üçüncü cildinin üçüncü kısımlarında, sermaye birikim sürecinin, bugünkü terimlerle ifade edeceksek makroekonomik bir analizinin ana hatlarını sunar. Analiz, sermayenin basit yeniden üretiminin, bir tarafta ücretli emek, diğer tarafta sermaye olarak toplumsal ilişkileri nasıl yeniden ürettiğinin gösterilmesiyle başlar. Ardından artık değerın yeniden yatırıma dönüştürüldüğü genişletilmiş yeniden üretim gelir. Her iki analiz düzeyinde de üretimin teknik alt yapısı, yani sermayenin değişir sermaye ve değişmez sermaye olarak bölünüşü sabit kabul edilir. Fakat sermayenin asıl birikim süreci, artık değerın sadece yeniden sermayeye dönüştürülerek genişletilmesinin ötesinde, sermayenin bileşiminde ve

üretimin örgütlenmesinde sürekli olarak yeniliklerin hayata geçtiği dinamik bir çerçevede gerçekleşir. Bu birikim senaryosu üçüncü cildin üçüncü bölümünde, sermayenin kendi iç eğilimlerinin bir sonucu olarak doğmuş olan kâr oranlarının düşme eğilimi yasasını doğurur.¹¹

Marx, sermayenin gerçek birikim sürecinin ortaya çıkaracağı değişimleri, “kapitalist gelişimin tek bir iç eğiliminin uzantıları olarak düşünmüştür” (Foley, 2010, s. 167). Kârlılık, rekabet ve teknik ilerleme bu iç eğilimin merkezinde yer alır. Marx’ın ifadesiyle, “artık değer üretimi ve kâr etme, bu üretim tarzının mutlak yasasıdır” (Marx, 2012, s.598). Dolayısıyla sermayenin birikim sürecinin klasik-Marksgil analizinin merkezine kârlılığı alması oldukça doğaldır. Kârlılığın bu merkezi konumu nedeniyle Shaikh (2018, s. 557) klasik-Marksgil kuramı, talep yanlı Keynesyen iktisattan ve arz yanlı neoklasik iktisattan farklı olarak kâr-yanlı bir kuram olarak nitelendirir.

Kârlılık arayışı, sermayenin emekle, fakat aynı zamanda sermayeyle karşı karşıya geldiği zorlayıcı bir mücadele ve rekabet ortamında gerçekleşir. Sermayenin emekle mücadelesi, ücretleri düşük tutmak, çalışma sürelerini arttırmak, ama daha önemlisi, makineleşme ve emek sürecinin sürekli olarak yeniden düzenlenmesi ile emeğin üzerindeki kontrolün artırılması şeklinde yürütülür. Her bir kapitalist aynı zamanda rakipleri karşısında ayakta kalmak için rakiplerinden daha ucuza üretmek ve bu yolla piyasadaki payını korumak zorundadır. Kapitalistler arasındaki bu rekabet, firmaların sürekli olarak fiyat koyucu-fiyat kırıcı davranışlarıyla sürdürülür. Bu sebeple her bir kapitalist, üretim maliyetlerini rakiplerinin karşısında düşürmek zorundadır. Bu baskı nedeniyle kapitalist, el koyduğu artık değeri yeniden yatırıma çevirmek, bu yolla

---

¹¹ Marx’ın sermaye birikim dinamiklerinin bu bölümlerde ele alınan çerçeveden daha zengin olduğu kuşkusuzdur. Burada, tezde gözlemler elde edebildiğimiz çerçevenin dışına çıkmaması açısından ana eğilimlerin özetini yaptığımızın altı çizilmelidir. Yine de bu anlatılan birikim dinamiklerinin temel dinamikler olduğu not edilmelidir. Sermayenin daha somut birikim dinamiklerinin incelenmesi elbette ki, finansal sistemi, toplam talebi, kısa dönemli dalgalanmaları, sınıf mücadelelerinin somut biçimlerini içermelidir.

sermayesini büyütme, teknoloji geliştirmek zorundadır. Rekabetin bu şekilde tasviri her firmanın fiyat kabullenici olduğu ve statik bir dengenin olduğu, neoklasik tam rekabet kuramından radikal bir şekilde farklıdır ve gerçek rekabet olarak adlandırılır (Tsoulfidis ve Tsaliki, 2019, s.354-355; Shaikh, 2018, Shaikh,1985).

Sermayenin kâr arayışı, rekabet ve emekle mücadelesi, onu sürekli olarak emek üretkenliğini arttırmaya dönük yöntemler geliştirmeye zorlar¹². Marx'ın bir diğer argümanı, emek üretkenliğinin artışının makinelerin kullanılmasıyla sağlanacağı, ya da teknik değişimin emek tasarruf eden ve sermaye kullanan bir nitelik kazanacağı yönündedir¹³. Bu tip bir teknik değişim, alternatif teknik değişim senaryolarından ayırmak için Foley-Michl (1999) tarafından Marx-yanlı teknik değişim olarak adlandırılır. Teknik değişimin, emek tasarruf eden ve sermaye kullanan karakteri, değer yönünden bakıldığında, kendisini sermayenin değer ve maddi bileşimlerdeki yükselişle ortaya koyar¹⁴.

Marx-yanlı teknik değişim, Marx'ın kuramı içinde özellikle iki başlık altında çok önemli rol oynar. Bunlardan ilki, yedek işgücü ordusunun oluşumu, diğerisi ise kâr oranının düşme eğilimi yasağıdır. Yanlı teknik değişim, yeni emeğin istihdam edilmesi için sürekli olarak daha büyük miktarda bir sermayenin gerekli olmasıyla, bunun sonucu olarak yedek işgücü ordusunun oluşumuyla sonuçlanır. Üretkenlik artışlarıyla değişir sermayenin

---

¹² “Kapitalist sistemin genel temelleri bir kere verilmiş olunca, birikimin devamı sırasında, her seferinde toplumsal emeğin üretkenliğindeki gelişmenin, birikimin en güçlü kaldırıcı haline geldiği bir noktaya ulaşılır (Marx, 2012a, s.601).” “Rekabet savaşı, metalleri ucuzlatarak yürütülür. Metalarda ucuzluk sağlanması, ceteris paribus (diğer herşey aynı kalmak koşuluyla), emeğin üretkenliğine, ama bu da üretimin ölçeğine bağlıdır (Marx, 2012a, s.605).”

¹³ “Ne var ki, isterse bir koşul, isterse bir sonuç olsun, emek üretkenliğindeki artışı ifade eden, üretim araçlarının büyüklüğünün, bunların da parçası haline gelen emek gücüne göre artmasıdır” (Marx, 2012a, s.601).

¹⁴ “Sermayenin teknik bileşimindeki bu değişme, üretim araçları kütleğinde, bu kütleği canlandıran emek gücü kütleğiyle karşılaştırmalı olarak gerçekleşen büyüme, sermayenin değer bileşiminde, sermayenin değişmez kısmının değişir kısmı aleyhine büyümesiyle yansır... Bununla beraber, değişir sermaye kısmının değişmez sermaye kısmına oranla azalması, ya da sermaye değerinin değişmiş bileşimi, sermayenin maddi unsurlarının bileşimindeki değişikliği ancak yaklaşık olarak gösterir” (Marx, 2012a, s.602). Sermaye bileşimlerinin tanımları ve farklı bileşim tanımlarının iç ilişkilerinin anlatımı için Tsoulfidis ve Tsaliki (2019)'a bakılabilir.

değerinin düşmesi ve yedek işgücü ordusunun ücretler üzerinde disipline edici rolü, artık değer oranının zaman içinde artmasıyla sonuçlanır¹⁵.

Marx'ın, yanlı teknik değişim sonrasında ortaya çıkmasını beklediği ikinci fakat belki de kuramda en çok tartışılan yasası, kâr oranının düşme eğilimi yasasıdır. Yasa, Marx tarafından keşfedilmemiş olmakla birlikte, yasayı, kârlılık arayışının ve bu amaçla üretim tekniklerinde sürekli olarak yenilikleri gündeme getiren karakterinin bir uzantısı olarak formüle etmek Marx'ın yaklaşımının ayırıcı özelliğidir. Yasanın basit anlatımı, Marx'ın kendi ifadelerinde en sade biçimde görülmektedir:

“Aynı, hatta yükselen bir artık değer oranını ifade eden kâr oranının düşmesi yasası, bir başka deyişle şu anlama gelir: Ortalama toplumsal sermayenin herhangi bir belirli niceliği, örneğin 100'lük bir sermaye ele alındığında, bunun giderek daha büyük bir bölümü giderek emek araçlarından ve giderek daha küçük bir bölümü canlı emekten oluşur. Dolayısıyla, üretim araçlarının değerine eklenen canlı emeğin toplam kütlesi, bu üretim araçlarının değerine oranla azaldığından, karşılığı ödenmemiş emek ve bunu temsil eden değer parçası da, öndelenmiş olan toplam sermayenin değerine oranla azalır.”
(Marx, 2015, s.221).

Yasanın detaylı anlatımı burada sunulmayacaktır. Yalnızca Marx'ın yasayı ele alırken altını çizdiği bazı noktalara değinilecektir. İlk olarak yasa, Marx'ın zihninde toplumsal üretkenliğin gelişmişliğinin bir ifadesinden başka bir şey değildir, dolayısıyla birinci ciltte tartışmış olduğu sermaye birikim dinamiklerinin doğal bir uzantısı

---

¹⁵ “Daha önce görüldüğü gibi, reel ücretler aynı zamanda artsa bile, emeğin üretkenliği yükselirken işçi de ucuzlar ve dolayısıyla artık değer oranı da büyür. Reel ücret, emeğin üretkenliği ile asla aynı oranda artmaz” Marx (2012a, s.584).”

Yedek işgücü ordusu geleneksel hesaplarda tanımlanan işsizlikten farklıdır. Oğuz (2020), işgücü ordusunun oluşumunu detaylı bir şekilde analiz eder, işgücü anketlerinden hareketle Türkiye için yedek işgücü ordusunun büyüklüklerini ölçer ve ücretler üzerindeki baskılayıcı etkisini ekonometrik yöntemlerle gösterir.

niteliğindedir. Yasanın işleyişinin temelinde metalara yeni eklenen değer, öndelenen değişmez sermaye miktarına göre azalmasının er ya da geç gözlemlenen kâr oranını düşürmesi vardır. Kâr oranının düşmesine yol açan dinamikler çeşitli karşıt eğilimler de yaratır. Bu eğilimlerin varlığı, yasanın işleyişini yavaşlatır, kimi zaman yasanın işleyişinin tersine dönmesine yol açabilir. Fakat karşıt eğilimlerin varlığı uzun dönemde yasanın işleyişini geri çeviremez. Yasanın hem kendi sunumu hem de çeşitli eleştiriler karşısında savunusu kendi başına ayrı bir çalışmanın konusudur. Buradaki amacımız, Marx'ın sermaye birikim dinamiklerinin ortaya çıkaracağını iddia ettiği temel düzenlilikleri tasvir etmek olduğu için yasanın sunumuna yer verilmeyecektir.¹⁶

Burada klasik-Marksgil iktisat tarafından sıkça ihmal edilen bir noktanın altının çizilmesi gerekir. Marx'ın kâr oranının düşme eğilimi yasası, kapitalist ekonomilerin kâr oranı her düştüğünde krize gireceği anlamına gelmez. Aynı zamanda kâr oranının düşme eğiliminin belirsiz bir uzun zamanda gerçekleştiği, bununla birlikte kriz anlarının eğilimden bağımsız olarak değerlendirilebileceği anlamına da gelmez. Marx'ın yaklaşımı, kâr oranının düşüşüyle yatırım davranışı arasında somut olarak kurulan bir ilişkiyi de anlatır. Yatırım davranışıyla kâr oranının düşme eğilimi arasındaki bu ilişki, kâr kütlesi aracılığıyla kurulur. Marx'ın kâr kütlesine yapmış olduğu vurgu az sayıda iktisatçı tarafından fark edilmiştir (Shaikh, 1985; Shaikh,1992; Paitaridis ve Tsoulfidis, 2012; Tsoulfidis ve Paitaridis 2019; Tonak, 2017; Tsoulfidis ve Tsaliki, 2019). Bu yaklaşım, kâr oranındaki düşüşün neden belirli bir anda çöküşe yol açtığını gösterme becerisine sahiptir¹⁷.

---

¹⁶ Yasanın sunumu ve farklı eleştiriler karşısındaki savunusu için Kapital ve Grundrisse'e ek olarak şu kaynaklara bakılabilir: Eres (2016), Foley (2010), Tsoulfidis ve Tsaliki (2019), Rosdolski (2012). Tarihsel tartışmaların özeti için Howard ve King (1990)'a bakılabilir. Shaikh (2018, s. 283-294) gerçek rekabet, kâr oranı ve teknik değişim ilişkisi açısından önemlidir.

¹⁷ Kâr oranı, kâr kütlesi ve aşırı birikim arasındaki ilişkilerin en detaylı anlatımı Tsoulfidis ve Tsaliki (2019) tarafından sunulmaktadır. Marx'ın konuyla ilgili anlatımı Kapital'in üçüncü cildinin 15. Bölümünde yoğunlaşmaktadır.

Marx, kâr oranının düşüşünü kâr kütesinin hareketiyle birlikte ele almıştır. Bu tartışmada özenle, kâr oranının düşüşünün toplam kâr kütesindeki artışla el ele gideceğinin altını çizmiştir. Kâr oranı sermaye kütesindeki büyümeyle düşme eğilimi sergilerken, kâr kütesinin yatırılan toplam sermaye büyüklüğüyle aynı yönde hareket edeceğinin altını çizmektedir. Bu büyük miktardaki sermayenin, küçük miktardaki sermayeye kıyasla, düşük bir kâr oranıyla, daha yüksek bir kâr kütesine el koyabileceği anlamına gelir. Daha büyük kâr kütesi, daha yüksek miktarda emeği ve üretim aracını harekete geçirerek birikimi hızlandırabilir. Dolayısıyla, düşen bir kâr oranıyla hızlanan birikim aynı anda mümkündür, hatta Marx'ın bakış açısından aynı gerçekliğin iki yüzüdür (Shaikh, 1992; Shaikh,1985; Marx, 2015; Tsoulfidis ve Tsaliki, 2019).

Daha yakından bakıldığında, kâr kütesinin büyümesi, sermaye kütesindeki büyümenin, kâr oranındaki düşüşü telafi ettiği noktaya kadar devam edebilir. Kâr oranındaki düşüş er ya da geç sermaye birikiminin telafi edeceği noktanın ötesine geçer. Bu nokta, sermayenin büyüme oranının, kâr oranının küçülme oranına eşit olduğu noktadır ve kâr kütesi maksimum düzeye ulaşır. Bu aşamada ilave yatırımın getirisi sıfırdır. Girişimciler ilave yatırımın getirisinin sıfır olduğu aşamada yatırımı bırakır ve net yatırımlar durur. Bu noktaya Marx, sermayenin mutlak aşırı birikimi adını verir ve ekonominin “sağlıklı” döneminin sonuna geldiği, ekonomide durgunluk/kriz semptomlarının ortaya çıktığı noktayı temsil eder. Bu aşamadan sonra, yatırılmış olan sermaye değersizleşir, toplumun üretken kapasitesi atıl bir şekilde beklerken, işsizlik yükselir (Shaikh, 1992; Shaikh, 1985; Marx, 2015; Tsoulfidis ve Tsaliki, 2019).

Sermayenin mutlak aşırı birikimi, Marx'ın kuramında yalnızca bir geçiş dönemidir (Tsoulfidis ve Tsaliki, 2019, s.375; Marx, 2015, s. 259). Durgunluğun ortaya çıkardığı koşullar onun aynı zamanda çözülmesi, yeniden dengenin oluşması için uygun zemini oluşturur. Öncelikle krizin yükünün hangi sermayelerin sırtına yıkılacağıyla ilgili

amansız bir mücadele başlar. Rekabet karşısında ayakta kalamayacak olan sermayelerin bir bölümü tasfiye edilir, yüksek işsizlik emek gücünün değerini düşürür, sermaye yüksek ölçüde değersizleşir. Kâr oranında yükselişin ve yeni bir genişleme dalgasının zemini oluşur. Shaikh (1992), Marx'ın kâr oranı ve kâr kütlelerini ele aldığı kuramının kapitalist ekonomilerin uzun dalgalar şeklinde seyreden uzun dönemli (40-50 yıl) birikim dinamiklerini ele almak için tutarlı bir çerçeve ortaya koyduğunu söylemiştir. Kâr kütlelerinin yukarı yönlü hareketine izin verecek düzeyde gerçekleşen bir kârlılık toparlanması uzun dalga benzeri bir hareketi başlatır. Zaman içinde kâr oranı, bilinen mekanizmalarla tekrar düşmeye başlar. Kâr oranının düşmesi kritik bir eşiği geçene kadar, uzun dalganın yükselme aşaması devam edebilir. Fakat kritik eşik aşıldığında kâr kütleleri durgunlaşır, bu aşama kriz ve durgunluk dönemine girildiği noktadır. Tsoulfidis ve Tsaliki (2019) kapitalizmin tarihinde bu şekilde gelişen 5 uzun dalga olduğunu söyler, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki iki dalgayı kâr kütleleri ve kâr oranı temelinde açıklamaya girişir.¹⁸

Yukarıda sunulan çerçevenin Marx'ın sermaye birikim dinamikleriyle ilgili vurgularının ana noktalarını yansıttığı düşünülmektedir. Fakat bulguların sunumuna geçmeden önce küresel kriz sonrasında ortaya çıkan kimi eleştirilerin ve bazı çalışmalardan elde edilen ampirik bulguların kısaca değerlendirilmesinde fayda vardır. Bu değerlendirmeler, sunulacak olan bulguların oturmuş olduğu çerçevenin daha açık bir şekilde görülmesine fayda sağlayabilir.

---

¹⁸ Uzun dalga kuramı söz konusu olduğunda Mandel'i anmak gerekir. Kâr oranının aşağı ve yukarı yönlü hareketinin uzun süreli genişleme ve durgunluk dönemleriyle sonuçlandığı fikrini en net ifade edenlerden birisi Mandel'dir. (Mandel, 1986) Mandel analizinde kâr oranının hareketindeki dönüm noktalarını uzun dalganın dönüm noktalarıyla eşleştirmiştir. Shaikh (1992), durgunluğa geçiş aşamasının kâr oranındaki düşüş ya da durgunlukla değil, kâr kütlelerindeki durgunlukla ortaya çıktığını söyleyerek Mandel'i eleştirir. Kâr oranı düşerken, birikimin hızlanabileceğinin altını çizer.

3.2. Kâr Oranının Düşme Eğilimine Dönük Eleştirel Değerlendirmeler İçin Ara Not ve Kâr Oranı Ölçümleri Üzerine Notlar

Sanki kendisi daha yeni keşfetmiş gibi büyük bir ciddiyetle şöyle dedi bana: “Dünya ilerliyor.” “Evet,” dedim ben de, “ilerliyor ama güneşin çevresinde dönerek.”

Benim Hüzünlü Oropularım, Gabriel Garcia Marquez, Çeviri: İnci Kut

Bütün bu anlatılan gelişme kalıbıyla birlikte, kâr oranının düşme eğilimini kriz açıklaması olarak merkeze alan çalışmalar, yakın zamanda bir grup eleştirel sosyal bilimci tarafından tek nedenlilik veya eğilimi mutlaklaştırmak olarak adlandırılmıştır (Harvey, 2016; Akçay ve Güngen, 2016). Aslında daha geniş bir perspektiften bakıldığında küresel kriz sonrasında yeniden gündeme gelen ve kâr oranının düşme eğilimini merkeze alan tartışmalar, kökenleri neredeyse 120-130 yıl öncesine giden izler taşır. Howard ve King’in (1990) aktarımlarına göre, düşen kâr oranına dair 1945 sonrasında yapılan bütün tartışmalar, 1890’lı yıllarda ortaya çıkmıştı ve 1945’e gelene kadar söylenmeyen çok az şey kalmıştı. Yazarlara göre, tartışmalar iki başlık altında yoğunlaşmıştı. Bunlardan ilki kâr oranının düşme eğilimi yasaasının içsel olarak tutarlı olup olmadığıdır. İkinci tartışma başlığı ise kâr oranının düşme eğiliminin kriz teorisinin temeli olarak inşa edilip edilemeyeceğidir. Marksist iktisadın, Marx sonrası ilk kuşak tartışmalarında, kâr oranının düşme eğiliminin teorik tutarlılığı ve kriz teorilerinin parçası içinde kabul edilmediğini söylemek mümkün görünmektedir (Roberts, 2016; Howard ve King, 1990).

Küresel kriz sonrasında ortaya çıkan ve kâr oranının düşme eğilimine dönük eleştirel değerlendirmelerin bir bölümünün, yüz yıl önceki benzer temalar altında yürütüldüğü görülmektedir. Bu yöndeki argümanların yakın zamanda en çok tartışılanlarını Harvey ve Heinrich gündeme getirmiştir. Harvey (2016), Marx’ın Kâr oranının düşme eğilimini tartışırken başvurduğu soyutlama düzeyinin, krizi ele alırken dikkate almamız gereken somut olguları dışladığından hareket eder. Kâr oranının düşüşü

argümanına şüpheyle yaklaşılmasını gerektirdiğini düşündüğü bir dizi somut gözlem sunar, ampirik bulguların geçerliliğini sorgular, kriz dinamiklerini ortaya çıkarabilecek birçok olguyu saydıktan sonra tek bir nedene dayanan Marksist kriz teorisi olamayacağını iddia eder. Heinrich (2016), Marx'ın kâr oranının düşüşünün Marx tarafından sunumunun içsel tutarlılıktan yoksun olduğunu, kurama dayanmadan kriz teorisi geliştirmenin mümkün olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda Heinrich (2013), Marx'ın son dönemlerindeki çalışmalarında eğilimden bahsetmediğini ve farklı bir kriz teorisi üzerine çalıştığını iddia etmiştir.

Günümüzde kâr oranının düşme eğilimiyle ilgili birçok ampirik bulguya sahibiz. Ölçüm yöntemleri değişmekle birlikte farklı ülkeler için yapılan çalışmalar, eğilimin kapitalist ekonomilerin gerçek analizinde merkezi bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bunlar içinde hala dünya kapitalizminin en gelişkin ekonomisi olması ve hesaplama prosedürlerinin zorlukları göz önüne alındığında en güvenilir veri setlerini sunmaları açısından, ABD üzerine yapılan çalışmalar özellikle önemlidir. Shaikh ve Tonak (2012), üretken faaliyetler ve üretken olmayan faaliyetler ayrımını esas alarak yaptığı çalışmalarında kâr oranının İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde düşme eğiliminde olduğunu göstermiştir. Tsoulfidis ve Paitaridis (2012; 2019) Shaikh ve Tonak'ın yöntemini kullanarak 1980'li yıllarda kâr oranının toparlandığını fakat düşme eğiliminin 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren tekrar ortaya çıktığını göstermiştir. Bu iki çalışma Marksgil kategorileri ölçmeye yönelik en gelişkin çerçeveyi esas aldıkları için bulguları özellikle önemlidir. Rotta (2014), üretken faaliyet ve üretken olmayan faaliyet ayrımını farklı ölçütlere dayandırdığı çalışmasında, benzer şekilde kriz öncesi 10 yıl boyunca kâr oranının aralıksız düştüğünü gözlemlemiştir. Diğer taraftan Basu ve Manolacos (2013) ABD için üretken faaliyet ve üretken olmayan faaliyet ayrımı yapmadan, kâr oranının düşme eğilimini, Marx'ın karşı eğilimlerini de hesaba katacak şekilde ekonometrik bir sınamaya tabi tutar. Yazarların en önemli bulguları kâr oranının

uzun dalga benzeri bir hareket sergilediği, karşı eğilimler hesaba katıldığında da kâr oranında aşağı yönlü bir eğilim olduğu şeklindedir. Tsoulfidis ve Tsaliki (2019) ABD ekonomisinde uzun dalgaların izini kâr oranı ve reel kâr kütesinin hareketi üzerinden detaylıca ele alır. Amerikan ekonomisinin uzun dönemli genişleme ve daralma çevrimlerinin bu iki değişken temelinde açıklanabileceğini söyler ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem için ampirik kanıtlar sunar.

ABD'den farklı ülkelerde eğilimi sınavan birçok çalışma vardır. Bunların içinde, üretken faaliyet ve üretken olmayan faaliyet ayrımını yapan ve güncel tarihli olanların bulgularını kısaca aktarmak önemli olabilir. Yunanistan ekonomisi için yapılan çalışmalar, yukarıda anlatılan sermaye birikim dinamiklerinin Yunanistan ekonomisinin gelişimiyle kusursuz bir biçimde uyumlu olduğunu göstermiştir¹⁹ (Tsoulfidis ve Tsaliki, 2014; Maniatis ve Passas, 2013). Pauls (2021), 1995-2015 dönemini kapsayacak şekilde Çin için yapmış olduğu sınamada, 2007 sonrasında kâr oranının aşağı yönlü bir seyir izlediğini, net kâr oranının ise, artık değerın üretken olmayan şekilde tüketimindeki artış nedeniyle dönem boyunca düşüş sergilediğini, net kâr kütesinde 2011 yılı sonrasında durgunluk gözlemlendiğini, bunun bir kriz potansiyeli taşıdığını fakat “krizin borç birikimiyle desteklenen uzatmalı bir yavaşlama biçimi aldığını” söylemektedir (Pauls, 2021, s.21). Çin için daha uzun süreyi kapsayan bir diğer çalışmada, Qi (2017) kâr oranında kısa dönemli dalgalanmaları tespit etmekle birlikte, elde etmiş olduğu gözlemlerden kâr oranının uzun dönemli aşağı yönlü bir hareket sergilediği görülmektedir. Jeong ve Jeong (2020) 1980-2014 dönemi için yapmış oldukları çalışmada Güney Kore için geliştirmiş oldukları sınamada kâr oranında uzun dönemli bir düşüş tespit etmektedir.

---

¹⁹ Yunanistan'ın küresel kriz sonrasında en çok tartışılan ülke olması nedeniyle önemli olduğu not ayrıca edilmelidir .

Kârlılık sınamalarını, üretken faaliyet ve üretken olmayan faaliyet ayırımına dayandırmadan yapmaya girişen birçok çalışma vardır. Bu çalışmaların burada tek tek ele alınması mümkün değildir. Fakat bu çalışmaların içinde en ilgi çekicileri, dünya ölçeğinde kâr oranını hesaplayan çalışmalardır. Roberts (2012), Maito (2015) ve son olarak Basu vd. (2022) kâr oranının dünya ölçeğinde düşüşüne dair bulgular sergilemektedir.²⁰ Dünya ölçeğinde sunulan kanıtların zorunlu olarak çeşitli ölçüm sorunları barındırdığını, bu ölçümlerin oldukça kaba ölçümler olduğunu not etmekte fayda vardır. Ayrıca bu ölçümler, üretken faaliyet ve üretken olmayan faaliyet ayırımına dayanmadıkları için klasik-Marksgil kâr oranının tam karşılığı değildir. Fakat bu zorunlulukları aşmanın kolay olmadığı not edilmelidir.

3.3. Klasik Marksgil Kategorileri Tek Ülke İçin Ölçen Çalışmalar ile Kısmi Olarak Ülke Karşılaştırması Yapan Çalışmalar Üzerine Notlar

Klasik-Marksgil kategorileri farklı ülkeler için inşa etmeye çalışan çalışmaların varlığından daha önce bahsedilmişti. Bununla beraber, sayıları bir elin parmağını geçmeyecek kadar olmakla birlikte, ülke karşılaştırmalı kimi çalışmaların varlığından bahsetmek mümkündür. Burada esas olarak yakın tarihli çalışmaların bulguları sunulmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD ekonomisini gözlemleyen çalışmalar, üretken olmayan faaliyetlerin boyutlarında, hem buraya aktarılan gelirlerde hem burada istihdam edilen emeğin boyutunda artış tespit etmiştir (Shaikh ve Tonak, 2012; Paitaridis ve Tsoulfidis, 2012; Tsoulfidis ve Paitaridis, 2019; Mohun, 2014; Moseley 1991; Rotta, 2014). Farklı ülkelerde değişik zaman aralıklarında yapılan ölçümler benzer sonuçlar vermiştir²¹ (Karahanoğulları, 2009; Pauls, 2019; Tsoulfidis ve Tsaliki, 2014; Jeong ve

²⁰ Basu vd.'nin bütün ölçümlerine, şu bağlantı kullanılarak erişilebilmektedir:

<https://dbasu.shinyapps.io/World-Profitability/>

²¹ Üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesiyle ilgili tartışmalara bir sonraki bölümde detaylıca yer verilecektir.

Jeong, 2020; Maniatis ve Passas, 2013, Qi, 2017; Passas, 2016). Üretken olmayan faaliyetlerdeki genişleme, yalnızca sermaye birikimi üzerine koyduğu kısıtlar açısından değil, bu faaliyetler genişledikçe geleneksel millî gelir ölçümlerinin klasik-Marksgil kategorileri yansıtma becerisini daha çok kaybettiği için de önemlidir. Anılan birçok çalışma bu şekilde karşılaştırmalarla geleneksel millî gelir kategorilerinin Marksgil kategorileri yansitmaktan uzak olduğunu göstermektedir. Mohun'a göre (2002), üretken emek ve üretken olmayan emek ayrımı yapılmadığında elde edilen bulgular, yanlış bir şekilde, Marx'ın öngörleriyle uyumsuz sonuçlar doğurduğunu gösterdiği için önemlidir.

Anılan çalışmaların diğer bulgularını aktarmak kolay değildir. Ülkelere özgü birçok konu bu çalışmalarda ele alınır. Çeşitli alt dönemlerde, klasik-Marksgil iktisadın kavramsal çerçevesinden türetilen analizler geliştirilir. Çok az sayıda çalışma karşılaştırmalı gözlemler elde etmeye yönelir. Cronin (2001), Yeni Zelanda için elde etmiş olduğu artık değer oranı ve sermayenin değer bileşimi ölçümlerini, ABD için Shaikh ve Tonak tarafından elde edilen bulgularla karşılaştırır. Her iki ülkede temel ölçümlerin benzer sonuçlar verdiğini tespit etmekle yetinir. Kalman (1997), Japonya ve ABD için artık değer oranını ve artık değerün üretken olmayan şekilde tüketimini karşılaştırır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki ülkede artık değer oranlarının benzer seviyelere sahip olduğunu, Japonya'nın ABD'ye kıyasla daha iyi makroekonomik performans göstermesinin sebebini, artık değerün üretken olmayan biçimde tüketilen bölümünün ABD'ye kıyasla düşük olmasına dayandırmaktadır. Amsden (1981), yalnızca imalat sanayine dayanarak, geniş bir ülke grubu için artık değer oranı hesaplar. Artık değer oranının, gelişmiş düzeylerine göre büyük farklılıklar sergilediğini ortaya koyar. Genel olarak bakıldığında az gelişmiş ülkelerde artık değer oranının, gelişmiş kapitalist ülkelere göre daha yüksek olduğunu tespit eder. Az gelişmiş ülke grubunda yer alan fakat görece daha yüksek gelire sahip olanlarda artık değer oranının, düşük gelirli olanlardan daha yüksek olduğunu tespit eder. Passas (2016) üretken emeği ve üretken olmayan emeği,

gelişmiş kapitalist ülkeler grubu için ölçer. Farklı tanımlardan türeyen ölçümlerin tümünde, üretken olmayan emeğin payının arttığını gözlemler. Ardından klasik-Marksgil emek üretkenliğini ölçmeye yönelir. Geleneksel emek üretkenliği ölçümlerinin, üretkenlik artışlarını yansıtmadığını gözlemler. Ardından Marksgil emek üretkenliğinin belirleyicilerini analize yönelir. Sermaye yoğunluğunun emek üretkenliği artışlarında belirleyici olduğunu gözlemler. Tonak (2020), aşırı sömürü (super-exploitation) kavramını ve emperyalizm kuramlarını değerlendirdiği çalışmasında, güney ülkelerinde sömürü oranının daha yüksek olduğuna dair kimi değerlendirmelerde bulunur, fakat bu konunun ilgili yazında ampirik bulgularla yeterince desteklenmediğini vurgulayarak farklı çalışmalardan elde edilen bulguları karşılaştırır, bu alanda emek değer teorisine dayanarak daha fazla ampirik ve teorik çalışmaya ihtiyaç olduğunun altını çizer.

Tezin başında da söylendiği gibi çalışmalar genellikle tek bir ülkeye odaklanmakta, tek bir ülkeyi aşan analizler ise kısmi ya da sektörel büyüklükleri ölçmektedir. Tek ülkeye odaklanan analizlerin sonuçları, veri inşasının zorunlu kıldığı varsayımlar nedeniyle karşılaştırılamamaktadır. Aşağıda sunulan bulgular, bu tip eksiklikleri aşmaya dönük bir girişim olarak değerlendirilmelidir. Tam olarak Tonak'ın belirtmiş olduğu, emek değer teorisine dayanan ampirik çalışma ihtiyacını karşılamak amaçlanmaktadır. Sunulan bulgular ise ancak hem yukarıdaki teorik tartışmalar hem de son dönemdeki çalışmaların bulguları göz önünde bulundurularak anlamlandırılabilir.

3.4. 11 Avrupa Ülkesi ve ABD Üzerine Gözlemler

Gene de, aslında hesaplamak, çözümlenmek demek değildir.

Edgar Alan Poe, Morgue Sokağı Cinayeti, Çeviri: Mehmet Fuat

Avrupa, farklı gelişme düzeyine sahip ülkeleri içermesi, hem de işgücünün, sermayenin ve metaların dolaşımının önündeki bütün engellerin kalktığı bütünleşik bir yapı sergilemesi açısından önemli bir örneklem grubu oluşturmaktadır. Avrupa'nın

bütünleşik bir ekonomik yapı olmasından hareketle, bu çalışmada gözlemler, hem Avrupa için toplulaştırılmış başlıklar altında, hem de ülkelerin tekil gelişimini sergileyecek şekilde sunulmaktadır. Bu kapsamda, erişilebilir veri setlerinin imkân verdiği 11 Avrupa ülkesi (Almanya, Fransa, Hollanda, Finlandiya, İtalya, Avusturya, Belçika, İspanya, Portekiz, Birleşik Krallık ve Danimarka) için elde edilen gözlemler, hem toplu olarak hem de tek tek sunulmaktadır. İspanya ve Portekiz örneklerinde sermaye stok ölçümlerinin 2000 sonrası için erişilebilir olması nedeniyle, Avrupa ölçeğinde toplulaştırılmış ölçümler, İspanya ve Portekiz dışarıda bırakılarak oluşturulmuştur. Tekil ülke örnekleri incelenirken bu ülkelere ait bulgular da sunulmuştur. Bu ülkelerde elde edilen bulgularla, Avrupa ölçeğinde elde edilen bulguların tutarlı olması nedeniyle, toplulaştırılmış ölçümlerden bu ülkelerin dışlanması sonuçlar üzerinde değişiklik yaratmayacaktır. İspanya ve Portekiz'in dışlanması temel eğilimleri, daha uzun bir süre için gözlemlememize olanak sağlamaktadır. Veriler imkân verdiği ölçüde sonuçlar ABD için elden edilen bulgularla karşılaştırılmaktadır.

3.4.1. Geleneksel ve Klasik Marksgil Emek Üretkenliği Ölçümleri

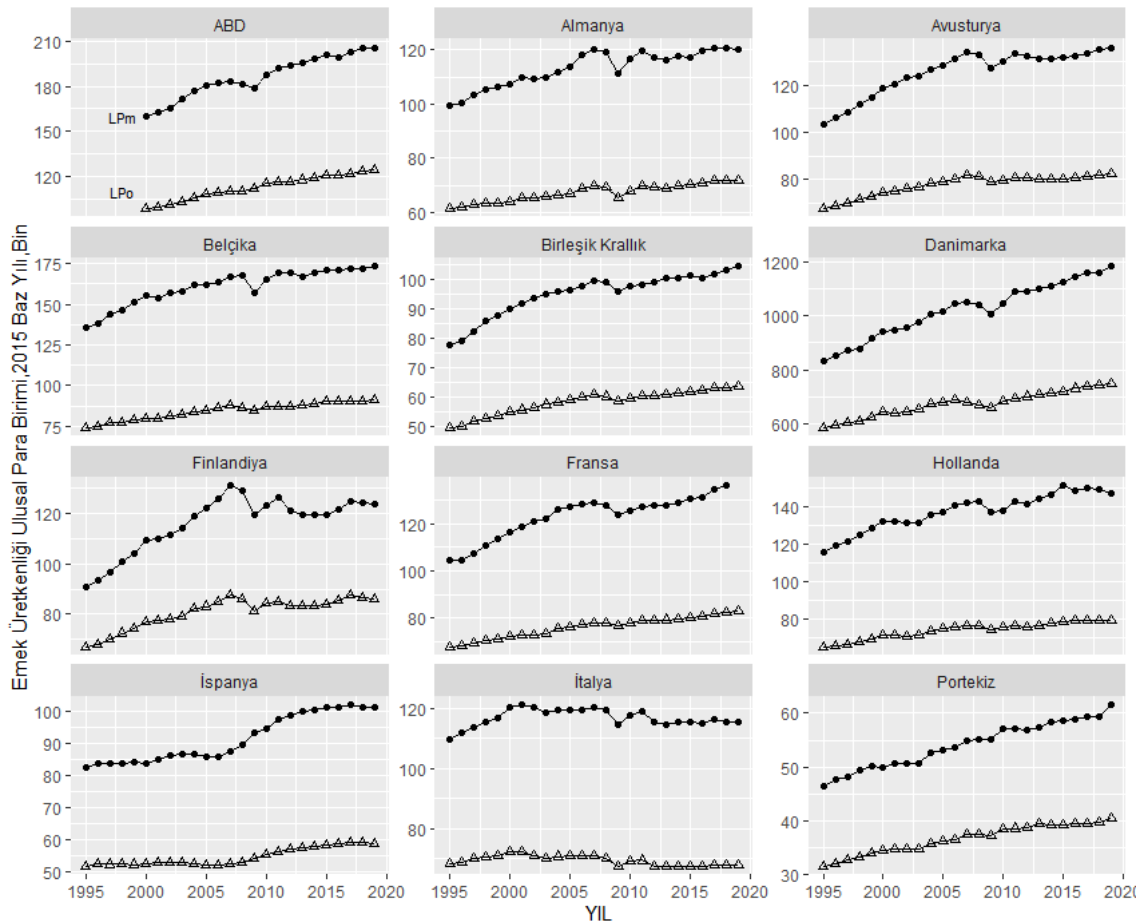
Emek üretkenliğindeki sürekli artışın, kapitalist ekonominin alametifarikası olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu sebeple bulguların sunumuna emek üretkenliğinin zaman içindeki hareketiyle başlanmaktadır. Grafik 3.1., iki farklı şekilde ölçülen emek üretkenliği verilerini sunmaktadır. Bunlardan ilki geleneksel emek üretkenliği (LPo) ölçümüdür ve reel GSYİH'nın toplam istihdama bölünmesiyle elde edilmiştir. Diğer ölçüm klasik-Marksgil emek üretkenliğidir (LPm) ve reel klasik-Marksgil katma değer üretken emeğe bölümüyle elde edilmiştir. Klasik-Marksgil katma değer reel hale getirilirken GSYİH deflatörü kullanılmıştır²².

---

²² Shaikh ve Tonak, Marksgil emek üretkenliğini toplam ürün üzerinden ölçer. Nihai ürün üzerinden yapılan ölçümü yarı Marksist emek üretkenliği olarak tanımlar. Buradaki klasik-Marksgil emek üretkenliği ölçümü, yarı-Marksist emek üretkenliği tanımına uygundur.

Grafik 3.1.'den görülebileceği gibi, hem geleneksel yöntemlerle hesaplandığında hem de üretken ve üretken olmayan emek ayrımı göz önünde bulundurulduğunda, emek üretkenliğinin yukarı yönlü hareket ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, geleneksel emek üretkenliği ölçümlerinin, gerçek üretkenlik düzeyinden önemli ölçüde düşük olduğu, dolayısıyla üretkenlik düzeyinin gerçek boyutunu yansıtmadığı görülmektedir. Sorun yalnızca bununla da sınırlı değildir, geleneksel emek üretkenliği ölçümleri, emek üretkenliğinde zaman içinde gerçekleşen artışı kısmen yansıtabilmektedir. Dolayısıyla, kapitalist ekonomilerde gerçekleşen üretkenlik artışlarının ancak üretken emek ve üretken olmayan emek ayrımıyla gözlemlemenin mümkün olduğu söylenebilir.

Grafik 3.1. Geleneksel ve Klasik Marksist Emek Üretkenliği

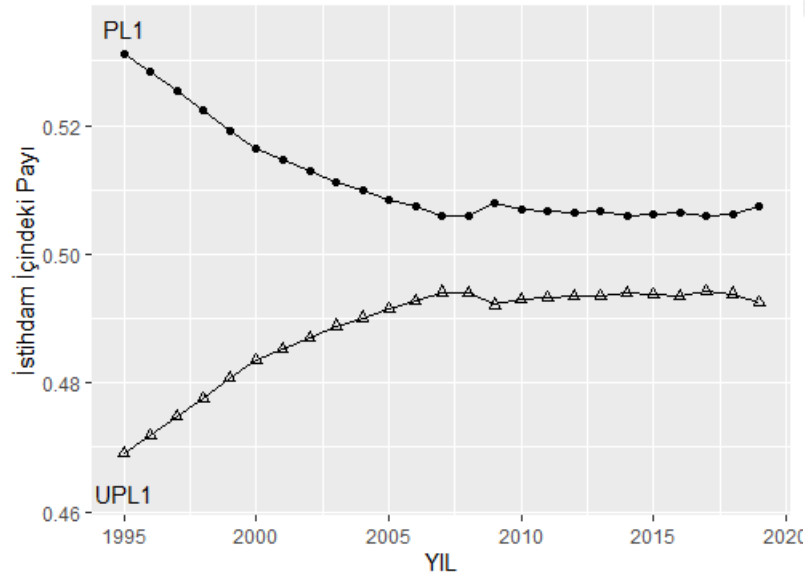

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

3.4.2. Üretken Olmayan Faaliyetlerin Büyüklüğü Üzerine Gözlemler

Üretken olmayan faaliyetlerin göreceli büyüklüğüne iki ayrı ölçüm kullanılarak bakılabilir. Bunlarda birincisi üretken olan ve olmayan emeğin toplam istihdam içindeki payını gözlemlemektir. İkinci yöntem ise toplam gelirin üretken olmayan faaliyetlere aktarılan bölümünün toplam içindeki payını esas alır. Grafik 3.2, Avrupa toplulaştırması için üretken emeğin (PL1) ve üretken olmayan emeğin (UPL1) toplam istihdam içindeki payını göstermektedir. 1995 yılında üretken emeğin toplam istihdam içindeki payının %53 düzeyinde seyrettiği, buna karşılık 2000'li yılların ortalarına kadar istikrarlı bir şekilde azaldığı ve %51'in altına düştükten sonra sabit kaldığı görülmektedir. Benzer şekilde tersinden bakıldığında, üretken olmayan emeğin payının 1995 yılında %47 düzeyinde olduğunu, 2000'li yılların ortalarına doğru %49 seviyesinin üstüne çıktığını, sonrasında ise genişlemenin durduğunu tespit etmek mümkündür.

Grafik 3.2. Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emeğin İstihdam İçindeki Payı: Avrupa 9

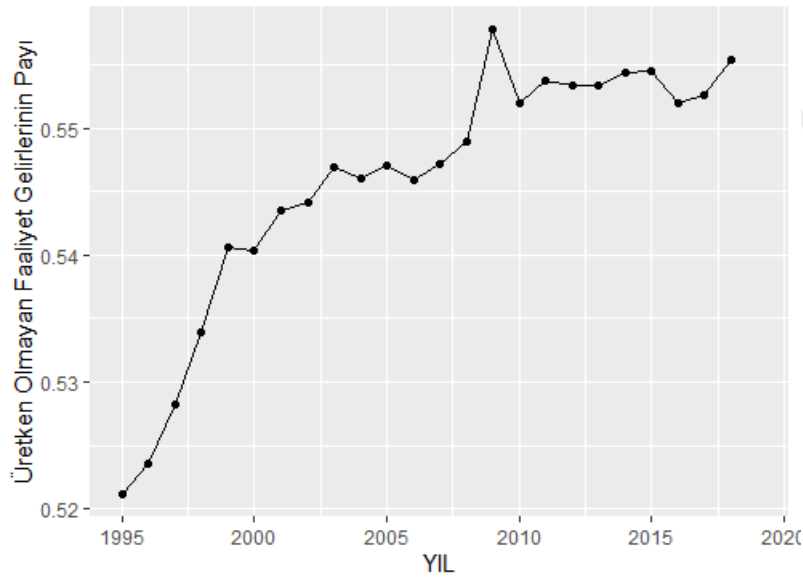
Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Benzer bir eğilimi, ABD için gözlemleyen Paitaridis ve Tsoulfidis (2012, 2019), üretken olmayan faaliyetlerde gerçekleşen, emek tasarruf eden teknik değişime vurgu yapmaktadır. Bu vurgu Moseley (1997) tarafından daha önce bilgisayarlaşma vurgusuyla

gündeme getirilmiş, fakat henüz o çalışmanın ele alındığı tarihlerde etkileri gözlenmemiştir. Üretken olmayan faaliyetlerde genişleme ve durgunluk üzerine Avrupa için de benzer gözlemleri yapmanın mümkün olduğu söylenebilir.

Grafik 3.3, üretken olmayan alana aktarılan gelirin, toplam net gelir içindeki payını göstermektedir. Bu değişkene bakıldığında, 1995 yılında yaratılan gelirin % 52'si üretken olmayan alana aktarılırken, bu oran 2009 yılında % 56'nın üzerine çıkmış, sonrasında hafif bir düşüş sergilemesine rağmen %56 değeri etrafında hareket etmiştir. Sonuç olarak her iki incelemede de Avrupa ekonomilerinin toplulaştırılmış analizinden elde edilen sonuç, üretken olmayan faaliyetlerin dönemin tümü için artış sergilediği, fakat bu artışın 2000'li yılların sonundan itibaren son bulduğudur.

Grafik 3.3. Net Gelirin Üretken Olmayan Faaliyetlere Aktarımı: Avrupa 9

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Klasik-Marksgil konumlanış açısından, üretken olmayan faaliyetlerdeki sürekli genişleme, üretken alanda yaratılan artık değer genişlemesiyle mümkündür²³. Aksi takdirde, üretken olmayan faaliyetler artık değer yeniden üretime döndürebilecek

²³ Bir sonraki bölümde Marx'ın metinlerinden bazı alıntılar sunulmuştur.

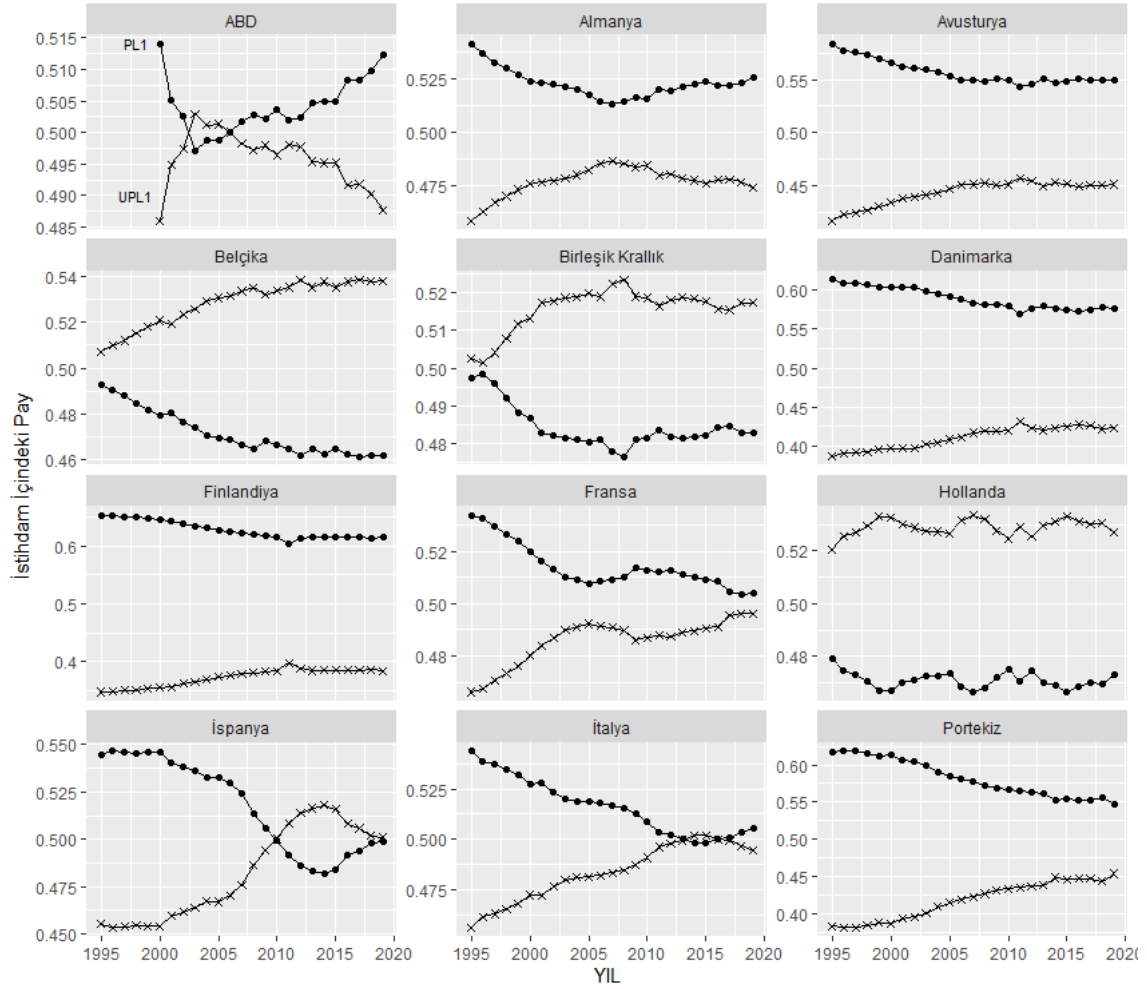
parçasını tüketerek birikim önünde engel çıkarabilir. Bu açıdan bakıldığında, üretken olmayan faaliyetlerin görelî genişlemesinin son bulması, 2008-2009 krizi sonrasında yaşanan durgunluğun bir uzantısı şeklinde de düşünebilir. Artık değer oranındaki genişleme kriz sonrası dönemde son bulmuş görünmektedir²⁴. Bu durgunluk, üretken olmayan faaliyetlerin görelî genişlemesinin son bulmasında kritik bir öneme sahip olabilir. Bu tarz argümanları çeşitli ekonometrik yöntemlerle ayrıca sınamak gerekir. Bu sebeple tezin dördüncü bölümünde artık değer oranı ve kütlesi ile üretken olmayan faaliyet büyüklükleri arasındaki ilişkiler üstüne ek gözlemler sunulmakta ve bir ekonometrik sınama geliştirilmektedir.

Üretken olmayan faaliyetlerin görelî büyüklüklerine tek tek ülkeler için de bakmak mümkündür. Bu kapsamda Grafik 3.4, her bir ülke için üretken emek (PL1) ve üretken olmayan emeğin (UPL1) toplam istihdam içindeki payını gösterirken, Grafik 3.5, net gelirin üretken olmayan faaliyetlere aktarımını göstermektedir.

---

²⁴ Bu konuyla ilgili gözlemler sonraki bölümlerde sunulmuştur.

Grafik 3.4. Üretken Emeğin ve Üretken Olmayan Emeğin İstihdam İçindeki Payı

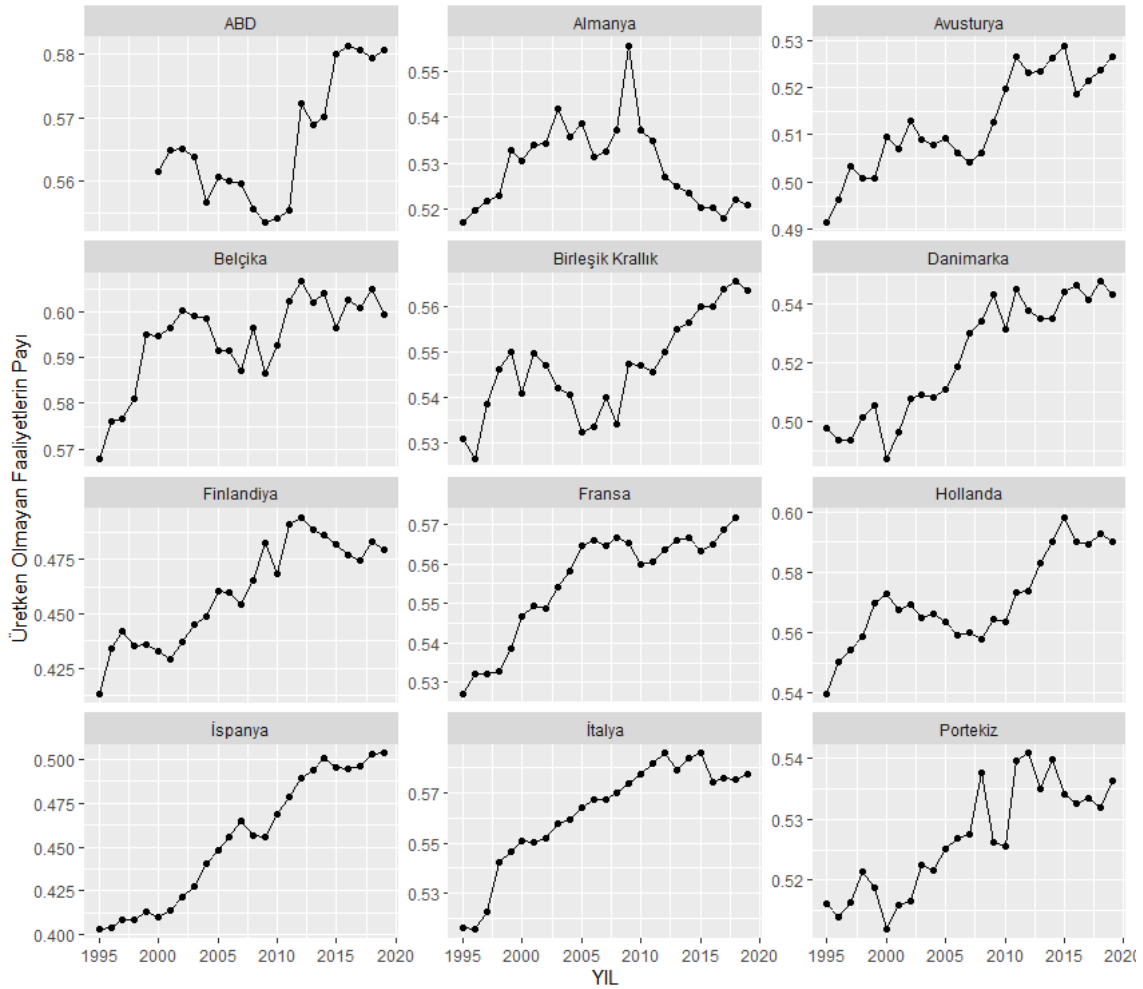

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Üretken olmayan emeğin toplam istihdam içindeki payına bakıldığında, dönem içinde ülkelerin çoğunda yukarıdaki gözlemleri doğrulayacak yeni gözlemler elde edilmektedir. Ele alınan dönem boyunca üretken olmayan emeğin payının zaman içinde arttığı ülke örneklerinden de görülmektedir. Fakat tek tek ülkelerin sunumu, kimi detaylı yorumlara da izin vermektedir. İlk olarak Avrupa'nın merkez ülkeleri diyebileceğimiz (Almanya, Fransa, Birleşik Krallık, Hollanda) örneklerde üretken olmayan emeğin payındaki durgunluk, toplulaştırılmış verilerden farklı olarak daha erken tarihlerde ortaya çıkmış ve belirgin görünmektedir. Örneğin Hollanda örneğinde, 1995-2019 dönemi boyunca üretken emeğin toplam istihdam içindeki payı % 47 seviyesinin etrafında sabit kalmış görünmektedir. Benzer şekilde Birleşik Krallık örneğinde üretken emeğin payı

gözlemlerin ilk yıllarında yaklaşık %50'den %48'e düşmüş, sonraki yıllarda sabit kalmış görünmektedir. Almanya örneğinde üretken emeğin payı 2000'li yılların ortalarına kadar azalmış, ardından eğilim tersine dönmüş gibi görünmektedir. Bu bulgu, üretken olmayan faaliyetlerdeki emek tasarruf eden teknik değişimin gelişmiş ülkelerde daha erken bir tarihte ortaya çıktığına dair bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Grafik 3.5. Net Gelirin Üretken Olmayan Faaliyetlere Aktarımı

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Gelirin üretken olmayan faaliyetlere aktarımına bakıldığında, benzer gözlemleri elde etmek mümkündür. Almanya hariç tutulduğunda, bütün ülkelerde gelirin üretken olmayan faaliyetlere aktarılan bölümü dönem sonunda, gözlemlerin başladığı yıllardan daha yüksek görünmektedir. Fakat ülkelerin büyük çoğunluğu için üretken olmayan alana aktarılan gelirin payındaki genişleme son yıllarda durmuş görünmektedir.

3.4.3 Kârlılık Üzerine Gözlemler

Daha önce belirtildiği gibi, kapitalist üretimin merkezinde kârlılık vardır. Elde edilen gözlemler, küresel kriz öncesinde Avrupa ölçeğinde kârlılık dinamiklerini ele alma fırsatını sunmaktadır. Elde edilen kârlılık ölçümleri güvenilir olmakla birlikte, kâr oranının düşüşü gibi uzun dönemde işleyen bir eğilimi gözlemlemek için yeterince uzun bir zaman aralığını kapsamamaktadır. Bu sebeple elde edilen bulguların ihtiyatlı değerlendirilmesinde fayda olduğu belirtilmelidir.

Grafik 3.6 Genel Kâr Oranı: Avrupa 9

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Grafik 3.6, 9 Avrupa (İspanya ve Portekiz hariç) ülkesinin toplulaştırılmış bir şekilde elde edilmiş genel kâr oranı büyüklüklerini sunmaktadır. Büyüklükler, toplam artık değer oranının, gayrisafi sermaye stokuna bölünmesiyle elde edilmiştir. Grafiklerde hem kapasite kullanımına göre düzeltilmiş kâr oranı ya da bir diğer deyişle normal kâr oranı (Ru), hem de gözlemlenen kâr oranları (R) sunulmuştur²⁵. Bekleneceği gibi, gözlemlenen kâr oranı, kapasite kullanım oranındaki dalgalanmaları yansıtacak şekilde, daha geniş bir aralıkta salınmaktadır. Aynı şekilde bu oran, birikimin normal koşullarda

²⁵ Kapasite kullanım oranının hangi varsayımlarla türetildiği EK 1.6'da anlatılmaktadır.

seyrettiği 2008-2009 krizi öncesinde, kapasite kullanım oranına göre düzeltilmiş kâr oranının üzerinde seyrederken, kriz sonrası dönemde altında seyretmektedir. Genel kâr oranının ele alınan dönemde aşağı yönlü hareket ettiği gözlemlenmektedir. Daha yakından bakıldığında, kapasite kullanım oranına göre düzeltilmiş kâr oranının, gözlemlerin başladığı ilk dört yılda yukarı yönlü hareket ettiği, bundan sonra ise küresel krize kadar, ılımlı fakat kararlı bir şekilde düştüğü görülmektedir. Küresel krizi temsil eden 2009 yılını kenarda bırakırsak, kâr oranının kriz öncesi değeri etrafında hareket ettiği, 1998 değerine tekrar geri dönmediği görülmektedir. Kâr oranının düşmeye başlamış olduğu yıl ile 2008 arası dönemde toplam düşüşün, yaklaşık olarak %4.5 olduğu görülmektedir. Gözlemlerin son yılı olan 2018 değeri ile 1998 değeri karşılaştırıldığında son gözlem yılında kâr oranının düzeyi, 1998 değerinin %94'ü kadardır. Bunun küresel kriz öncesinde Avrupa'da kâr oranı düşüşünün, ılımlı bir şekilde gerçekleştiğine dönük bir kanıt şeklinde yorumlamak mümkün olmakla birlikte, kesin yargılara varmak için analizi ülke gözlemleri düzeyine taşımak gerekir.

Grafik 3.7, her bir ülke için kapasite kullanımına göre düzeltilmiş kâr oranı ölçümlerini sunmaktadır. Almanya, Hollanda ve Danimarka hariç, diğer ülkelerde genel kâr oranının farklı tempolarda olsa da düştüğü görülmektedir. Bu gözlemi, düşen kâr oranı yasasının Avrupa'da krizin oluşumuna reddedilemeyecek bir katkı sunduğu yönünde değerlendirmek gerekir. Bu yöndeki yorumların daha fazla geliştirilmemesinin nedeni, çalışmanın konusunun doğrudan Avrupa krizinin oluşumuna odaklanmayı amaçlamıyor olmasıdır.

Grafik 3.7. Genel Kâr Oranı

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Tek tek ülke gözlemlerinden elde edilen kararlı kâr oranı düşüşü ile toplulaştırılmış ölçümlerden elde edilen ılımlı düşüş arasında bir çelişki görülebilir. Bu çelişki, Almanya'nın Avrupa ekonomisi içinde oynamış olduğu rol göz önüne alınarak çözümlenebilir. Almanya, ele alınan 9 Avrupa ülkesi içinde toplam artık değer kütesinin, 1995 yılı esas alındığında, yaklaşık %30'unu üretmektedir. Benzer şekilde, toplam sermaye stokunun ise %36'sı Almanya'ya aittir. 2018 yılına gelindiğinde bu oranlar sırasıyla, %28 ve %32 seviyesindedir. Dolayısıyla, Almanya kârlılığın belirleniminde en çok etkisi olan ülkedir.

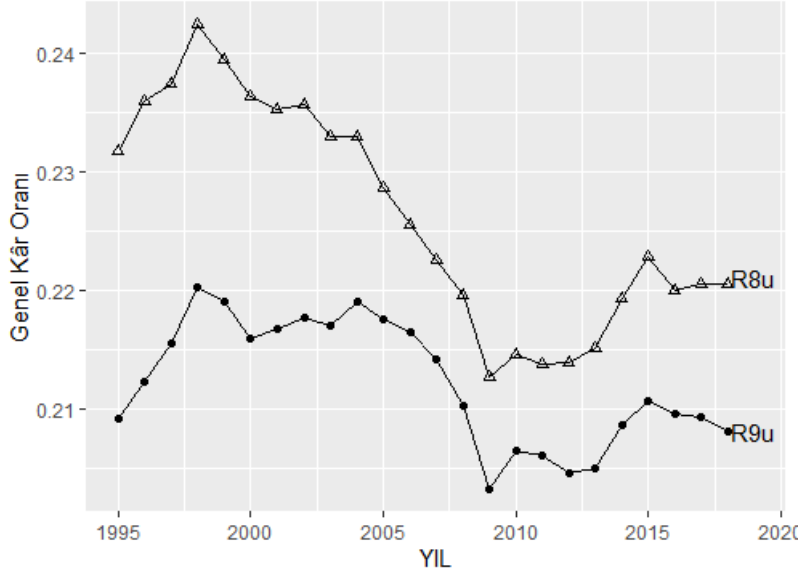
Grafik 3.8, Almanya dahil edilerek ve dışarıda bırakılarak hesaplanmış olan kapasite kullanım oranına göre düzeltilmiş genel kâr oranı büyüklüklerini

karşılaştırmaktadır. İlk gözlem olarak, Almanya dışarıda bırakılarak hesaplanan kâr oranının, dahil edilerek hesaplanan kâr oranından yüksek olduğu not edilmelidir. İki kâr oranı arasındaki açıklığın zaman içinde azaldığı gözlenmektedir. Bu Almanya'nın kâr oranının yukarı yönlü hareket ederek, Avrupa ortalamasına yaklaştığı anlamına gelmektedir. Hangi mekanizmaların bu eşitleme sürecine katkı sunduğu, Almanya'nın bu eşitlemeyi sağlayabilecek olan sermaye hareketliliği, meta ticareti ve emek hareketliliğinden ne şekilde fayda sağladığı cevaplanması zor bir sorudur ve önemli bir tartışma başlığıdır. Bu başlıkların her biri, aynı zamanda kâr oranındaki düşüşe etki eden karşıt eğilimlerin tartışılması için de vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Fakat bu tartışma şimdilik bir kenara bırakılabilir²⁶. Buradaki odağımız, daha ilk bakışta Almanya hariç bırakılarak hesaplanan kâr oranındaki düşüşün, dahil edilerek hesaplanan kâr oranındaki düşüşten daha hızlı olmasıdır. Almanya'nın dışarıda bırakıldığı kâr oranı, 1998-2008 döneminde %9.4 azalırken, Almanya'nın dahil edildiği kâr oranı %4.5 düşmüş görünmektedir. Almanya'da kâr oranının yukarı yönlü hareketi tek başına, Avrupa ölçeğinde işleyen kâr oranı düşüşünün yarısından fazlasını telafi etmiş görünmektedir. Dolayısıyla ılımlı görünen kârlılık azalmasının arkasında Almanya'nın "telafi edici rolü" yer almaktadır.

---

²⁶ Bu tartışma zorunlu olarak Avrupa ekonomilerini entegre hale getirmiş olan kurumsal düzenlemeleri, ortak para kullanımını, ticaret ve sermaye hareketlerindeki serbestleşmeyi, bütün bu ilişkileri düzenleyen siyasal çerçeveyi gündemine almalıdır. Avrupa ölçeğinde Almanya lehine birçok asimetrinin tespit edileceği böyle bir inceleme daha kapsamlı bir araştırma gündeminin parçası olmalıdır.

Grafik 3.8. Genel Kâr Oranı: Avrupa 9 ve Avrupa 8

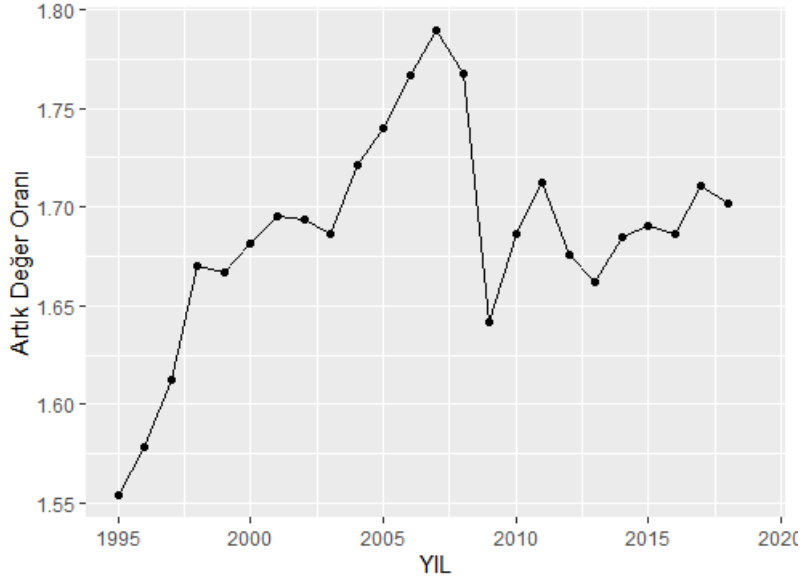
Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Buraya kadar olan bölümde, genel kâr oranındaki düşüş gösterilmiş bulunmaktadır. Fakat genel kâr oranının düşmesi, tek başına bu kâr oranının Marx'ın belirttiği mekanizmalarla düştüğü anlamına gelmemektedir. Daha fazla ilerlemek için, artık değer oranına ve sermaye bileşimlerinin seyrine bakılması gerekir.

3.4.4. Artık Değer Oranı

Artık değer kapitalist sömürünün göstergesi olduğu kadar, aynı zamanda kapitalist bir ekonominin makro ekonomik performansının kilit göstergelerinden birisidir. Bir ekonominin sermaye biriktirme kapasitesi, artık değer kütesine, artık değer değişir sermayeye oranı demek olan artık değer oranına, artık değer yeniden üretken bir şekilde yatırıma döndürülen bölümlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Marx(2012a, s.584), kapitalist üretimin sürekli teknolojik yenilik getiren yapısının ve sermayenin sürekli olarak daha fazla değere el koymaya dönük sonu gelmez arzusunun, artık değer oranının zaman içinde artmasıyla sonuçlanacağını iddia etmiştir.

Grafik 3.9. Artık Değer Oranı, Avrupa 9

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Grafik 3.9, Avrupa 9 başlığı altında toplulaştırılmış artık değer oranını göstermektedir. Ele alınan dönemin tümü için bakıldığında artık değer oranının yukarı yönlü hareket ettiği görülmektedir. Diğer taraftan yakından incelendiğinde artık değer oranının hareketinin iki aşamadan geçtiği görülmektedir. Bunlardan ilki artık değer oranında düzenli bir artışın tespit edilebileceği 1995-2007 dönemi, diğeri ise 2007 yılından günümüze gelen dönemdir. Artık değer oranının, 1995 yılında %155 olduğu, 2007 yılına kadar düzenli bir şekilde arttığı ve %177'ye çıktığı, kriz yılında görece büyük bir düşüş yaşadığı ve sonrasında kısmen toparladığı, fakat kriz öncesi düzeye tekrar çıkamadığı, son gözlem yılı olan 2018'de %170 olduğu gözlemlenmektedir.

Artık değerın görelı büyüklüğünü alternatif bir şekilde, işgünü uzunluğu cinsinden de ifade edebiliriz. Bu şekilde ifade edildiğinde, 1995 yılında Avrupa'da ortalama bir üretken işçinin 8 saatlik işgünün yaklaşık olarak 3,14 saatlik bir bölümünde kendi emek gücünün eşdeğerini üretirken, kalan 4,86 saatlik bölümünde artık değer ürettiği anlamına gelmektedir. 2007 yılına gelindiğinde, bu büyüklükler sırasıyla 2,89 ve 5,11 saat olarak değişmiştir. 2018 yılında ise bu büyüklükler 2,96 ve 5,04 saat olarak görünmektedir.

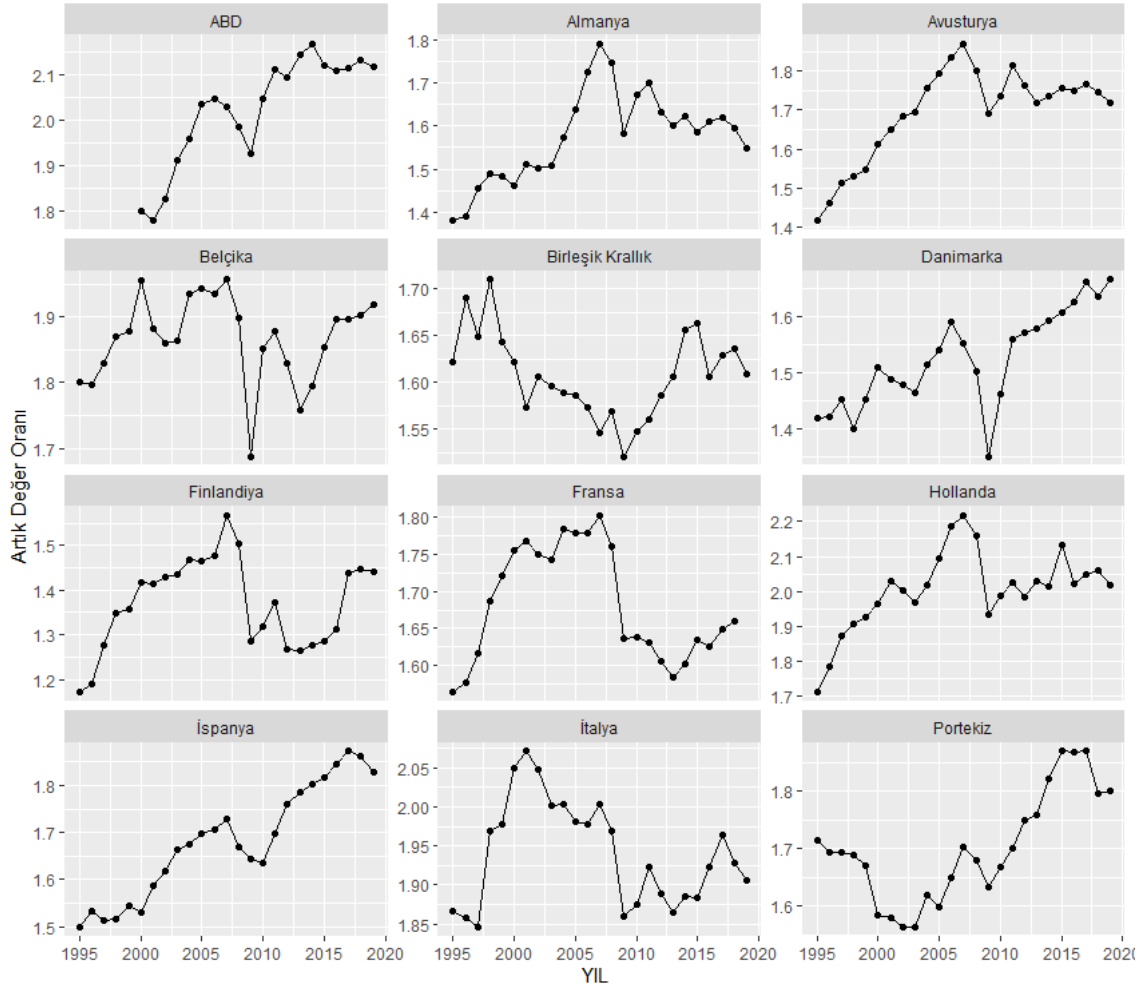
Artık değer oranına ülke düzeyinde de bakmak mümkündür. Grafik 3.10’da sunulan ülkelere bakıldığında, artık değer oranındaki yukarı yönlü eğilim görülmektedir. Bu bulgu, çalışmada elde edilen en kararlı bulgulardan birisidir. Birleşik Krallık dışındaki bütün ülkelerde, artık değer oranında, dereceleri farklı olmakla birlikte, artış görünmektedir.

Avrupa ile ABD arasında bir kıyaslama yapmak da ilginç olabilir. ABD rneğinde de artık değer oranı, dönem içinde yükseliş göstermiştir. Bir diğer gözleme göre, dönem boyunca ABD artık değer oranı, Avrupa artık değer oranından yüksek seyretmiştir. Aynı zamanda kriz sonrasında Avrupa’nın artık değer oranındaki gözlemlenen durgunluk, ABD rneğinde yaşanmamıştır. ABD için hesaplama yapabildiğimiz ilk yıl olan 2000’de artık değer oranı %180 grnrken, son gözlem yılı olan 2018’de %212’dir²⁷. İşgününün bölünmesi açısından bakıldığında, ortalama üretken işçinin 2000 yılında, 8 saatlik işgünün, 2,86 saatinde kendi emek gücünün eş değerini üretirken, 5,14 saatinde artık değer ürettiği anlamına gelmektedir. 2018 yılına gelindiğinde bu büyüklüklerin sırasıyla, 5,44 ve 2,56 olarak değiştiği görülmektedir.

---

²⁷ Burada elde edilen rakamlar, Tsoulfidis ve Paitaridis (2019) tarafından sunulan rakamların olduğa altındadır. O çalışmada artık değer oranının 2010’lu yıllar için %360’ın üzerinde olduğu görülmektedir. İki hesaplama arasındaki farkın, üretken faaliyetlerde istihdam edilen üretken olmayan emeğe dönük ücret ödemeleri ele alınırken veri sorunları nedeniyle farklı varsayımlar yapılmasından kaynaklandığı söylenebilir. Tsoulfidis ve Paitaridis, alışma İstatistikleri Bürosu (BLS) tarafından sunulan ücret verilerini kullanma avantajına sahiptir. Bu tarz veriler Avrupa ekonomileri için erişilebilir olmadığı için, üretken faaliyetlerde istihdam edilen üretken emeğin ve üretken olmayan emeğin ücret farklılıkları buradaki çalışmaya yansıtılamamaktadır. Çalışmada karşılaştırma yapma amacı da taşındığından ABD için var olan veriler göz ardı edilmiştir. ABD ulusal istatistiklerini kullanan fakat ücret farklılıklarını hesaba katmayan Rotta (2014) bu çalışmada elde edilen rakamlara çok yakın rakamlar elde etmektedir.  çalışmanın da genel eğilimleri aynı şekilde yansıtığını not etmek gerekir.

Grafik 3.10. Artık Değer Oranı

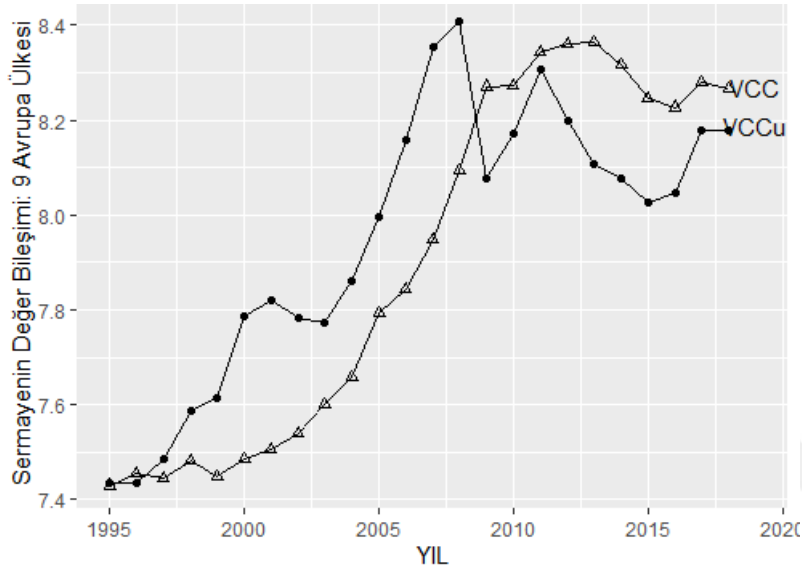
Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

3.4.5. Sermaye Bileşimleri

Daha önceki bölümde belirtildiği gibi, Marx, sermaye birikim sürecini incelerken sermaye bileşimlerinin zaman içindeki hareketine özel bir önem vermiştir. Sermaye birikiminin önemli dinamiklerinin analizinde; rekabet, yedek işgücünün oluşumu, kâr oranının düşme eğilimi yasalarında, sermaye bileşimlerinin zaman içindeki hareketi önemli bir rol oynamıştır. Marx, kâr oranının düşme eğiliminin arkasında kapitalistler arasındaki rekabetin kapitalistleri sürekli olarak emek tasarruf eden ve sermaye kullanan teknolojileri kullanmaya zorlayacağını, bunun ise, karşı eğilimlerin varlığına ve artık değer oranında artışa rağmen, kâr oranının düşmesine neden olacağını iddia ettiği daha önceki bölümlerde belirtilmişti.

Grafik 3.11, 9 Avrupa ülkesi için toplulaştırılmış sermayenin değer bileşimi ölçümlerini, hem kapasite kullanımına göre düzeltilmiş (VCCu), hem de düzeltilmemiş (VCC) gözlemleri sunmaktadır. Her iki ölçümün, 1995-2018 döneminde yükseldiği görülmektedir. Kapasite kullanımına göre düzeltilmiş ölçümün, 1995 yılında 7,43 olduğu, 2008 yılına gelindiğinde 8,40 seviyesine çıktığı, sonrasında düşüş yaşadığı görülmektedir. 2018 yılına gelindiğinde büyüklüğünün 8,11 olduğu görülmektedir.

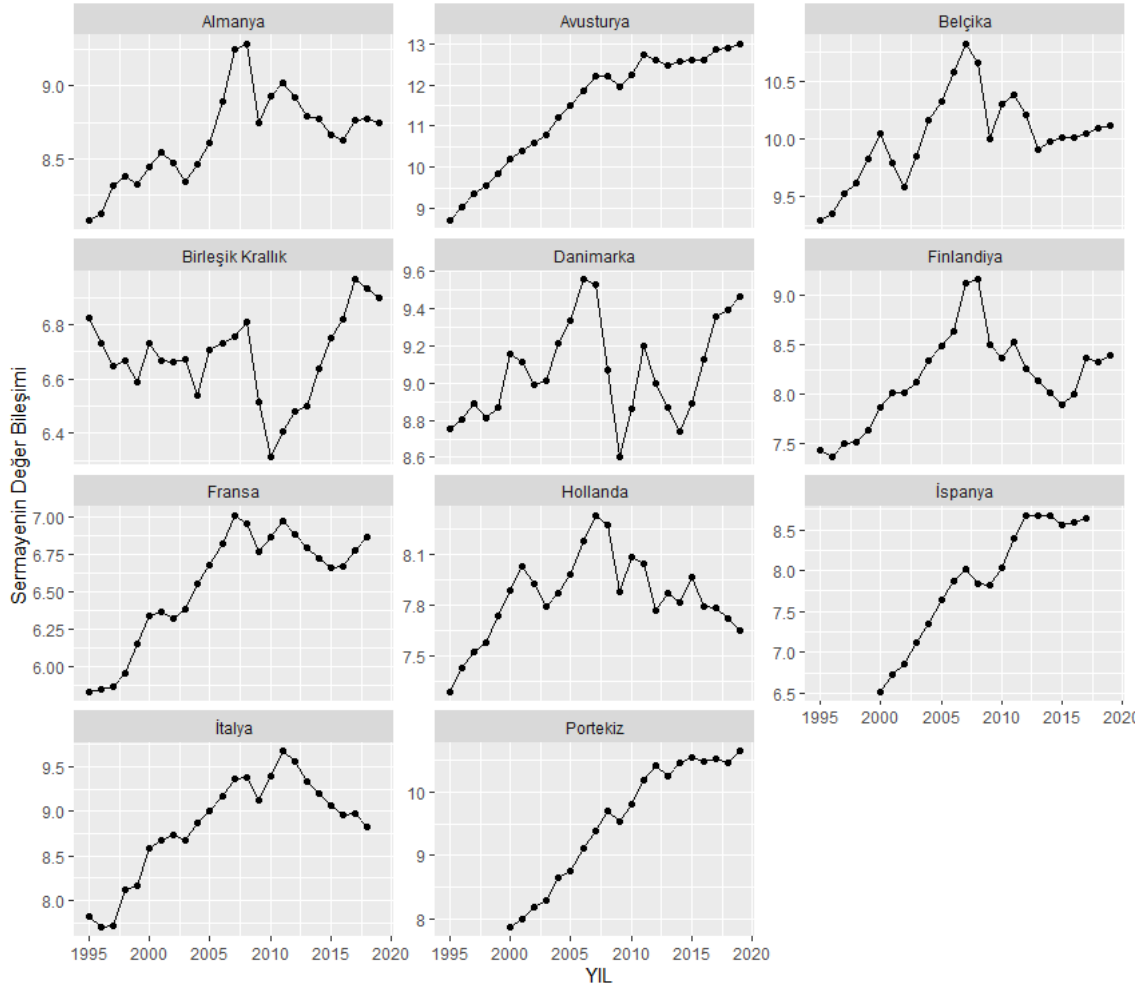
Grafik 3.11. Sermayenin Değer Bileşimi, Avrupa 9

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Diğer değişkenlerde olduğu gibi sermayenin değer bileşimine de ülke örnekleri için tek tek bakılabilir. Grafik 3.12, kapasite kullanımına göre düzeltilmiş sermayenin değer bileşiminin ülke örnekleri söz konusu olduğunda da, ülkelere göre derecesi farklılaşmakla birlikte yukarı yönlü hareket ettiği görülmektedir. Birleşik Krallık bu anılan durumun tek istisnası gibi görünmektedir. Ayrıca sermayenin değer bileşimindeki yükselmenin bu çalışmada elde edilen en kararlı bulgulardan birisi olduğunun altı çizilmelidir.

Grafik 3.12. Sermayenin Değer Bileşimi

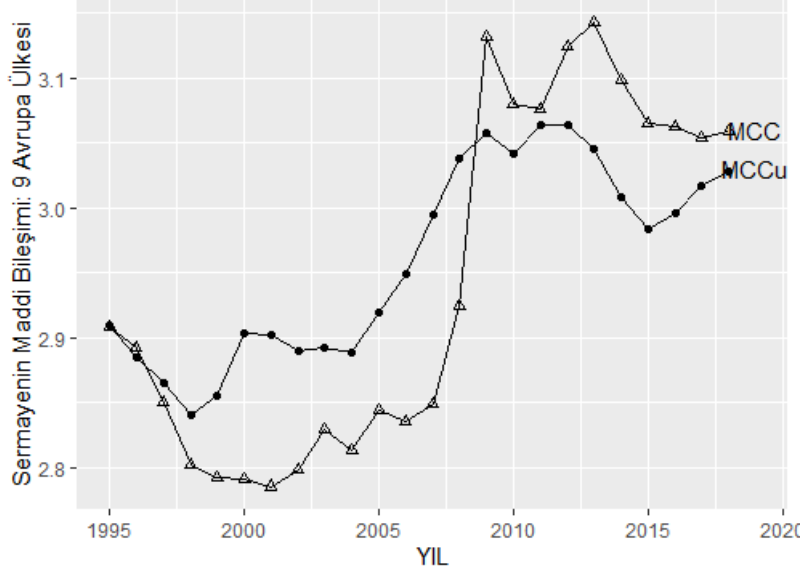
Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Marx (2012a, s.592-593), sermayenin değer bileşimini, teknik değişimi yansıttığı ölçüde, sermayenin organik bileşimi olarak adlandırmaktadır. Ne var ki sermayenin değer bileşimi, yalnızca teknik değişimden değil, aynı zamanda artık değer oranındaki değişimden de etkilenmektedir. Teknik değişimle, artık değer oranının etkilerini ayırtırmak için sermayenin maddi birleşimine, yerleşik iktisat terminolojisiyle söyleyecek olursak sermaye hasıla oranına bakmak gerekir.

Grafik 3.13, 9 Avrupa ülkesinde, sermayenin maddi bileşiminin zaman içindeki seyrini göstermektedir. Dönemin tümü açısından değerlendirildiğinde, sermayenin maddi bileşiminin yukarı yönlü hareket ettiği görülmektedir. Sermayenin maddi bileşimindeki

artış, sermayenin değer bileşimindeki artışın altında kalmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi iki ölçüm arasındaki farklılık artık değer oranındaki artıştan kaynaklanmaktadır.

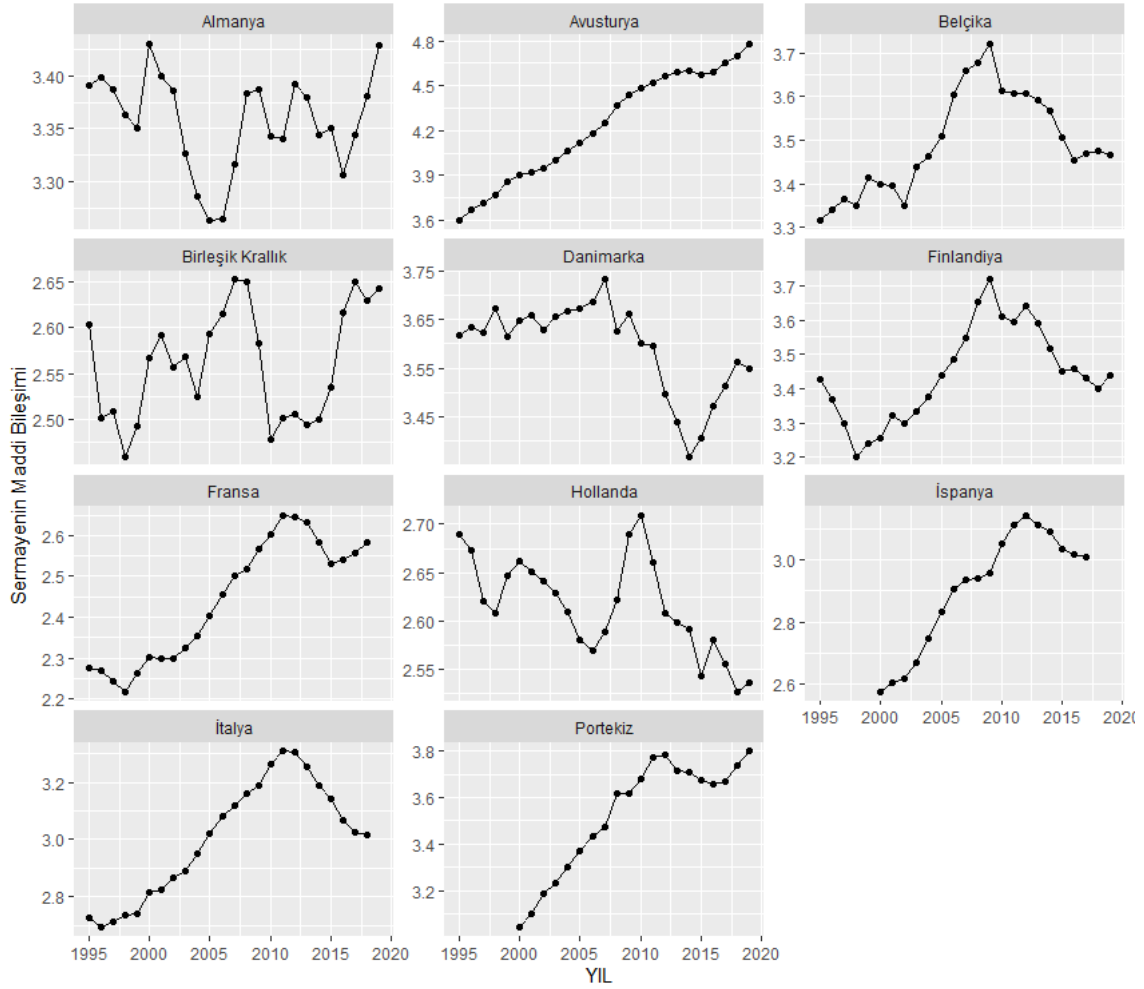
Grafik 3.13. Sermayenin Maddi Bileşimi: Avrupa 9

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Grafik 3.13 tek tek ülkeler için kapasite kullanımına göre düzeltilmiş sermayenin maddi bileşimi ölçümlerini sunmaktadır. Sermayenin maddi birleşimine bakıldığında bulgular biraz daha karmaşıktır. Grafik 3.14’de, Almanya, Hollanda, Danimarka ve Birleşik Krallık örneklerinde sermayenin maddi bileşiminde yukarı yönlü bir hareket görülmemektedir. Diğer Avrupa ülkelerinde ise ülkelere göre yoğunluk farklılıkları görülmekle birlikte sermayenin maddi bileşiminin yukarı yönlü hareket ettiği görülmektedir.

Grafik 3.14. Sermayenin Maddi Bileşimi

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

3.4.6. Kâr Kütlesinin Artık Değer Kütlesine Oranı

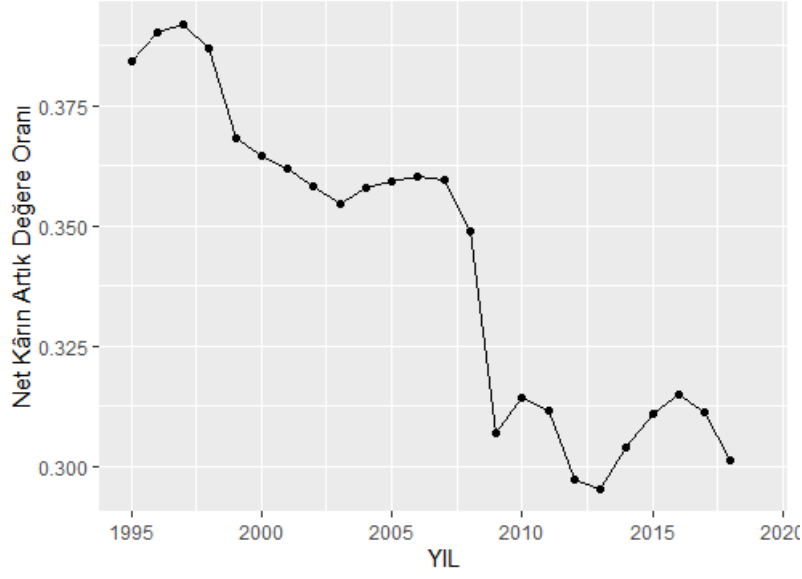
Üretken faaliyetlerde elde edilen artık değer kütlesi, üretken olan ve üretken olmayan faaliyetlerdeki kâr, üretken olmayan emeğe dönük ücret ödemeleri, üretken olmayan faaliyetlerdeki ara girdi ve sermaye tüketimi ile çeşitli vergi biçimlerine bürünür. Yeniden yatırıma dönüştürülebilecek olan kâr kütlesi, artık değerın sayılan tüketim biçimlerinin ardından elde kalan büyüklüktür. Birikimin temposunun daha somut belirleyicisi bu büyüklüktür. Fakat bu büyüklük hesaplanmaya kalkıldığında ek zorluklar belirir. İlk olarak, artık değerın üretken olmayan faaliyetlerdeki harcamalarının izini sürmek, komisyoncu sektörün, gelirin yeniden dolaşımından elde ettiği ek gelirler yüzünden kolay değildir. Daha önceki bölümlerde ve eklerde belirtildiği gibi Shaikh ve

Tonak, komisyoncu sektörler söz konusu olduğunda, yalnızca üretken faaliyetlerden komisyoncu sektörlerle aktarılan gelirin yeni yaratılan gelirin bir parçası olduğunu vurgulayarak, komisyoncu sektörün bunun dışındaki gelirlerini katma değer ve dolayısıyla artık değer hesabının dışında bırakır. Bu sebeple komisyoncu faaliyetlerin ara girdi ve sermaye tüketimi, ücret ödemeleri vb., bir olasılık olarak üretken faaliyetlerden bu sektörlerle yapılan ödemelerden fazla olabileceği için, bu sektörlerin tüketimi artık değer kütesinden çıkarılarak net kâr kütesi hesaplanamaz. İkinci olarak, bu şekilde hesaplama yapılması mümkün olsa bile, bu hesaplamanın komisyoncu sektörlerin kârlarını tümüyle yansıtmadığı için sorunlu olduğu söylenebilir.

Fakat elimizde başka bir alternatif mevcuttur. Bu alternatif, millî gelir serilerinde üretken faaliyet ve üretken olmayan faaliyet ayrımına dayanan bir dönüştürme yapmadan net kâr kütesini hesaplamaktır. Bu yöntemin, komisyoncu sektörlerin gelirin yeniden dolaşımından elde ettiği kârı kapsadığı için doğru bir net kâr kütesi ölçümü olduğu söylenebilir. Aynı zamanda bu büyüklüğü artık değer kütesiyle karşılaştırmak, her ne kadar komisyoncu sektörlerin üretken faaliyetlerle bağlantılı olmayan işlemlerinden elde ettikleri kârlar doğrudan ilişkiyi bozabilecek etkilerde bulunsa bile, artık değerün üretken olmayan faaliyetlerdeki tüketiminin mükemmel olmasa da iyi sayılabilecek bir ölçüsüdür.

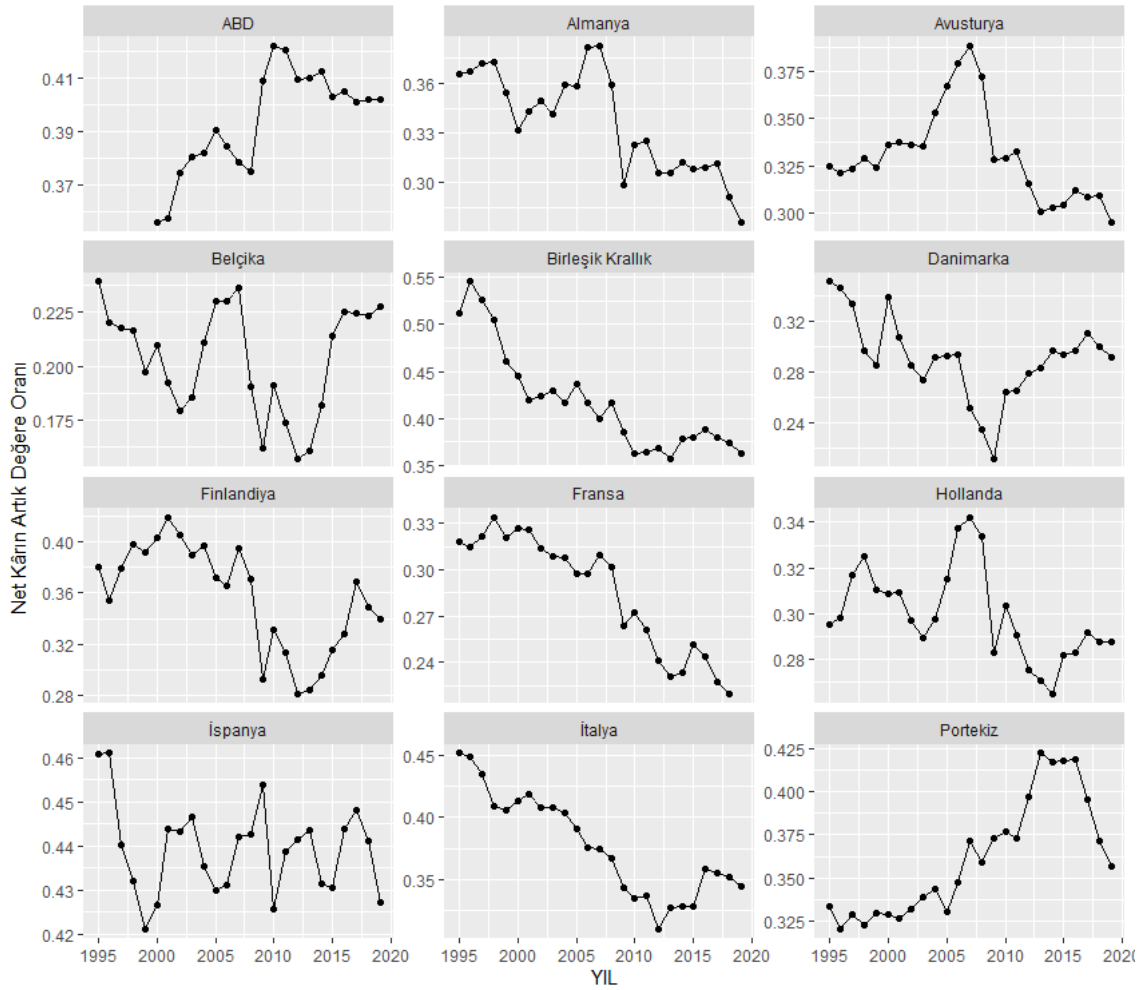
Bu açıklamalardan hareketle, Grafik 3.15'te, net kâr kütesinin, artık değer kütesine bölünmesiyle elde edilen oran sunulmaktadır. Bulgular, üretken olmayan faaliyetlerde dönem içindeki genişlemeye paralel olarak net kâr kütesinin, artık değer kütesine kıyasla düştüğünü net olarak göstermektedir. Dönem başında kâr kütesinin artık değere oranı %38 düzeyindeyken, dönem sonuna gelindiğinde bu oranın %30 olduğu görülmektedir. Bu düşüşün, Avrupa krizinin oluşumunda önemli bir dinamik oluşturduğu ve kriz değerlendirmelerinde dikkat edilmesi gereken bir öge olduğu not edilmelidir.

Grafik 3.15. Net Kârın Artık Değere Oranı, Avrupa 9

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklere anlatılmaktadır.

Grafik 3.16. Net Kârın Artık Değere Oranı

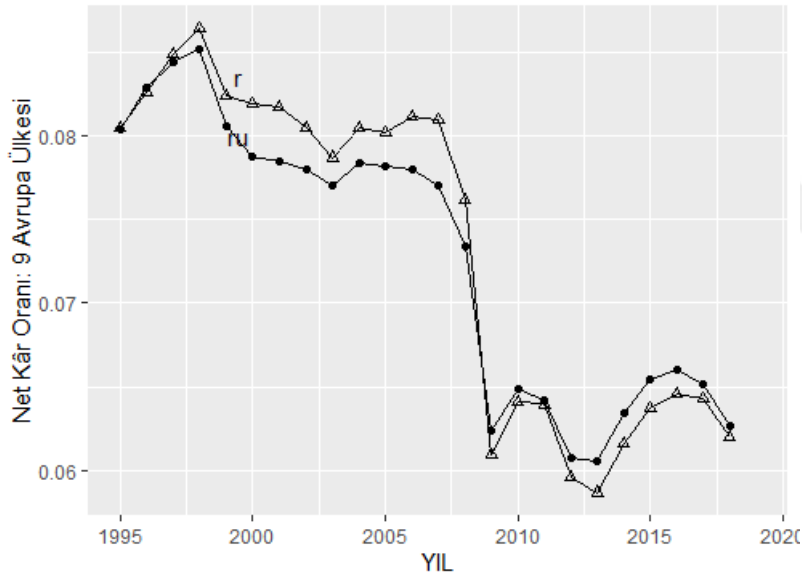

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklere anlatılmaktadır.

Avrupa ülkelerine tek tek bakıldığında da net kârın artık değere oranının zaman içinde düştüğü görülmektedir. Avrupa ülkeleri içinde Portekiz bu gözlemin istisnasını oluşturmaktadır²⁸. Diğer bütün Avrupa ülkelerinde gözlemlerimiz, üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesinin bir sonucu olarak, yatırıma çevrilebilir kâr kütesinin artık değer kütesi karşısında azaldığı fikrini doğrulamaktadır. ABD, istisna sergileyen diğer ülkedir.

Kâr oranı, bu dinamikleri yansıtabilecek şekilde yeniden tanımlanabilir. Bu sebeple, net kâr kütesinin toplam sermaye stokuna bölünmesiyle hesaplanan net kâr oranı grafik 3.17’de sunulmaktadır.

Grafik 3.17. Net Kâr Oranı, Avrupa 9

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

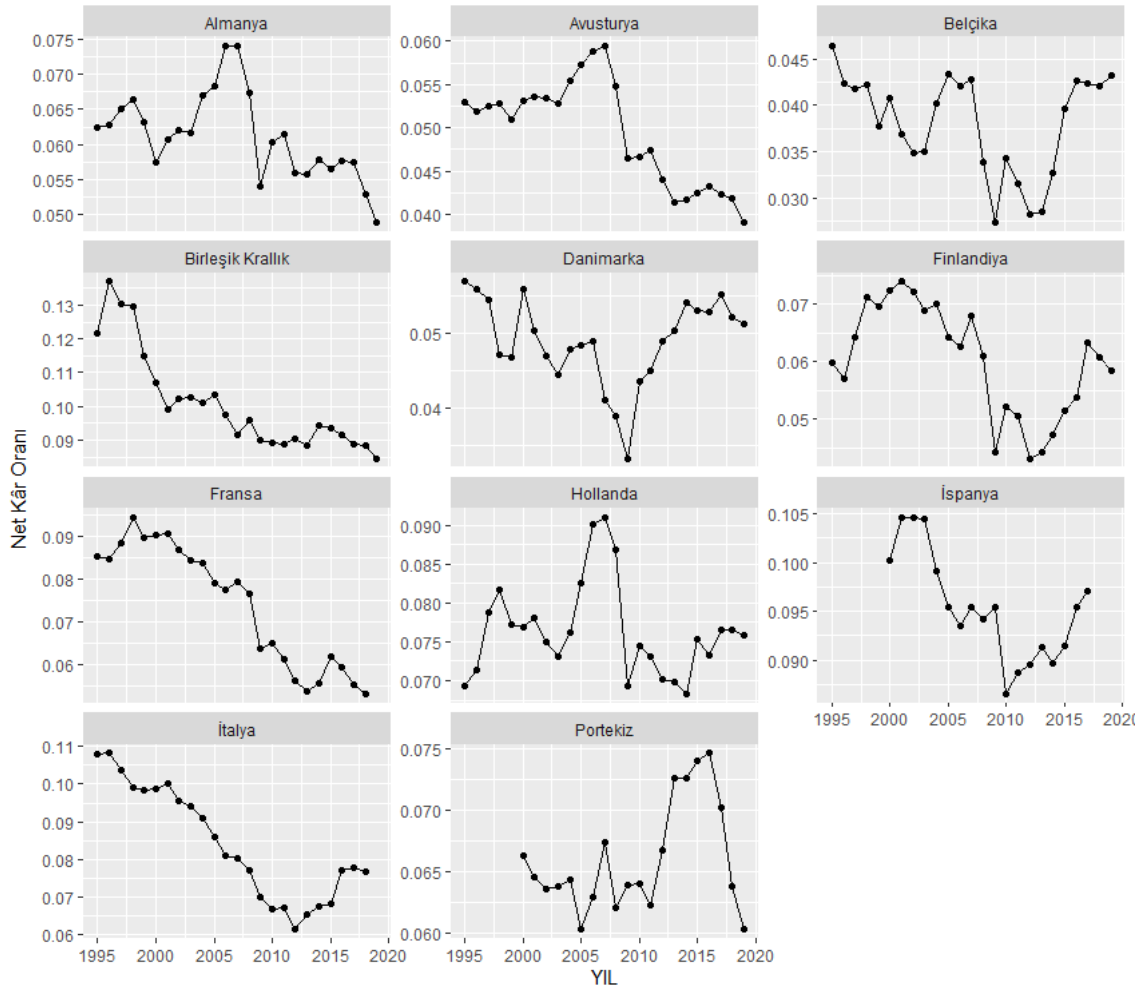
Grafik 3.17, net kâr oranının 1998 yılından itibaren düşüş sergilediğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Net kâr oranının 1998-2008 döneminde %13.9 düzeyinde

²⁸ Portekiz örneğinde, üretken olmayan faaliyetlerde genel bir genişleme olurken, net kârın artık değere oranında yaşanan bu genişleme daha yakından incelenmeyi hak etmektedir. Benzer şey ABD için de geçerlidir. Buradaki amaç, tek tek ülkelerde gözlemlenen çelişkili eğilimleri değerlendirmek yerine genel gözlemleri sunmak olduğu için detaylı inceleme yapılmamaktadır.

düştüğü, 1998-2018 dönemi için hesaplandığında küçülmenin %24.6'ya vardığı görülmektedir.

Net kâr oranındaki düşüş tek tek ülkelere bakılarak da gözlemlenmektedir. Grafik 3.18. tek tek ülkeler için kapasite kullanımına göre düzeltilmiş net kâr oranı göstergelerini sunmaktadır. Üzerinde durulması gereken bir nokta, Almanya, Danimarka ve Hollanda örneklerinde genel kâr oranında bir düşüş görünmezken, net kâr oranında düşüş görünmesidir. Bu düşüş Almanya örneğinde çok belirginken, Danimarka ve Hollanda örneklerinde daha az belirgindir. Bu bulgular üretken olmayan faaliyetlerdeki genişlemenin net kâr oranı ve birikim üzerinde ek baskılar yarattığı şeklinde yorumlanmalıdır.

Grafik 3.18. Net Kâr Oranı

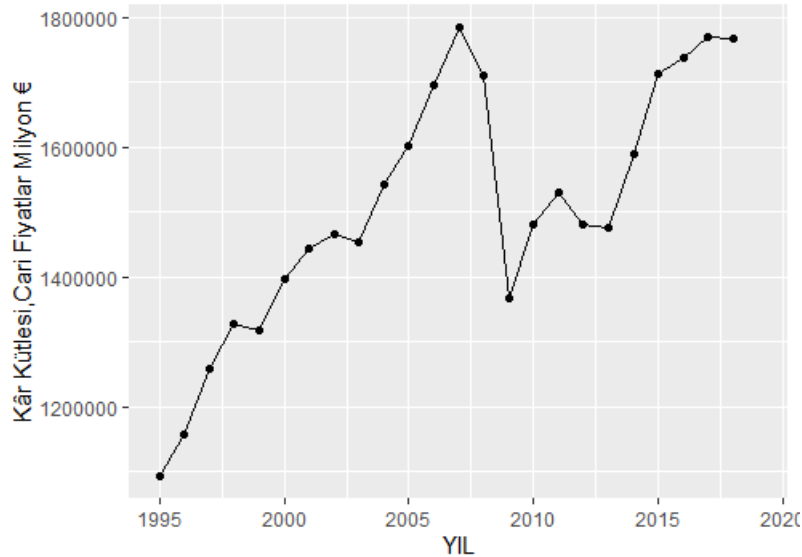
Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

3.4.7. Kâr Kütlesinin Zaman İçindeki Hareketi

Daha önceki bölümlerde, Marx'ın kâr oranının düşme eğilimi yasasıyla; büyüme, daralma ve kriz çevrimleri arasındaki ilişkinin doğrudan olmadığı, kâr oranı düşerken birikimin sürmesinin aynı olguların iki farklı yüzü olduğu daha önce belirtilmişti. Bu ilişkilerin ancak kâr oranı, kâr kütlesi ve yatırım davranışlarını karşılıklı olarak hesaba katacak bir yaklaşımla ele alınabileceği önceki sayfalarda aktarılmıştı.

Grafik 3.19, cari fiyatlarla ifade edilen net kâr kütlesinin zaman içindeki hareketini sunmaktadır. Avrupa genelinde net kâr kütlesinin 2008-2009 krizi öncesinde yukarı yönlü hareket ettiği görülmektedir. Bu bulgu, kâr oranı düşüyorken kâr kütlesinin artabildiği, buna paralel olarak da birikimin hızının arttığı ya da sürdürülebildiğine kanıt olarak görülmelidir. Fakat tam da Avrupa krizinin şafağında, kâr kütlesinde durgunluk ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktanın, Marx'ın kuramında “sermayenin mutlak aşırı birikimi”ni temsil ettiği daha önce vurgulanmıştı.

Grafik 3.19. Net Kar Kütlesi, Avrupa 9

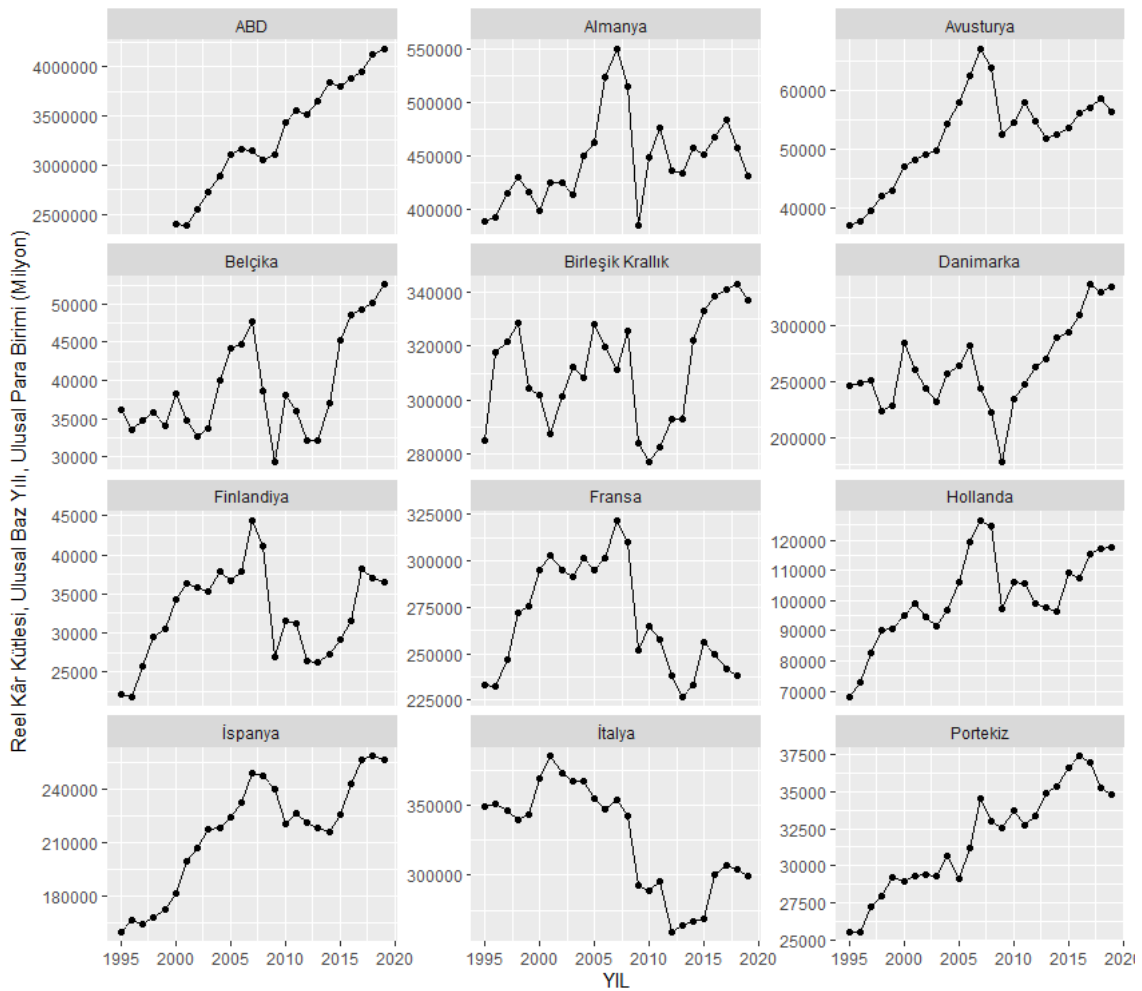

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Grafik 3.19'da kâr kütlesinin cari fiyatlarla ölçülüyor olmasının nedeni, fiyat endekslerini işe katmanın reel kâr kütlesinde toplulaştırmaya gitmeyi zorlaştırıyor

olmasıdır. Bu şekilde hesaplanan toplulaştırılmış kâr kütesi fiyatlardaki hareketi de kaçınılmaz biçimde yansıtacaktır. Yine de cari fiyatlarla ölçülen kâr kütesinin hareketi Avrupa ekonomilerinin dönüm noktalarını mükemmel bir şekilde yansıtmaktadır. Grafik 3.20 ise tek tek ülkeler için kâr kütesinin yatırım deflatörü kullanılarak reel hale getirilmiş büyüklüklerini sunmaktadır. Reel hale getirilmiş kâr kütesi de kâr oranındaki kararlı düşüşün kendisini kâr kütesindeki bir durgunlukla ifade edeceği noktayı tek tek ülkeler için aynı derecede iyi bir şekilde yansıtmaktadır.

Grafik 3.20. Net Kâr Kütesi

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

3.5. Ara Sonuç ve Değerlendirme

Avrupa genelinde sermaye birikiminin genel düzenliliklerini incelediğimiz 1995-2018 döneminde gözlemler, Marx'ın sermaye birikim dinamiklerinin temel olgularını

tarif ederken ortaya koyduğu senaryoyla uyumlu görünmektedir. Bir başka nokta, benzer olguların yakın zamanda ABD ve Çin üzerine yapılan çalışmalarda da tespit edilmiş olmasıdır. Klasik-Marksgil makroekonomik dinamikler olarak adlandırabileceğimiz temel dinamikler, neredeyse aynı zaman diliminde dünyanın farklı coğrafyalarında ortaya çıkmış görünmektedir. Bu olgu bize, dünya ekonomisinin 1970'li yılların krizinin ardından 1980'li yıllarda ortaya çıkan yeni genişleme dalgasının, 2008 kriziyle son bulduğunu göstermektedir²⁹. Bu sonun arkasında, kâr oranında 1990'lı yılların sonunda ortaya çıkan düşme eğilimi olduğunu düşünmemiz için güçlü kanıtlara sahibiz. Aynı zamanda, Avrupa için elde edilen bulguların, ABD ve Çin gibi dünyanın en büyük iki ekonomisinde gözlemlenen bulgularla uyumluluğu, klasik-Marksgil dinamiklerin sadece tekil ülke örneklerinde değil, fakat dünya ölçeğinde işleyen dinamikler olduğunu düşündürmektedir.

Kârlılık, daha önce birçok yerde vurgulandığı gibi, sermaye birikim sürecinin merkezinde yer alır. Bulgularımız, Avrupa krizinin oluşumu tartışılacaksa, kârlılık dinamiklerinin merkezi konumda olmasının zorunlu olduğunu göstermektedir. Kriz oluşumunun diğer yönleri; finans, borçlanma, makroekonomik dengesizlikler gibi başlıkları, kârlılıkla iç içe ele alınmayı gerektiren başlıklar olarak kabul edilmelidir. Tablo 3.1, Avrupa için kârlılık ölçümlerinin ve belirleyicilerinin zaman içindeki seyrini 1998 yılına kıyasla gösteren bulguları özet göstergeler itibariyle sunmaktadır. Avrupa, 1998 sonrasında sermaye bileşimlerindeki yükseliş ve artık değer üretken olmayan faaliyetlerde tüketiminin sürüklediği ikili bir baskının sonucu, kârlılık düşüşüyle karşılaşmış görünmektedir. 2018 yılı itibariyle bu göstergelerde toparlanma olduğuna dair herhangi bir bulgu görünmemektedir. Avrupa ekonomileri, diğer ekonomiler gibi durgunluk dönemi içinde görünmektedir.

---

²⁹ Bu konudaki en detaylı analiz Tsoulfidis ve Tsaliki (2019) tarafından sunulmaktadır. Kâr oranının 1980'li yıllardan sonra toparlanmadığına dair Kliman (2011) detaylı gözlemler sunar.

Tablo 3.1 Kârlılık Göstergeleri, Avrupa 9 ve Avrupa 8, 1998=100

Avrupa 9						
	Artık Değer Oranı	Genel Kâr Oranı	Sermayenin Değer Bileşimi	Sermayenin Maddi Bileşimi	Net Kâr Oranı	Net Kâr/ Artık Değer
1998	100	100	100	100	100	100
2008	105,8	95,5	110,8	106,9	86,1	90,2
2018	101,9	94,5	107,8	106,6	73,6	77,9

Avrupa 8						
	Artık Değer Oranı	Genel Kâr Oranı	Sermayenin Değer Bileşimi	Sermayenin Maddi Bileşimi	Net Kâr Oranı	Net Kâr/ Artık Değer
1998	100	100	100	100	100	100
2008	101,3	90,6	111,9	110,9	79,7	88
2018	99,7	91,0	109,6	109,8	70,7	77,7

Kâr oranları ve sermaye bileşimleri kapasite kullanım oranına göre düzeltilmiştir. Yazarın hesaplamaları.

4. ÜRETKEN OLMAYAN FAALİYETLERİN YAKINDAN İNCELENMESİ

Modern savaş gemisi, yalnızca bir ürün değil, aynı zamanda modern büyük sanayinin bir örnek parçası, yüzen bir fabrikadır; kuşkusuz her şeyden çok, savurganlık üretir. Friedrich Engels, Tarihte Zorun Rolü, Çeviri: Erkin Özalp

Bu bölümde üretken olmayan faaliyetlerin büyüklüğüne dair gözlemlerin derinleştirilmesi amaçlanmaktadır. İlk olarak üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesinin nedenlerine yakından bakan çalışmaların bulguları aktarılmaktadır. Ardından gözlem yapabildiğimiz 11 Avrupa ülkesi ile ABD’de farklı üretken olmayan faaliyetlerin gelir içindeki payına bakarak ticaret faaliyetlerin hâlâ en büyük üretken olmayan faaliyet alanı olduğu gösterilmektedir. Bu gözleme ek olarak üretken olmayan faaliyetlerin farklı parçalarının görece öneminin zamana ve ülke örneklerine bağlı olarak değişebileceği belirtilmektedir. Buna rağmen, üretken olmayan faaliyetlerin görece büyüklüğünün, son kertede, artık değer üretimine bağlı olacağı belirtilmekte, bu argüman çeşitli gözlem ve ekonometrik yöntemlerle kanıtlanmaya çalışılmaktadır.

4.1. Üretken Olmayan Faaliyetlerin Çeşitli Parçalarının Görece Ağırlıkları

Üretken faaliyetlerle üretken olmayan faaliyetler arasındaki ayrımı kapitalist birikimin merkezi bir ögesi olarak tanımlayan klasik-Marksgil iktisatçıların, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde üretken olmayan faaliyetlerin genişlediğini gözlemlediği daha önce not edilmiştir. Bu çalışmada elde edilen bulgular, görece kısa bir zaman aralığını kapsamakla birlikte, diğer çalışmaların bulgularıyla ortaktır. Avrupa’nın gelişmiş ülkelerinde daha erken ortaya çıkmakla birlikte, son yıllarda üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesinin sona erdiği, bu çalışmada elde edilen bir diğer gözlemdir.

Klasik-Marksgil iktisat İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu genişleme eğilimini tespit etmiş, kimi zaman üretken olmayan faaliyetlerde istihdam edilen emeğin gelişimini izleyerek, kimi zaman üretken olmayan alana aktarılan gelirlerin izini sürerek üretken

olmayan faaliyetlerin genişlemesinin nedenlerine odaklanmıştır. Baran ve Sweezy (1970) teknelci kapitalizm tezleriyle iç içe bir şekilde askeri harcamalara, satış ve reklamcılık harcamalarına, sivil yönetim harcamalarına odaklanmışlardır. Paitaridis ve Tsoulfidis (2012, s. 217) genişlemenin arkasında, rekabetin baskısı altında ayakta kalmak ve piyasa payını genişletmek için şirketlerin satış faaliyetlerine ve işgücünü disiplin altında tutmak için yönetim faaliyetlerine daha fazla kaynak aktarması, toplumsal uyumun devam ettirilebilmesi için hükümetlerin daha fazla harcama yapmak zorunda olması ve uluslararası rekabetin devletleri daha çok askeri harcama yapmaya zorlaması gibi nedenlerin olduğunu söyler. Fakat bu etkenlerin izini sürmez. Bildiğimiz kadarıyla, bu tip ayrıştırma ABD için en detaylı bir şekilde Moseley (1991) tarafından sunulmaktadır. Çalışmanın görece eski tarihli olması nedeniyle, bulguların güncelliği tartışmalıdır. Moseley, çalışmasında üretken olmayan emeği; ticaret emeği, finans emeği ve yönetim emeği olarak üçe ayırmakta ve üretken olmayan emeğin en önemli ögesinin ticaret emeği olduğunu tespit etmektedir. Moseley'e göre; ticari faaliyetlerde mekanizasyonun zor olması nedeniyle üretken emeğin üretkenlik artışı, artan meta üretiminin satışı için daha fazla ticaret emeğine ihtiyaç ortaya çıkarmaktadır. En büyük kalem ticaret emeği olmakla birlikte, banka çıktılarının, özellikle kişisel mevduat işlemlerindeki artışın finansal emeği; firma ölçeğindeki büyümenin, sendika üyeliğindeki artışın ve düşük işsizlik oranının denetim emeğinde artışa yol açtığını tespit etmektedir (Moseley, 1991, s.123-151). Daha sonraki bir çalışmasında Moseley (1997), artan bilgisayar kullanımının üretken olmayan emeğin genişlemesine son verip vermeyeceğinin belli olmadığını, fakat o tarihlerde henüz bu tarz baskın bir eğilimle karşılaşılmadığını not etmektedir.

Cagliano (2018) değer teorisinin yeni yorumundan hareketle, artık değerın üretimini ve gerçekleşmesinin sektörel düzeyde izinin sürülebileceği bir analitik çerçeve geliştirir. Bu analitik çerçeveden hareketle ABD ekonomisinde 1990-2015 dönemini ele alır. Elde ettiği bulgulara göre; ele alınan dönemde artık değerın üretken olmayan

faaliyetlerde gerçekleştirilen bölümü artış göstermiştir. Daha ilginç bulgu ise bu dönemde artık değerın gerçekleşmesinde en merkezi konumu oynayan üretken olmayan sektör, finans ve gayrimenkul faaliyetleri olmuştur.

Mohun (2014), yapmış olduğu analizde, özellikle neoliberal dönemde, yönetici sınıf gelirlerinde artış olduğunu tespit etmektedir. Katma değer içinde üretken emeğin payının azaldığını, üretken olmayan emekçilerin katma değerden aldıkları payın zaman içinde sabit kaldığını, bunun karşılığında yönetici ve kapitalist sınıf gelirlerinin arttığını söylemektedir. Yönetici ve kapitalist sınıf gelirlerinin artışının üretken olmayan bir tüketim biçimi olmadığını söyleyen Mohun, kârların üretken olmayan harcamalar nedeniyle baskılandığı tezini eleştirir. Mohun'un çalışmasının, artık değerın üretken olmayan faaliyetlere aktarımını ücretlerle sınırlı tutmak gibi bir eksikliği olduğunu not etmek gerekir. Oysa artık değerın üretken olmayan faaliyetlere aktarımını ticaret ve komisyoncu faaliyet gelirlerinin titiz bir ayrıştırmasını içermelidir³⁰. Bu sebeple, elde ettiği bulguların bu parçalar için de değerlendirilmesi gerekir. Fakat çalışmasının bölüşüm dinamiklerini detaylıca analiz etmesi açısından önemli olduğu not edilmelidir. Rotta (2014), ABD ekonomisi için klasik-Marksgil kategorileri hesaplar. Dayandığı değer teorisi yorumunda metanın değerini, yeniden üretim maliyeti belirliyor olması nedeniyle bilgi üreten sektörleri üretken faaliyetlerin dışında tanımlar ve bu faaliyetlerle ilgili sektör gelirlerini de artık değerden bir aktarım olarak değerlendirir. Üretken olmayan faaliyet büyüklüklerinin zaman içinde artışını gözlemlemekle kalmaz en hızlı artışların finans, sigortacılık ve bilgi üreten sektörlerden geldiğini gözlemler.

Pauls (2020, s.20), Çin için artık değerın üretken olmayan faaliyetlere aktarımının izini sürer. Çalışmaya göre, artık değerın üretken olmayan faaliyetlere aktarılan bölümü 1995'teki %56'lık düzeyinden, %76'ya çıkmıştır. Artışı sürükleyen etkenlerin zaman

---

³⁰ Bu eksiklik Paitaridis ve Tsoulfidis'in (2019) çalışmasında da dile getirilmiştir.

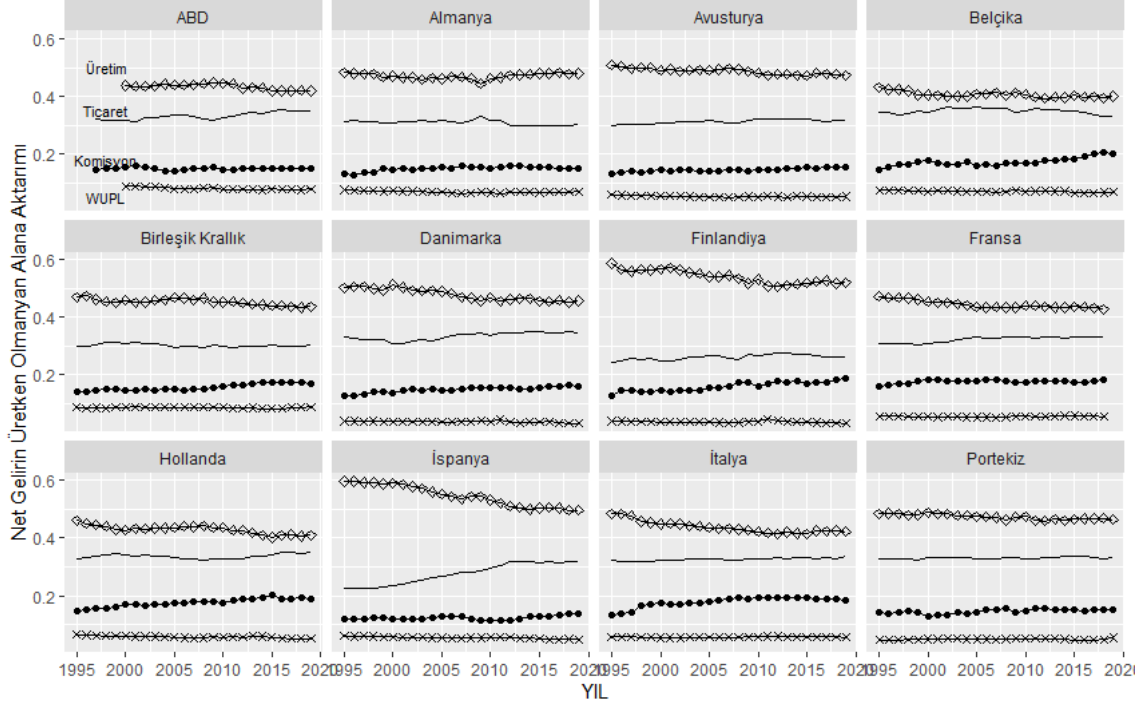
içinde değiştiği gözlemlenir. Ekonominin 1995-2001 döneminde artış, artık değerin ticari faaliyetlere aktarımından kaynaklanmaktadır. Ticaret sektöründeki devam eden artışla birlikte, 2010 sonrasında hükümetin finansal sektörü teşviki nedeniyle finansal kârların artışı diğer itici güç olmuştur. Son yıllardaki artışı açıklayan diğer parça ise üretken olmayan emeğe yapılan ücret ödemelerindeki artıştır. Jeong ve Jeong (2020), artık değerin bölüşümünü detaylı şekilde ele alarak, finansal faaliyetlerdeki genişlemenin, üretken sektörlerin kârlılığını baskıladığı yönündeki tezin Güney Kore örneğinde geçerli olmadığını iddia eder.

Grafik 4.1. üretken olmayan faaliyetlerin görelü büyüklüklerini toplam net gelirden aldıkları paylar cinsinden ölçmektedir. Grafikte ilk dikkati çeken nokta ticari faaliyetlerin en büyük gelir payını elde eden üretken olmayan faaliyet kolunu oluşturmasıdır. İkinci faaliyet kolu; finansal faaliyetlerin, işletme hizmetlerinin ve devletin yer aldığı faaliyetleri kapsayan geniş bir alandır. Burada yer aldığı haliyle komisyon ödemeleri, üretken faaliyetlerden yapılan ödemeleri kapsar, dolayısıyla komisyoncu faaliyetlerin gelirin yeniden dolaşımından elde ettiği diğer gelirleri kapsamaz. Son olarak, veri seti oluşturulurken yapılan varsayımların etkisi nedeniyle tam ölçümü yansıtmasa bile, üretken faaliyetlerde istihdam edilen üretken olmayan emeğin bütün ülkelerde toplam gelirden en düşük paya sahip üretken olmayan büyüklük olduğu görülmektedir.

Ele alınan genel bulgulara ek olarak, üretken olmayan faaliyetlerin çeşitli parçalarının zaman içindeki hareketinin ülkelere göre farklılık sergileyebildiği açıktır. Örneğin İspanya örneğinde ticaret alanı hızlı bir genişleme gösterirken, birçok ülkede genişleme görülmemektedir. Ya da kimi ülkelere komisyoncu faaliyetlere aktarılan gelir payındaki artış diğerlerine kıyasla (örneğin İtalya) daha belirgin görünmektedir. Bu olgu, üretken olmayan faaliyetlerin çeşitli parçalarının öneminin ülke örneklerine, zamana ve iktisat politikası tercihlerine göre değişebileceği anlamına gelir. Daha önce aktarılan

çalışmaların bulguları da bu yöndedir. Buradaki amacımız daha genel bir resim ortaya çıkarmak olduğu için ülke örneklerindeki farklılıklar üzerinde durulmamaktadır.

Grafik 4.1. Net Gelirin Üretken Olmayan Alana Aktarımı

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Bu gözlemlere ek olarak, üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesinin diğer Marksgil kategorilerle ilişkisi sorgulanabilir. Bu faaliyetlerin gelişmesinin sınırının ne olduğu sorusu gündeme gelebilir. Bu son soru üretken faaliyetlerin görece genişlemesinin son bulunduğu gözlemiyle birlikte düşünüldüğüne daha da önemli hale gelmektedir. Bir sonraki bölüm bu soruya Marx'tan hareketle cevap vermeyi amaçlamaktadır.

4.2. Üretken Olmayan Faaliyetler ve Artık Değer

Marx, birçok yerde üretken olmayan faaliyetlerin artık değerden pay aldığını, alınan payın üretken olmayan bir şekilde tüketildiğini vurgulamıştır. Kişisel hizmetlerden, dolaşım ve yönetim maliyetlerine, ya da artık değerın bölüşümüne odaklandığı üçüncü cilde kadar geniş bir alanda bu tartışmaları yürüttüğü söylenebilir (Marx, 2012a, s.323-324; Marx, 2012b, 119-146; Marx, 2015). Üretken olmayan faaliyetlerdeki genişlemenin

retken faaliyetlerdeki verimlilik artışıyla, buna bağlı olarak artık değer oranı ve kütlesindeki artışla mümkün olacağını düşünmüştür. Örneğin, İngiltere ve Galler’de nüfusun üretken faaliyetlerde istihdam edilen miktarının toplam nüfus içindeki payının oldukça düşük olduğunu gözlelemiştir. Üretkenlik artışının ve buna bağlı olarak artık değer oranı ve kütlesindeki artışın, nüfusun üretken olmayan parçalarının görelisi genişlemesinin temelini oluşturduğunu belirtmiştir (Marx, 2012a, s. 425-426; Marx, 2013, s.182-183). Örneğin nüfus verilerini ele alırken şöyle demiştir:

“Son olarak, büyük sanayinin kollarını meydana getiren alanlardaki olağanüstü üretkenlik artışı, geriye kalan bütün üretim alanlarında emek gücünün hem yoğunluk hem genişlik itibarıyla daha fazla sömürülmesini sonucunu da beraberinde getirerek, işçi sınıfının gittikçe büyüyen bir kısmının üretken olmayan işlerde kullanılmasına ve böylece, özellikle de eskiden ev işlerini yapan kölelerin, ... “hizmetçiler sınıfı” adı altında sürekli olarak büyüyen bir ölçekte yeniden üretimine olanak vermiştir (Marx, 2012a, s. 425).”

Bu gözlemlerin ardından Marx, nüfus istatistiklerinden üretken olmayan emek büyüklüğünün bir ölçümüne ulaşır. Bu sefer ironik bir biçimde “Makinelerin kapitalist tarzda sömürülmesiyle ulaşılan ne muhteşem bir sonuç” diye ekleme ihtiyacı duyar (Marx, 2012a, s. 426). Benzer istatistikleri Artı-Değer Teorileri’nde incelerken artık değer kütlesine ve onun gelir ve sermaye olarak bölünüşüne vurgu yapar:

“Düzenlemenin böylesine diyecek yok; fabrika işçisi kıza bir fabrikada oniki saat ter dktryor, onun ödenmemiş emeğinin bir kısmıyla fabrika sahibi, o işçinin kız kardeşini evinde hizmeti olarak, erkek kardeşini seyis olarak, yeğenini de asker ya da polis olarak kişisel hizmetine alıyor!” (Marx, 2013, s. 182-183).

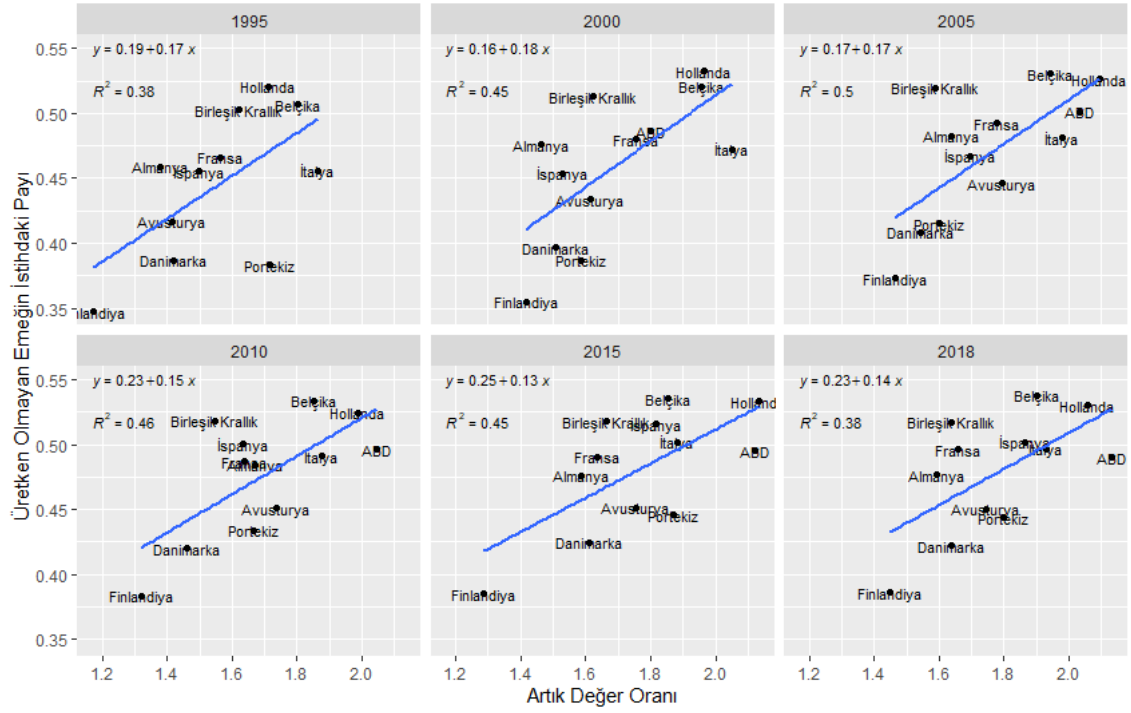
Bu örneklerde Marx'ın kişisel hizmetleri dikkate aldığı söylenebilir. Fakat dolaşım alanında tüccar sermayesi tarafından istihdam edilen emeği tartışırken de benzer bir argümana sahip olduğu görülebilir: “Kapitalist, gerçekleştirilecek olan değer ve kâr arttığında, bu işçilerin sayısını arttırır. Bu emekteki artış hiçbir zaman artık değerdeki artışın nedeni değil, her zaman onun sonucudur” (Marx, 2015, s. 305).

Marx'ın argümanlarından hareketle Grafik 4.2 ve Grafik 4.3 oluşturulmuştur. Grafik 4.2. seçilmiş yıllar için artık değer oranı ile üretken olmayan emeğin toplam istihdam içindeki payını karşılaştırmaktadır. Grafik 4.3. ise artık değer oranı ile üretken faaliyetlerin toplam gelirden almış olduğu payı karşılaştırmaktadır. Her iki grafiğin de göstermiş olduğu şey daha yüksek artık değer oranına sahip ülkelerin, görece olarak daha geniş bir üretken olmayan alana sahip olduğudur. Bu ilişkinin zaman içinde de istikrarlı olduğu görülmektedir.

Bizce bu bulgu, daha geniş bir üretken olmayan alanın ancak daha yüksek artık değer oranı ve kütlesiyle mümkün olduğunu, aksi takdirde üretken olmayan alanın yeniden üretime döndürülecek kâr kütlesi üzerinde baskı kurarak birikimi düşüreceği şeklinde yorumlanmalıdır. Üretken olmayan faaliyetlerin zaman içindeki gelişimini gözlemleyen birçok Marksist iktisatçı üretken olmayan faaliyetlerin birikimden kesinti olduğu yaklaşımını vurgulamıştır (Shaikh ve Tonak 2012; Moseley 1991). Fakat bu yorum, yine klasik-Marksgil iktisadın içinden çıkan bir eleştiriyle karşılaşmıştır. Eleştiri getiren yazarlar, üretken olmayan faaliyetlerin, artık değer, kârlılık ve birikim üzerinde “olumlu” etkileri olabileceğini; bu olumlu etkilerin altında üretken olmayan faaliyetlerin birikim üzerine sınır koyduğunun söylenemeyeceğini iddia etmiştir (Duménil ve Lévy 2011, Mohun, 2014;). Bu sebeple, bir sonraki bölüm iki argümanın klasik-Marksgil yazın içindeki izini sürmeyi ve bir ekonometrik sınama geliştirmeyi amaçlamaktadır.

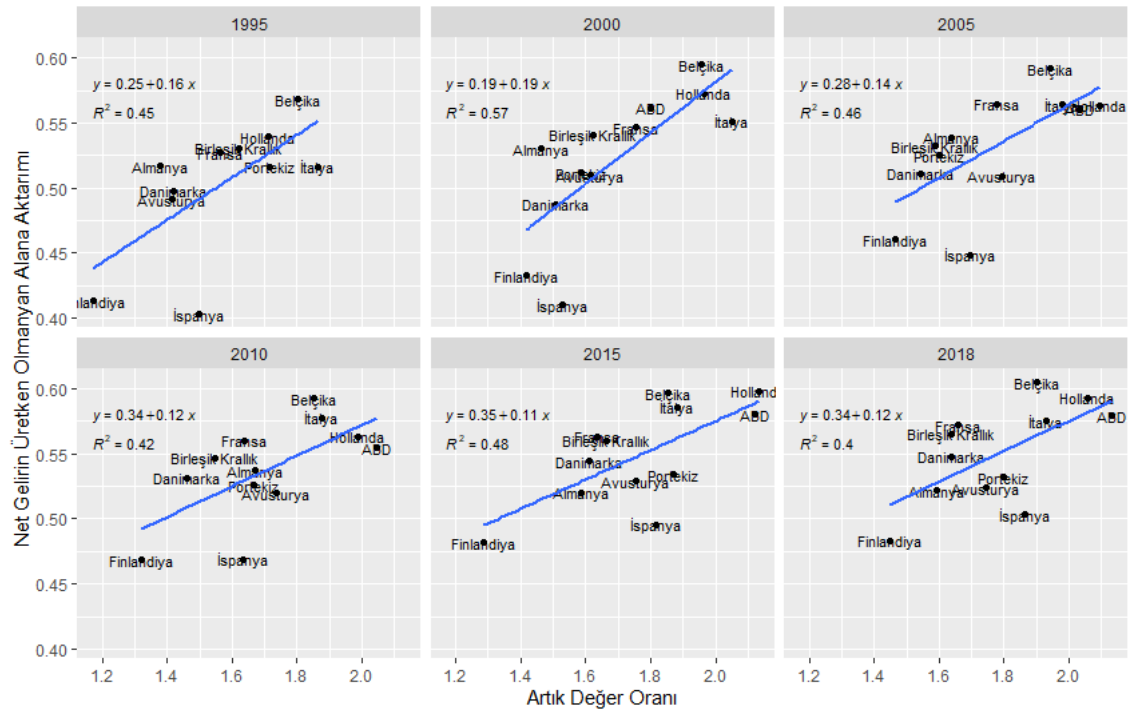
Ekonometrik sınamanın tek başına teorik konumlanışları değerlendirmek için yeterli ölçüt olmadığı akılda tutulmalıdır. Fakat yürütülecek tartışmalarda ampirik bulgulara sahip olmanın da faydalı olacağı not edilmelidir.

Grafik 4.2. Artık Değer Oranı ve Üretken Olmayan Emek

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Grafik 4.3. Artık Değer Oranı ve Net Gelirin Üretken Olmayan Alana Aktarımı

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

4.3. Üretken Olmayan Faaliyetler, Artık Değer ve Sermaye Birikimi

Birçok klasik-Marksgil iktisatçı, üretken olmayan faaliyetlerdeki genişlemenin yeniden yatırıma dönüştürülebiyecek olan artık değeri tüketerek sermaye birikimi üzerine kısıt koyacağını düşünmüştür. Moseley (1991), 1970’li yıllardaki krizin temelinde artık değerin üretken olmayan faaliyetlerde tüketimindeki artış nedeniyle kârın baskılanması olduğunu söylemiştir. Benzer şekilde, Shaikh ve Tonak (2012, s.145-151), kâr oranının, İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden 1970’li yılların ortasına kadar geçen süredeki düşüşünde, sermaye bileşimindeki yükselişe merkezi bir önem atfetmekle birlikte, gözlemlenen şirket kâr oranının ve millî gelir temelli kâr oranının üretken olmayan faaliyetlerdeki genişleme nedeniyle Marksist kâr oranından daha hızlı düştüğü tespitini yapmıştır. Shaikh ve Tonak (2012, s.232-241) üretken olmayan faaliyetlerin talebi uyararak gibi birikim üzerinde kısa dönemli pozitif yönlü etkilerinin olabileceğini söylemekle birlikte, Moseley gibi, üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesini yeniden yatırıma dönebilecek olan artık değer kütesinden bir kesinti olması nedeniyle birikimin üzerinde sınırlama koyduğu söylemiştir. Sayıları çok olmayan örnekleri uzatmak mümkün olmakla birlikte, Moseley (1997), Paitaridis ve Tsoulfidis (2012, 2019), Tsoulfidis ve Tsaliki (2014, 2019), bu yöndeki argümanların daha yakın tarihli örneklerini oluşturur. Uluslararası karşılaştırmalar söz konusu olduğunda ise, Kalman (1997) ABD ile Japonya’nın İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik performansını değerlendirirken, iki ülkede artık değer oranının yakın olduğunu fakat artık değerinin üretken olmayan faaliyetlerde tüketiminin ABD örneğinde daha yüksek olması nedeniyle Japonya’nın daha yüksek büyüme gösterdiğini iddia etmiştir.

Üretken olmayan faaliyetlerin genel olarak üretken faaliyetlerde üretilen değer üzerine yükseldiğini kabul eden, fakat buna rağmen üretken olmayan faaliyetlerin; sermayenin devir süresini kısaltarak, emeğin disiplin altına alınmasını sağlayarak ya da eksik tüketim sorununa kısmi çözüm bularak, birikim üzerinde çeşitli geri “olumlu”

bildirimleri olduğunu söyleyen kimi yaklaşımlar da mevcuttur. Baran ve Sweezy (1970), üretken olmayan faaliyetlerin, tekelci kapitalizmin doğasından kaynaklanan artığın massedilmesi sorununa geçici de olsa çözüm bularak, sermaye birikiminin devamlılığına katkı sunacağını düşünmüştür. Duménil ve Lévy (2011), üretken olmayan emeğin, sermayenin üretim ve dolaşım aşamalarındaki masraflarını azaltmak, girdileri en düşük maliyetle temin etmek, en etkin biçimde üretimin yapılmasını sağlamak, en hızlı şekilde satış yapmak gibi işlevleri olduğunu söylemektedir. Bu özelliklerinden ötürü üretken olmayan emeği kâr azamileştirici emek olarak adlandırır. Mohun'un (2014) yukarıda bahsedilen çalışması da bu yöndeki argümanlara eklenebilir. Mohun bu çalışmasında yönetici gelirlerine dönük analizine ek olarak, üretken olmayan faaliyetlerin paragrafın başında sunulan çeşitli olası ikincil etkilerini not eder.

Üretken olmayan faaliyetlerin birikim üzerinde “pozitif etkilerini” büyüme modellerinin içine katmayı amaçlayan çalışmalar da vardır. Chullenberg (1994), Moseley'in yukarıda bahsedilen çalışmasından hareketle, üretken olmayan faaliyetleri kârlardan sadece kesinti olarak ele alan yaklaşımı, tek taraflı ve statik bir yaklaşım olarak nitelendirmektedir. Denetim emeğine ayrılan artık değer miktarındaki bir azalmanın, artık değer üretimini azaltabileceğini gösterdiği bir matematiksel model kurmaya girişmiştir. Olsen (2015), iki sektörlü yeniden üretim şemasına üretken olmayan emeği dahil eder. Modelinde, üretken olmayan faaliyetler ayrı bir sektör olarak yer almaz. Üretken olmayan emeğin artık değer üretimine katkısının olmadığı varsayımı altında, üretken olmayan emek, kârlılığı azaltacaktır. Fakat üretken olmayan emeğin üretken emeği denetim altına almak, ondan tasarruf sağlamak ve yenilik geliştirmek gibi etkileri söz konusu iken, büyüme üzerine “pozitif” etkisi olduğu görülür. Park ve Rieu (2020), üretken olmayan faaliyetlerin artık değeri tüketen yanı ile sermayenin devir süresini arttırmak, krediye kolay erişmek, satış kapasitesi arttırmak gibi etkileri göz önünde alındığında optimal bir üretken olmayan faaliyet büyüklüğü olup olmadığını tartışmaktadır. Yazarlar bu soruyu,

ulusal sermaye adına kâr azamileştirmesi yapacak şekilde, üretken olmayan faaliyetlere aktarılacak optimal değer büyüklüğünü ve istihdam edilecek üretken olmayan emek düzeyini seçen bir planlamacı problemiyle değerlendirir.

Bu tartışmalara ek olarak, çok az sayıda iktisatçı, oldukça yakın zamanlarda, üretken olmayan alanının genişliğinin, çeşitli klasik-Marksgil kategorilerle ilişkisini ekonometrik sınamalara tabi tutmuştur. Bu çalışmaların bulgularının nihai bir çıkarıma ulaştığını söylemek için henüz erken olduğu belirtilmelidir. Tsoulfidis, Timis ve Paitaridis (2019), üretken olmayan faaliyetlerin göreceli büyüklüğünü, üretken olmayan harcamaların sermaye stokuna bölümüyle ölçer. Bu büyüklüğün ekonomik genişleme dönemlerinde yükseldiği, daralma dönemlerinde ise düştüğü gözlemlenmektedir. Yapmış oldukları ekonometrik sınamada üretken olmayan faaliyetlerin gelişimini, kâr oranı, kapasite kullanım oranı ve faiz oranı temelinde açıklamaya yönelirler. Uzun dönemde üretken olmayan harcamaların, bu değişkenler tarafından belirlendiğini gösterirler. Tsoulfidis ve Tsaliki (2019) aynı değişkenleri kullanarak, üç değişkenden üretken olmayan faaliyetlerin büyüklüğüne doğru Granger nedensellik olduğunu, fakat tersinin doğru olmadığını göstermektedirler.

Rotta (2014), üretken faaliyetler ile üretken olmayan faaliyetlerin arasındaki ilişkileri yakından inceleyebilecek şekilde ekonometrik sınamalar geliştirir. Elde ettiği bulgular, diğer çalışmaya göre daha karmaşıktır. Bu sınamanın sonuçlarına göre, üretken olmayan faaliyetlerdeki sermaye birikimi, üretken faaliyetlerde yaratılan net katma değeri pozitif yönlü bir şekilde uyarır. Dahası bu etki, üretken olmayan faaliyetlerin artık değer tüketerek yarattığı negatif etkiyi aşar. Fakat üretken olmayan faaliyetlerdeki sermaye birikimi, üretken faaliyetlerdeki aşımında pozitif etki ortadan kalkar. Çalışmanın sunduğu bir diğer gözlem ise üretken faaliyetlerdeki değer üretimi durgunlaştıkça, üretken olmayan faaliyetlerin sermaye birikim hızının artmakta olduğudur.

Elveren (2019) askeri harcamalarla, kârlılık ilişkisini bir panel veri modeliyle incelemiştir. Bir bütün olarak bakıldığında askeri harcamalarla kârlılık arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Bu çalışmasındaki askeri harcamaların kapsamının yalnızca üretken olmayan faaliyetlerden oluşmadığını, askeri harcamaların bir bölümünün silah üretimiyle ilişkili olduğunu ve bu üretimin kapitalist koşullar altında gerçekleştiği ölçüde artık değer üretiminin bir parçası olduğu not edilmelidir. Çalışmanın bulgularını bu sebeple bizim amaçlarımız açısından değerlendirmek biraz zordur. Fakat silah ihracatçısı ülkelerle silah ithalatçısı ülkeler ayrıştırılarak model tahmin sonuçları çalışmada sunulur. Bu yeni tahminde, silah ithalatçısı ülkelerde kâr oranı ile askeri harcamalar arasında negatif ilişki tespit edilir. Dolayısıyla askeri harcamaların bir tür üretken olmayan tüketim biçimini aldığı ülkelerde, kâr oranı ile askeri harcamalar arasında negatif ilişki bulunmuştur.

Yukarıdaki tartışmalar, üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesinin sınırlarını neyin çizdiğine, sermaye birikimi üzerindeki net etkilerinin ne olduğuna dair detaylı ampirik çalışmalara ihtiyacımız olduğunu göstermektedir. Bu sebeple, bir sonraki bölüm bu tip bir ampirik sınama konusuna ayrılmıştır. Çalışmada artık değer kütesinin büyüme oranı ve üretken olmayan emeğin büyüme oranı kullanılmıştır. Bu iki değişkeninin seçilmesinin nedeni yukarıdaki tartışmalardan açıktır. Üretken olmayan faaliyetler, artık değerden finanse edildiği ölçüde ekonomiyi krize sokmadan genişlemesi, artık değer oranının ve kütesinin artışına bağlı olacaktır. Diğer taraftan üretken olmayan emek, işgücünü disipline ederek ya da değişir sermayeden tasarruf edilmesini sağlayarak, birikim üzerinde “genişletici” etkilerde bulunuyorsa, bu etkinin kendisini ilk olarak artık değer oranı ve kütesinde göstermesi beklenir. Sonraki bölümler ekonometrik model spesifikasyonuna ve sonuçlarına ayrılmıştır.

4.4. Üretken Olmayan Faaliyetler ve Artık Değer: Bir Nedensellik Analizi

Bu başlıkta, üretken olmayan emeğin zaman içindeki gelişimi ile artık değer kütleleri arasındaki genişlemeyi ele almak için uygulanacak olan ekonometrik yöntemler tanıtılmaktadır. En basit biçimiyle ifade edildiğinde varlığını göstermeye çalışmış olduğumuz ilişki 4.1 no'lu denklemdeki gibi ifade edilebilir.

$$gUPL_{it} = B_{oi} + B_{1i}gSV_{it} + u_{it} \quad 4.1$$

Burada $gUPL_{it}$ ve gSV_{it} , sırasıyla i ülkesinde t yılındaki üretken olmayan istihdamın büyüme oranını ve artık değer kütlelerindeki büyüme oranını göstermektedir. B_{oi} , ülkelere göre değişen sabit terim, B_{1i} ise ülkelere göre değişen katsayıdır.

Analizi sürdürmek için izlememiz gereken çeşitli adımlar vardır. Öncelikle artık değer kütlelerinin ve üretken olmayan istihdamın büyüme oranının durağan olup olmadığı test edilmelidir. Bunun için geliştirilmiş testler, birinci ve ikinci kuşak birim kök testleri olarak ayrılmaktadır. Birinci kuşak testler yatay kesit bağımsızlığı varsayımı altında türetildiği için hangi testlerin, nasıl kullanılacağı ancak yatay kesit bağımsızlık testlerinden sonra bilinebilir. Ele aldığımız Avrupa ülkeleri, ekonomik olarak entegre olmuş ülkeler olduğu için gözlemlerimizde yatay kesit bağımlılığının olması çok muhtemeldir. Bu sebeple yatay kesit bağımlılık testinin uygulanması gerekir. Yatay kesit bağımlılığını hesaba katan birim kök testlerinden sonra model tahmin edilebilir. Burada kullanılan tahmin edicilerin, hem yatay kesit bağımlılığını hem de panel tahmininde elde edilecek olan katsayıların heterojenlik/homojenliği hesaba katması gerekir. Bu sebeple katsayı tahminlerinin heterojenliğiyle ilgili testlerin yapılması gerekir.

Yatay kesit bağımlılığı Breusch Pagan (1980) LM testi, Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen LMadj testi ve Pesaran (2004) CD testleri ile sınanmıştır. İlk iki test, modelin tahmin edilmesiyle elde edilen hata terimlerinden hareket ederken, Pesaran CD testi tek tek değişkenlere uygulanmıştır. Bu testlerin sonucunda

yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için, birim kök testi Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CIPS testi kullanılarak yapılmıştır.

Katsayı homojenliğini test etmek için Pesaran-Yamagata (2008) testi kullanılmıştır. Model katsayıları Pesaran (2006) tarafından geliştirilen “ortak ilişkili etkiler ortalama grup tahmin edicisi” [common correlated effects mean group (CCEMG)] aracılığıyla tahmin edilmiştir. CCEMG tahmin edicileri hem yatay kesit bağımlılığını hem de katsayı heterojenliğini hesaba katabildiği için tercih edilmiştir. CCEMG tahmin edicisi, gözlemlenemeyen ortak etkilerin var olduğu aşağıdaki modelden türetilir³¹:

$$Y_{it} = B_i X_{it} + u_{it} \quad 4.2$$

$$u_{it} = a_{1i} + \lambda_i f_t + \epsilon_{it} \quad 4.3$$

$$X_{it} = a_{2i} + \lambda_i f_t + \gamma_i g_t + e_{it} \quad 4.4$$

Burada X_{it} ve Y_{it} ülkeler ve zaman göre gözlemleri, B_i ülkelere özgü katsayıyı gösterir, u_{it} gözlemlenemeyen etkileri ve ϵ_{it} 'yi barındırmaktadır. 4.3. numaralı denklemdeki gözlemlenemeyen etkiler; a_{1i} zamana göre değişmeyen sabit etkiler, f_t , gözlemlenemeyen ortak faktör, λ_i heterojen faktör yükünden oluşmaktadır. ϵ_{it} ise gürültüsüz hata terimini göstermektedir. 4.4 no.'lu denklemdeki, $\gamma_i g_t$, X_{it} üzerinde etkisi bulunan $\lambda_i f_t$ dışındaki faktörleri temsil eder. CCMEG tahmin edici gözlemlenemeyen ortak faktörün yarattığı sorunu, tahmin edilecek olan modele bağımlı ve bağımsız değişkenin ortalamasını katarak çözer. Bizim 1 numaralı denklemde gösterilen temel modelimiz alınacak olursa, tahmin edilecek olan model aşağıdaki hale gelir:

$$gUPL_{it} = \alpha_i + B_{1i} gSV_{it} + B_{2i} \overline{gUPL_t} + B_{3i} \overline{gSV_t} + e_{it} \quad 4.5$$

CCMEG tahmin edicisi, 5 no.'lu denklemin, her bir ülke için en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmesine dayanır. Ülkeler için yapılan tahmin edicilerin ortalaması

³¹ CCEMG, tahmin edicisinin anlatımı Eberthat (2012)'ye dayanmaktadır.

alınarak nihai tahmin edici türetilir. Tahmin sonrası bağımlı ve bağımsız değişkenlerin ortalamalarının katsayılarının bir anlamı yoktur.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, klasik-Marksgil geleneğe mensup iktisatçılar, üretken olmayan faaliyetlerden üretken faaliyetlere doğru çeşitli “olumlu” geri dönüşler olabileceğini, üretken olmayan faaliyetlerin tüketiminin yalnızca bir kesinti olarak değerlendirilemeyeceğini söylemiştir. Bu argüman bizi, üretken olmayan faaliyet büyüklüklerinden üretken faaliyetlere doğru bir nedensellik olup olmadığını sınımaya yönlendirmiştir. Bu sebeple, Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen Granger nedensellik sınaması uygulanmıştır. Dumitrescu ve Hurlin (DH) nedensellik sınamasını dayandırdığı temel denklemler aşağıdaki şekilde ifade edilebilir³²:

$$gUPL_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K Y_{ik} gUPL_{it-k} + \sum_{k=1}^K B_{ik} gSV_{it-k} + e_{it}, i = 1, \dots, N \text{ ve } t = 1 \dots T \quad 4.7$$

$$gSV_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K Y_{ik} gSV_{it-k} + \sum_{k=1}^K B_{ik} gUPL_{it-k} + e_{it}, i = 1, \dots, N \text{ ve } t = 1 \dots T \quad 4.8$$

Denklemlerde i ülke boyutunu, t zaman boyutunu gösterirken k modele eklenecek olan gecikme sayısını göstermektedir. DH sınaması tek tek ülkeler için denklemlerin sınanmasına, dolayısıyla katsayıların heterojen olmasına izin verir. Sınama, geleneksel nedensellik sınamalarında olduğu gibi, bağımsız değişkenlerin geçmiş değerlerinin, bağımlı değişkenin bugünkü değerinin tahmin edilmesinde anlamlı olup olmadığının test edilmesine dayanır.

$$H_0: B_{i1} = B_{i2} = \dots B_{ik}, \forall i = 1 \dots k \quad 4.9$$

Boş hipotez, nedensellik ilişkisinin olmadığı söyler. Alternatif hipotez bazı ülkelerde nedensellik ilişkisinin gözlemlendiğidir. Boş hipotez reddedilirse bazı ülkelerde

³² Buradaki anlatım Lopez ve Weber (2017)'ye dayanmaktadır.

nedenselliğın olduğu sonucuna varılır. Hipotez testi için her ülke için tahmin yapıldıktan sonra, Wald istatistikleri hesaplanır ve ortalaması alınır. Wald istatistiklerinden hareketle, karar için kullanılacak olan $\bar{Z}$ ve $\tilde{Z}$ istatistikleri elde edilir. Elde edilen $\bar{Z}$ ve $\tilde{Z}$ istatistikleri kritik değerlerden yüksekse boş hipotez reddedilir. Son olarak yatay kesit bağımlılığının varlığında test istatistiklerinin kritik değerlerinin bootstrap yöntemiyle oluşturulması tavsiye edilir. Bu sayede yatay kesit bağımlılığının yaratacağı soruna çözüm getirilmiş olunur.

4.5. Ekonometrik Testler ve Sonuçlar

Artık değer kütlesinin büyüme oranı, artık değerin parasal ifadesinin GSYİH deflatörü kullanılarak reel hale getirilmesinin ardından hesaplanan yıllık büyüme oranıdır. Üretken olmayan emeğin büyüme oranı ise daha önce hesaplanan üretken olmayan faaliyetlerde ve mesleklerde istihdam edilen kişi sayısının yıllık artış oranıdır. Analizde 11 Avrupa ülkesinin 1996-2018 dönemini kapsayan verileri kullanılmıştır.

Yatay kesit bağımlılığının varlığı uygulanacak testleri ve tahmin yöntemlerini doğrudan etkilediği için sonuçların sunumuna buradan başlanmaktadır. Tablo 4.1. artık değer kütlesinin büyüme oranı ve üretken olmayan emeğin büyüme oranı için geliştirilen yatay kesit bağımlılık testlerini sunmaktadır. Yapılan üç test hem modelde hem de değişkenlerin kendisinde yatay kesit bağımlılığı olduğunu güçlü bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Tablo 4.2.'de sunulan CIPS birim kök sınaması sonuçlara göre ise hem artık değer kütlesinin büyüme oranı hem de üretken olmayan emeğin büyüme oranı durağandır.

Birim kök testlerinin ardından model katsayıları tahmin edilmiştir. Pesaran-Yamagata (2008) test sonucu %1 anlamlılık düzeyinde katsayıların homojen olduğu varsayımını reddettiği için katsayı heterojenliğine izin veren CCMEG tahmin edicisi

kullanılmıştır (Adj Delta=6.38)³³. Tablo 4.4. tahmin sonuçlarını göstermektedir. Tahmin sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeyinde artık değer kütesinin büyümesi ile üretken olmayan emeğin genişlemesi arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmektedir³⁴.

Tablo 4.5'te sunulan nedensellik sınavasının sonuçlarına göre artık değer kütesinin büyüme oranından, üretken olmayan faaliyetlerde istihdam edilen emeğin payına doğru bir nedensellik görülürken, tersine nedenselliğin olmadığı görülmektedir. Bu bulgular, üretken olmayan faaliyetlerin artık değerden finanse edildiği argümanını doğrularken, üretken olmayan faaliyetlerdeki genişlemenin çeşitli mekanizmalarla artık değer üretimine katkı sağlayacağı argümanına destek sağlamamaktadır.

Tablo 4.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları			
	Model	gSV	gUPL
LM	136.1***		
LM Adjusted	19.4***		
Pesaran CD		25.3***	19.6***

***, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. LM ve LM Adjusted değerleri Burdisso ve Sangiácomo (2016) tarafından geliştirilen xtcisi modülü kullanılarak hesaplanmıştır. Pesaran CD testi Eberhart (2011) tarafından geliştirilen xted modülü kullanılarak yapılmıştır.

Tablo 4.2. Birim Kök Test Sonuçları				
	gSV		gUPL	
	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit +Trend
CIPS	-3.95***	-3.90***	-3.14***	-3.22***

*** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Test sonuçları Burdisso ve Sangiácomo (2016) tarafından geliştirilen xtcips modülü kullanılarak elde edilmiştir.

³³ Test istatistiği, Bersvendsen ve Ditzgen (2021) tarafından geliştirilen xthst komutuyla hesaplanmıştır.

³⁴ Tahmin sonuçlarının güvenilirliğini test etmek için Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Ortalama Grup [Augmented Mean Group (AMG)] tahmin edicisi kullanılmıştır. Bu tahmin edici de %1 anlamlılık düzeyinde benzer sonucu vermektedir. Bu tahmin ediciye göre eğim katsayısı B1= 0.14 çıkmaktadır.

Tablo 4.3. Model Sonuçları	
Bağımlı Değişken gUPL	CCEMG
Sabit	0.00
gSV	0.23 ***

***, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Model tahminleri, Eberhardt (2012) tarafından geliştirilen xtmg modülüyle gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4.4. Dumitrescu & Hurlin Nedensellik Testi		
	$\bar{Z}$	$\tilde{Z}$
gSV=>gUPL	7.03 (0.000) [5.01 (0.027)]	5.52(0.00) [3.87 (0.027)]
gUPL => gSV	-0.01 (0.92) [4.84 (0.95)]	-0.31(0.76) [3.73(0.83)]

** Parantez içindeki değerler p olasılık değerleridir. Köşeli parantez içindeki değerler bootstrap yöntemiyle elde edilen değerlerdir. Replikasyon sayısı 2450'dür. Bütün sınamalarda gecikme değerleri BIC bilgi kriterine göre seçilmiştir. Sınama Weber ve Lopez (2017) tarafından geliştirilen xtgcause modülüyle yapılmıştır.

4.6 Ara Sonuç ve Değerlendirme

Bu bölümde üretken olmayan faaliyetlerin yapısına yakından bakılması amaçlanmıştır. Üretken olmayan faaliyetler içinde en büyük parçayı ticaret sektörü oluşturmaktadır. Üretken olmayan faaliyetlerin farklı parçalarının göreceli önemi zaman içinde ya da ülkeye göre değişiklik gösterebilir. Fakat bu faaliyetlerin ayakta kalması artık değer oranına ve kütlelerine bağlıdır. Burada elde ettiğimiz bulguların, üretken olmayan faaliyetlerin artık değer transferiyle ayakta kaldığı ve bu faaliyetlerin dengesiz gelişmesinin yeniden üretime döndürülebilecek olan artık değer kütlelerini tüketerek birikim üzerinde kısıt koyacağı yönündeki argümanını destekler nitelikte olduğu not edilmelidir. Üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesinin artık değer kütlelerindeki büyümeyi uyarıcı ulaştığımız bir diğer önemli sonuçtur. Yine de kullanılan ekonometrik yöntemlerin oldukça basit olduğu, bu alanda daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu söylenebilir.

5. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KLASİK-MARKSGİL KATEGORİLERİN TAHMİNİ

Beş sabun markasından her biri <en iyisi> olduğunu iddia ediyorsa, en azından dördü yalan söylemektedir. Bu yüzden verimsizliği aşıkâr olduğu gibi, tüketici açısından reklamcılığın zararlı bir faaliyet olduğu dahi söylenebilir.

Korkut Boratav, 100 Soruda Gelir Dağılımı

Bu bölümde, Avrupa ülkeleri için yapılan ölçümlerin benzerleri Türkiye ekonomisi için tekrarlanmaktadır. Avrupa için geliştirilen çerçeve anlatılırken görüldüğü gibi, geleneksel millî gelir kategorilerinden klasik-Marksgil kategorileri türetmek için oldukça uzun bir prosedür takip etmek gerekmektedir. Türkiye gibi resmi istatistiklerin bölük pörçük yayınlandığı, açıklanan verilerin tanımlarının sürekli değiştiği ve değişen tanımlar sonrasında yeni seriler ile eski seriler arasındaki tutarsızlıkların giderilmediği ülkelerde klasik-Marksgil kategorileri tahmin etmenin ek zorlukları vardır. Bu sebeple, Türkiye için tahmin yapılırken, diğer ülkelere kıyasla daha fazla varsayım yapılmak zorunda kalınmıştır. Buna rağmen, seriler arasında karşılaştırma yapabilmek için elden geldiğince Avrupa ve ABD için kurulan çerçevenin ana hatları korunmuştur. Ek olarak burada Türkiye için kullanılan veriler Türkiye'nin resmi kuruluşlarından değil, OECD ve ILO gibi kuruluşlardan elde edilmiştir. Her ne kadar bu kuruluşlar, açıkladıkları verileri Türkiye'nin resmi kuruluşlarından alsalar da eksik verilerle ilgili çeşitli tahminler yapmaktadırlar³⁵. Bu kuruluşların açıkladıkları verilerin kullanılmasının nedeni budur. Metin içinde Türkiye için geliştirilen ölçümlerin varsayımları anlatılmamış, bu anlatım Türkiye için açılmış eklere taşınmıştır. Bütün zorluklara rağmen, Avrupa ve ABD için yapılan tahminlerle Türkiye için yapılan tahminlerin karşılaştırmaya uygun olduğu düşünülmektedir.

---

³⁵ Yayınlanan verilerin bölük pörçük olmasına ek olarak, Türkiye'de son yıllarda açıklanan verilerin güvenilirliği ile ilgilide önemli kaygılar mevcuttur. Verilerin uluslararası kuruluşlardan alınması son dönemdeki güvenilirlik kaygılarını ortadan kaldırmıyor. Maalesef kişisel araştırmacıların bu tip güvenilirlik kaygılarını ortadan kaldıracak araçları yok. Son millî gelir revizyonundan sonraki tutarsızlıklar Boratav ve ark. (2018) tarafından tartışılmaktadır.

Bölüm üretken olan ve üretken olmayan emeğe dair Türkiye ekonomi politik yazınında yapılan kimi tartışmaların özetlenmesiyle başlamaktadır. Ardından Türkiye için çeşitli ölçümler sunulmakta ve bu ölçümler hem daha önceki çalışmaların bulgularıyla hem de Avrupa ülkeleri ve ABD ile karşılaştırılmaktadır. Son olarak Türkiye ekonomisinin son yıllarda yaşamış olduğu kriz/durgunluk nedenleri üzerine kimi yorumlar yapılmaktadır.

5.1. Türkiye Ekonomi Politik Yazınında Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek

Üretken olan ve üretken olmayan faaliyetler (emek) ayrımı, Türkiye ekonomi politik yazını tarafından açık ya da örtük referanslarla tartışılmıştır. Boratav (1980), üretken olan ve üretken olmayan emek ayrımını detaylı bir şekilde tartışır, ayrımı gelir dağılımı sorununun önemli bir ögesi olarak görür. 1965 yılı nüfus sayım sonuçlarına dayanarak istihdam edilen toplam emeğin %17'sinin üretken olmayan emek olduğunu hesaplar. Benzer şekilde millî gelir istatistiklerinden hareketle üretken olmayan faaliyetlerin toplam gelir içindeki payının %32 olduğunu tespit eder. Bu büyüklüklerin gelişmiş kapitalist ülkelerin çok da altında olmadığını, bu faaliyetlerin genişliğinin arkasında “ticaret, tefecilik, bankacılık ve çeşitli aracı faaliyetlerin ülkemizde üretici tabakaların sömürülmesinde en büyük rolü oynaması”nın yer aldığını söyler (Boratav, 1980, s.143). Üretken olmayan faaliyetlerin geri kalmış bir kapitalizme özgü öğelerle, gelişmiş kapitalist ülkelere benzer öğelerin iç içe geçtiği ikili bir yapı sergilediğini söyler. Üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesini Türkiye ekonomisinin sağlıksız gelişiminin bir göstergesi olarak yorumlar. Bu çalışmanın amaçları açısından bir diğer önemli vurgusu ise, üretken olmayan faaliyetlerin varlığı altında “mülkiyetten doğan gelirlerin” toplamının doğru bir artık değer ölçümünü yansıtmayacağını belirtilmesi ve artık değer

tahmini için gerekli şartları saymasıdır.³⁶ Boratav (2011, s. 131-132) daha sonraki çalışmasında üretken olmayan faaliyet büyüklüklerinin etkilerini açık veya örtük referanslarla tartışır. Örneğin 1960'lı ve 1970'li yılları değerlendirirken, ele alınan dönemde hizmet faaliyetlerinin aşırı şişkinleştiği tespitinde bulunduktan sonra bu faaliyetlerin yapısı ve işleviyle ilgili olarak iki tespitte bulunur. Bunlardan ilki, dışa karşı korumacı politikaların ve ithalat ihtiyacındaki artışın yan yana geldiğinde kârların ticaret sermayesine aktığının dolaylı bir kanıtı olarak yorumlanır. Diğer taraftan üretken olmayan faaliyetlerdeki genişlemenin, kırsal kesimden kentlere doğru akan emekçilerin “dolmuş kahyalığından işportacılığa; hizmetçilikten pazarcılığa; bekçilikten pavyon fedaliğine” kadar çeşitli marjinal işlerde kendilerine yer bulmasına imkân tanıyarak, sanayileşmenin çelişkilerini azaltacak işlevler yüklediği tespitini yapar. Kepenek (2019, s.158-162), ticari faaliyetlerin aynı dönemdeki genişlemesinin izini kredilerin sektörlere göre dağılımdan hareketle sürer. Toplam kredilerin %50-60 seviyelerinde ticaret kesimine aktığını tespit eden Kepenek, bu dönemde para sermayenin üretim sermayesine dönüşmediği vurgusu yapar. 1980'li yıllar söz konusu olduğunda Boratav (2011, s.69) ticaret marjlarındaki ve faiz gelirlerindeki artışlar nedeniyle 1980'li yılların birikim dinamiklerine “burjuvazinin... aracı, tüketici ve paraziter öğelerinin” damgasını vurduğunu söylemektedir.

Tonak (2007), faaliyet kollarına göre millî gelir serilerinden hareketle 1980-2003 dönemi için üretken olan ve üretken olmayan sektörlerin reel gelirlerinin hareketini izler. Ele alınan dönem boyunca üretken faaliyetlerde yaratılan reel gelir (reel GSYİH) %91.3 artarken, üretken olmayan faaliyetlerin reel geliri (reel GSYİH) % 162.3 artmıştır. Tonak'ın bulguları Karahanoğulları tarafından da desteklenir; ek olarak 2000'li yıllarda

---

³⁶ Elimizdeki çalışma “100 Soruda Gelir Dağılımı” kitabının 1980'de yapılan üçüncü baskısıdır. Kitabın ilk basımının 1969 yılında yapıldığı göz önüne alındığında bu tarihlerde üretken olmayan faaliyetleri göz önüne alarak yeni bir millî gelir muhasebe sisteminin geliştirilme girişimlerinin henüz nihai sonuçlarına ulaşmadığının hatırlatılması gerekir.

retken olmayan alanın genişlemesinin hız kazandığını gösterir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde üretken olmayan faaliyetlerin ekonomideki rolü her dönem için tartişılmış olmakla birlikte, üretken olmayan faaliyetlerin çok büyük boyutlara ulaşmasının 2000’li yılları bulduğu söylenebilir.

Türkiye ekonomi politik yazınının klasik-Marksgil kategorilerin ampirik olarak tahmin edilmesine dönük ilgisinin üretken olmayan faaliyetlerin nicel boyutlarının tahminiyle sınırlı olduğu düşünülmemelidir. Tonak (2012) ilk olarak 1980 yılında yayımlanan makalesinde 1950-1975 dönemi için üretken olan ve üretken olmayan faaliyetleri birbirinden ayırt ederek 5 baz yıl için artık değer oranı hesaplar. Türkiye kapitalizminin serpilme yılları olarak adlandırdığı 1950-1963 döneminde artık değer oranında düşüş tespit etmekle birlikte “1965 sonrasında kapitalist olgunlaşmanın beraberinde artık değer oranında artışı da getirdiğini” söylemektedir (Tonak, 2012, s.300).

Klasik-Marksgil kategoriler, Türkiye ekonomisi için eksiksiz bir şekilde Karahanoğulları (2009) tarafından tahmin edilmiştir. Çalışma 1988-2006 dönemi için hem burada esas alınan Shaikh-Tonak yöntemini kullanarak hem de Marksgil gelenek içinde ardışık tekil sistem yaklaşımı olarak bilenen değer teorisi yorumundan hareket ederek klasik-Marksgil kategorileri inşa eder. Çalışmanın kapsamının genişliği göz önüne alındığında bulgularını burada değerlendirmek zordur. Bazı önemli bulgu ve değerlendirmelerine çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer verilecektir.

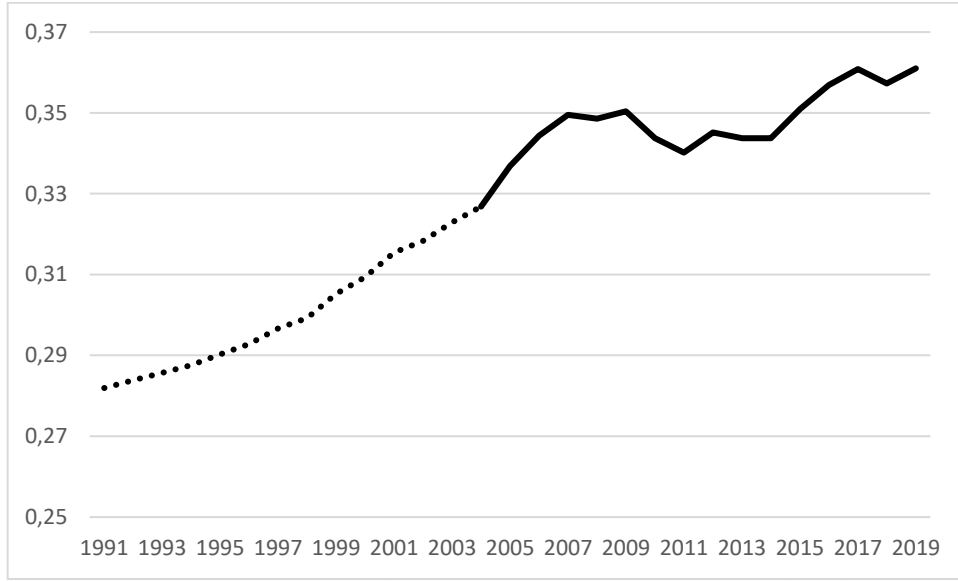
Tonak ve Karahanoğulları (2012), retken faaliyetlerde istihdam edilen emekçilerin sömürü oranı (artık değer oranı) ile üretken olmayan faaliyetlerde istihdam edilen emekçilerin sömürü oranını 1988-2006 dönemi için ele alır. Toplulaştırılmış gözlemlerde, üretken emekçilerin sömürü oranının üretken olmayan emekçilerden hem daha yüksek olduğunu hem de daha hızlı bir artış sergilediğini gözlemler.

Ne yazık ki, yukarıda Türkiye ekonomisinin çeşitli alt dönemleri için elde edilen bulguları, Türkiye kapitalizminin 50-60 yıllık dönemini tutarlı veri setleriyle inceleyerek alt dönemler için elde edilen gözlemleri ortak bir çerçevede değerlendirmek zor görünüyor. Yine de 1990'lı yıllardan itibaren tutarlı gözlemler elde edip, Avrupa ülkeleriyle kıyaslama yapmak, en azından Türkiye ekonomisinin 30 yıllık gelişimiyle ilgili önemli çıkarımlar yapmamıza olanak verebilir. Bunu yapabilmek için kimi yerlerde Karahanoğulları'nın yukarıda anılan çalışmasında sunulan gözlemlere de yer vermek gerekecektir. Analize üretken olmayan emeğin toplam istihdam içindeki payına bakarak başlanabilir.

5.2. Üretken Olmayan Faaliyetlerde Genişleme, Durgunluk ve Dönüşüm

Geçmişteki birçok çalışmanın, Türkiye ekonomisinde üretken olmayan faaliyetlerin ekonomik gelişmeyi sekteye uğratacak düzeyde yüksek olduğu ya da zaman içinde artış gösterdiği yönündeki bulguları paylaşılmıştı. Millî gelir serilerinin daha detaylı şekilde yayınlanması ve eksik olan bazı bilgilerin OECD tarafından tamamlanması, üretken olmayan emeğin daha doğru bir şekilde hesaplanmasına ve yapısının yakından incelenmesine olanak vermektedir. Grafik 5.1. üretken olmayan emeğin toplam istihdam içindeki payını göstermektedir. Grafikteki düz çizgi, OECD STAN veri tabanına dayanarak yapılan hesaplamaları göstermektedir. Bu veri seti 2004-2019 dönemi için gözlemler elde etmemize imkân sağlamaktadır. 2004 öncesi dönem için ILO'nun kendi hesaplamalarına dayanarak açıkladığı faaliyet kollarına göre istihdam verilerinin büyüme oranı kullanılarak STAN veri tabanındaki istihdam geriye doğru uzatılmıştır. Bu şekilde tahmin edilen büyüklükler ise noktalarla gösterilmektedir.

Grafik 5.1. Üretken Olmayan Emegın Toplam İstihdam İçindeki Payı

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

1991 yılında %28 olan üretken olmayan emek payı 2019 yılına gelindiğinde %36'ya çıkmış görünmektedir. 2007-2015 alt dönemi kenara bırakıldığında, artışın sürekli olduğu da not edilmelidir. Ayrıca, üretken olmayan emegın görel genişlemesini iki alt döneme ayırmak mümkün görünmektedir. Bunlardan ilki 1990'lı yıllarda başlayan kabaca 2007 dönemine kadar süren daha hızlı görel genişleme dönemidir. 2007 sonrasında ise üretken olmayan emegın görel genişlemesi ilk yıllarda son bulmuş hatta tersine dönmüş, sonrasında ise ılımlı bir genişleme sergilemiş görünmektedir.

Üretken olan ve üretken olmayan emeğe toplulaştırılmış paya bakarak yapılacak yorumlar ele aldığımız olgunun yalnızca ana hatlarını ortaya koymaktadır. Derinlemesine analiz, üretken emek ile üretken olmayan emegın yapısında dönem içinde önemli değişimler olduğunu göstermektedir. Bu sebeple üretken emegın ve üretken olmayan emegın mutlak büyüklüklerine ve faaliyet kollarına göre dağılımına yakından bakmak daha detaylı yorumlama yapmamıza imkân sağlayacaktır. Tablo 5.1. üretken emegın ve üretken olmayan emegın faaliyet kollarına göre dağılımını mutlak büyüklükler şeklinde sunmaktadır.

Tablo 5.1. Faaliyet Kollarına Göre Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek (Bin Kişi)

YIL	Üretken Emek								Üretken Olmayan Emek							Toplam
	A	BCDE	F	HJ	I	P	Q	RSTU	ÜOE*	G	K	L	M	N	O	
2004	5126	3707	889	796	604	649	361	703	1216	3018	269	46	336	200	1147	19068
2005	4608	3929	1015	823	650	714	402	785	1307	3238	264	50	369	243	1095	19490
2006	4379	4018	1094	842	688	712	448	824	1357	3329	264	49	409	334	1089	19836
2007	4341	4045	1126	877	730	715	441	824	1383	3331	274	50	386	395	1219	20138
2008	4474	4162	1136	851	737	758	468	823	1408	3337	287	57	388	475	1224	20585
2009	4680	3831	1196	839	777	798	472	829	1389	3275	300	67	429	612	1169	20664
2010	5096	4202	1320	881	802	838	472	793	1466	3233	298	69	461	777	1242	21950
2011	5452	4432	1527	914	840	907	552	795	1563	3371	303	166	461	792	1292	23368
2012	5423	4462	1579	999	897	1017	668	742	1546	3396	289	200	547	938	1404	24108
2013	5352	4676	1658	1022	994	1037	716	806	1552	3413	311	204	591	1039	1407	24778
2014	5461	4766	1751	1099	1104	1138	859	841	1600	3586	302	206	684	1154	1384	25935
2015	5473	4745	1757	1104	1183	1234	939	845	1663	3693	294	212	750	1291	1441	26624
2016	5291	4717	1806	1146	1211	1420	1017	888	1715	3758	300	242	846	1397	1453	27207
2017	5453	4789	1909	1214	1246	1392	1078	936	1773	3934	271	286	896	1551	1462	28190
2018	5286	5037	1819	1239	1344	1464	1285	996	1833	4038	255	292	912	1127	1811	28738
2019	5085	4921	1399	1228	1396	1588	1345	984	1838	3920	295	298	887	962	1940	28086
2004-2019 Değişim %	-1	33	57	54	131	145	272	40	51	30	10	548	164	381	69	47

A:Tarım, BCDE: Sanayi, F: İnşaat, HJ: Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme, I:Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri, P:Eğitim, Q:İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri, RSTU:Diğer Hizmetler, ÜOE: Üretken Faaliyetlerde İstihdam Edilen Üretken Olmayan Emek, G: Toptan ve Perakende Ticaret, K: Finans ve Sigortacılık Faaliyetleri, L: Gayrimenkul Faaliyetleri, M: Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler, N:Yönetim ve Destek Hizmetleri Faaliyetleri O: Kamu Yönetimi ve Savunma

* Üretken faaliyetlerde istihdam edilen üretken olmayan emeğin hesaplanması için yapılan varsayımlar için eklere bakılmalıdır.

Tablo 5.2. Faaliyet Kollarına Göre Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek (Pay-Yüzde)

YIL	Üretken Emek								Üretken Olmayan Emek						
	A	BCDE	F	HJ	I	P	Q	RSTU	ÜOL	G	K	L	M	N	O
2004	26,9	19,4	4,7	4,2	3,2	3,4	1,9	3,7	6,4	15,8	1,4	0,2	1,8	1,0	6,0
2005	23,6	20,2	5,2	4,2	3,3	3,7	2,1	4,0	6,7	16,6	1,4	0,3	1,9	1,2	5,6
2006	22,1	20,3	5,5	4,2	3,5	3,6	2,3	4,2	6,8	16,8	1,3	0,2	2,1	1,7	5,5
2007	21,6	20,1	5,6	4,4	3,6	3,5	2,2	4,1	6,9	16,5	1,4	0,2	1,9	2,0	6,1
2008	21,7	20,2	5,5	4,1	3,6	3,7	2,3	4,0	6,8	16,2	1,4	0,3	1,9	2,3	5,9
2009	22,7	18,5	5,8	4,1	3,8	3,9	2,3	4,0	6,7	15,8	1,5	0,3	2,1	3,0	5,7
2010	23,2	19,1	6,0	4,0	3,7	3,8	2,2	3,6	6,7	14,7	1,4	0,3	2,1	3,5	5,7
2011	23,3	19,0	6,5	3,9	3,6	3,9	2,4	3,4	6,7	14,4	1,3	0,7	2,0	3,4	5,5
2012	22,5	18,5	6,6	4,1	3,7	4,2	2,8	3,1	6,4	14,1	1,2	0,8	2,3	3,9	5,8
2013	21,6	18,9	6,7	4,1	4,0	4,2	2,9	3,3	6,3	13,8	1,3	0,8	2,4	4,2	5,7
2014	21,1	18,4	6,8	4,2	4,3	4,4	3,3	3,2	6,2	13,8	1,2	0,8	2,6	4,4	5,3
2015	20,6	17,8	6,6	4,1	4,4	4,6	3,5	3,2	6,2	13,9	1,1	0,8	2,8	4,8	5,4
2016	19,4	17,3	6,6	4,2	4,5	5,2	3,7	3,3	6,3	13,8	1,1	0,9	3,1	5,1	5,3
2017	19,3	17,0	6,8	4,3	4,4	4,9	3,8	3,3	6,3	14,0	1,0	1,0	3,2	5,5	5,2
2018	18,4	17,5	6,3	4,3	4,7	5,1	4,5	3,5	6,4	14,1	0,9	1,0	3,2	3,9	6,3
2019	18,1	17,5	5,0	4,4	5,0	5,7	4,8	3,5	6,5	14,0	1,1	1,1	3,2	3,4	6,9

A:Tarım, BCDE: Sanayi, F: İnşaat, HJ: Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme, I:Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri, P:Eğitim, Q:İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri, RSTU:Diğer Hizmetler, ÜOL: Üretken Faaliyetlerde İstihdam Edilen Üretken Olmayan Emek, G: Toptan ve Perakende Ticaret, K: Finans ve Sigortacılık Faaliyetleri, L: Gayrimenkul Faaliyetleri, M: Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler, N:Yönetim ve Destek Hizmetleri Faaliyetleri O: Kamu Yönetimi ve Savunma
Toplamlar yuvarlama nedeniyle 100'e eşit olmayabilir.

Tablo 5.3. İşletme ve Yönetim Faaliyetlerinde İstihdam Edilen Emeğin Alt Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (Bin Kişi)

	Mesleki Bilimsel ve Teknik Faaliyetler							Yönetim ve Teknik Hizmet Faaliyetleri			
	D69	D70	D71*	D72*	D73	D74*	D75*	D77	D78	D79	D80T82
2004	170	17	59	0	49	34	7	5	40	21	133
2005	169	31	71	0	59	34	6	6	37	22	178
2006	189	30	97	1	50	36	6	6	44	30	253
2007	177	30	89	1	50	34	5	8	59	21	307
2008	175	28	90	1	56	33	5	10	39	23	403
2009	200	28	105	4	64	22	6	15	55	30	512
2010	212	31	113	4	69	24	7	18	71	37	651
2011	205	36	117	4	68	25	7	18	73	36	664
2012	235	45	145	5	77	34	8	22	87	41	788
2013	242	48	166	5	80	42	8	24	96	42	877
2014	271	57	196	7	89	55	10	30	115	47	962
2015	292	67	215	7	95	63	11	35	137	51	1068
2016	320	83	248	8	99	74	12	40	148	49	1159
2017	331	90	272	9	98	82	13	48	179	54	1270
2018	336	94	274	10	97	85	15	40	249	53	785
2019	351	97	238	11	91	84	16	34	330	50	548
2004-2019											
Değişim %	106	471	303	-	86	147	129	580	725	138	312

D69: Hukuk ve Muhasebe Faaliyetleri, D70: İdare Merkezi Faaliyetleri; idari danışmanlık faaliyetleri, D71: Mimarlık ve Mühendislik Faaliyetleri; Teknik Test ve Analiz Faaliyetleri, D72: Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri, D73: Reklamcılık ve Piyasa Araştırması, D74: Diğer mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler; D75: Veterinerlik Hizmetleri, D77: Kiralama ve Leasing Faaliyetleri, D78: İstihdam Faaliyetleri, D79: Tur Operatörü ve Diğer Rezervasyon Hizmetleri ve İlgili Faaliyetler, D80T82: Güvenlik ve Soruşturma Faaliyetleri; Binalar ile İlgili Hizmetler ve Çevre Düzenlemesi Faaliyetleri; Büro Yönetimi, Büro Destek ve İş Destek Faaliyetleri

* Bu faaliyetlerin üretken olduğu iddia edilebilir. Fakat katma değer vb. kategoriler hesaplanırken elimizde detaylı veriler olmadığı için bu faaliyetler üretken olmayan faaliyetlerin altında bırakılmıştır.

Tabloya bakıldığında 2004-2019 döneminde toplam istihdamın %47 oranında arttığı görülmektedir. Aynı zamanda tarımda istihdam edilen üretken emek hariç bütün faaliyetler kollarında, üretken emeğin ve üretken olmayan emeğin mutlak olarak arttığı görülmektedir. Fakat bu artış faaliyet kollarına göre büyük dengesizlikler sergilemektedir. Tarımda 2004 yılında 5.1 milyon kişi olan üretken emek istihdamı 2008 yılına kadar sürekli düşerek 4.5 milyon kişiye gerilemiş, krizi takip eden üç yılda 5.5 milyon kişiye yükselmiş, ardından tekrar düşme eğilimi sergileyerek 5.1 milyon kişiye gerilemiştir. Sanayide ve OECD veri tabanında ayrıntıları olmadığı için diğer hizmetler başlığı altında toplanan sektörlerde üretken emek istihdamı ortalama istihdam artışlarının gerisinde kalmış görünmektedir. Eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri, konaklama ve yiyecek hizmetleri faaliyetleri, inşaat, ulaştırma, depolama ve haberleşme gibi diğer üretken faaliyetlerde ortalamanın üstünde büyüme görülmektedir. İlk üç faaliyetteki büyüme ortalama büyümeyi dramatik bir şekilde arttırmıştır. Eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmetlerdeki genişlemenin arkasında, bu alanların ele alınan dönemde kâr için üretime açılması olduğu iddia edilebilir. Burada inşaat faaliyetlerindeki üretken emeği ayrıca ele almak gerekmektedir. Bu sektörün üretken emek istihdamında görülen ortalamaya yakın artış (%57), inşaat sektöründe 2018 ve 2019 yıllarında yaşanan büyük daralma nedeniyle gerçeği yansıtmamaktadır. Bu iki yıl dışarıda bırakılarak bakıldığında 2004-2017 döneminde büyüme oranı %114'e çıkmaktadır. Bu bulgu daha önce birçok yazar tarafından “inşaat dayalı büyüme”, “inşaata dayalı birikim rejimi” gibi başlıklarla tartışılan dönüşümü anlatmaktadır (Orhangazi, 2020; Yeşilbağ, 2016).

Üretken faaliyetlerde istihdam edilen üretken emeğin durumu toplam istihdam içindeki paylar şeklinde yeniden ifade edilebilir. Toplam içindeki paylara bakıldığında tarımda ve sanayideki görece daralma açığa çıkmaktadır. Dönem başında sırasıyla %26.9 ve %19.4 oranlar, dönem sonuna gelindiğinde %18.1 ve %17.5 olmaktadır. Diğer hizmetler başlığı altında toplulaştırdığımız sektörlerde ise hafif bir daralma

görülmektedir. Bu sektörler dışındaki bütün üretken sektörlerde istihdam edilen üretken emeğin, toplam istihdama göre arttığını tespit etmek mümkündür. Dolayısıyla üretken emeğin payındaki azalmanın temel olarak tarım ve sanayiden kaynaklandığını söylemek mümkün görünmektedir. Bu sektörler dışındaki üretken faaliyetlerde istihdamın toplam istihdam artışından hızlı olması, ileride dile getirilecek nedenlerle birlikte, üretken olmayan emeğin payındaki artışı yavaşlatmış görünmektedir.

Üretken olmayan emeğe baktığımızda da, üretken emeğin yapısındaki değişime benzer bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Öncelikle, istihdam içindeki en büyük üretken olmayan emek parçasını toptan ve perakende ticaret oluşturduğu not edilmelidir. Burada istihdam edilen emek 2004 yılında 3 milyon kişiyle toplam istihdamın %15.8'ini oluşturmaktadır. Her ne kadar istihdam %30 artışla 3.9 milyona çıkmış olsa da toplam istihdam içindeki payı %14'e düşmüştür. Bununla beraber üretken olmayan emeğin diğer iki büyük kalemini kamu yönetimi ve savunma faaliyetlerinde istihdam edilenlerle, üretken faaliyetlerde istihdam edilen üretken olmayan emek oluşturmaktadır. Kamu yönetimi faaliyetlerinin görece payında son iki yıldaki artışlar kenara bırakılırsa dönemin genelinde aşağı yönlü bir eğilim olduğu görülür. Dönem içinde bu faaliyetlerdeki toplam istihdam 1.2 milyondan 1.9 milyona çıkmışsa da toplam içindeki payı 2004 yılındaki %6'dan 2017 yılında %5.2'ye düşmüş son iki yılda %6.9'a çıkmıştır. Üretken faaliyetlerdeki üretken olmayan emeğin payı, %6.4 ile %6.7 arasında salınmaktadır denebilir. Üretken olmayan emeğin payındaki artışın tempo kaybetmesinin nedenleri arasında, adı geçen üretken olmayan faaliyet kollarındaki istihdam genişlemesinin, toplam istihdam artışının altında seyretmesi eklenmelidir.

Üretken olmayan faaliyet kolları içinde gayrimenkul faaliyetleri, mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler ile yönetim ve destek hizmetleri faaliyetleri alanlarında istihdam edilen emeğin ele alınan dönemde dramatik bir artış sergilediği görülmektedir. Gayrimenkul faaliyetlerinde istihdam %548 artış göstermiş ve toplam içindeki payı

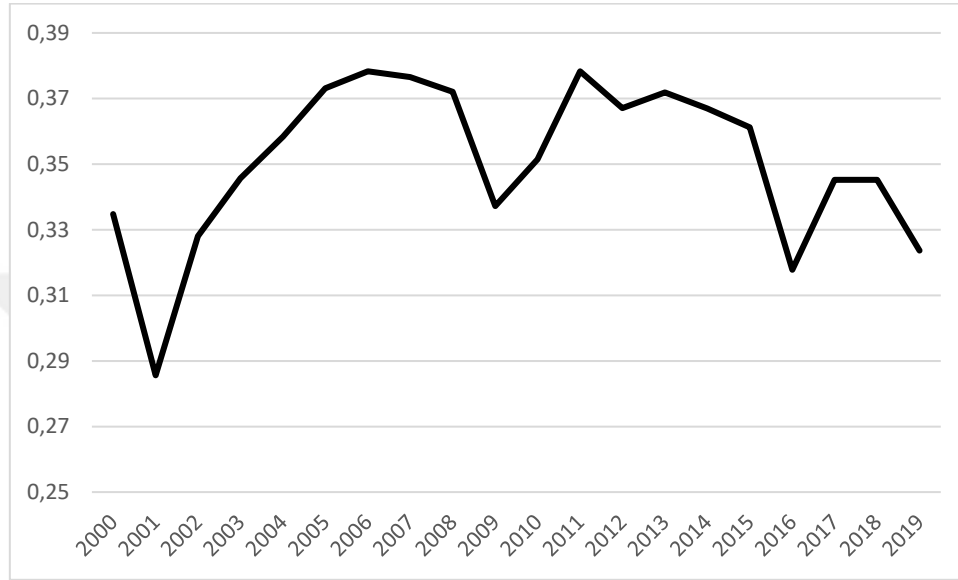
%0.2'den %1.1'e çıkmıştır. Gayrimenkul faaliyetlerindeki bu genişleme inşaat faaliyetlerinde yaşanan genişlemenin yansıması olarak görülebilir. Öte taraftan mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlerde istihdam artışı %164 olmuş ve bu faaliyetlerin toplam istihdam içindeki payı %1.8'den %3.2'ye çıkmıştır. Yönetim ve destek hizmetleri faaliyetlerinde ise istihdam % 381 artış göstermiş ve bu faaliyet kolunun toplam istihdam içindeki payı %1'den % 3.4'e çıkmıştır.

Görüldüğü gibi sanayi ve tarım dışındaki üretken faaliyetlerde üretken emek artışı ile ticaret ve finans faaliyetlerindeki görece daralma, üretken olmayan emeğin toplam içindeki payının genişlemesini yavaşlatmış görünmektedir. Diğer taraftan, üretken olmayan emekteki bu dönemde yaşanan ılımlı genişlemenin arkasında, genel olarak adlandırılacak olursak işletme ve yönetim faaliyetleri diyebileceğimiz faaliyet kollarındaki genişleme vardır. Bu tip faaliyetlerin nicel boyutları tablo 5.3'te görülebilir. Bu faaliyetler içinde hukuk faaliyetleri, muhasebe ve denetim faaliyetleri, yönetim danışmanlığı, reklamcılık, piyasa araştırması, kiralama ve leasing faaliyetleri, istihdam faaliyetleri, güvenlik ve soruşturma faaliyetleri gibi pek çok üretken olmayan faaliyet yer almaktadır. Faaliyet kollarının tamamındaki istihdam artışının, toplam istihdamdaki artıştan yüksek olduğu görülmektedir.

Gelinen aşamada üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesinin Avrupa ülkelerinde olduğu gibi kârlılığa etki ederek ekonomide bir kriz kaynağı olup olmadığı ya da farklı nedenlerle kaynaklanan krizlerde ağırlaştırıcı etkide bulunup bulunmadığı sorgulanabilir. Bu soruya verilecek cevap hem evet hem de hayırdır. Fakat daha detaylı bir açıklamaya girişmeden önce, Karahanoğulları'nın (2009) ve Bağımsız Sosyal Bilimciler (2011) (BSB) raporlarının bu konuda söylediklerini ele almak gerekir. Bu çalışmalar, üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesinin artık değer üretken sermaye ve üretken olmayan sermaye arasında bölüşümünde bir gerilim yaratacağını, gerilimin ancak artık değer oranındaki genişlemeyle hafifletileceğini, bu şekilde hafifletilmediği takdirde açık ya da

örtük bir krize yol açacağını söyler (Karahanoğulları, 2009; BSB, 2011). Bu yorum, üretken olmayan alanın genişlemesine dönük kanıtlar üzerine inşa edilen doğru bir teorik öngörüdür fakat bu öngörünün gerçekleşip gerçekleşmediğini test edebilmek için artık değer bölüşümüne yakından bakmak gerekir.

Grafik 5.2. Üretken Faaliyetler Net Kârının Artık Değer İçindeki Payı

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Grafik 5.2. üretken faaliyetlerdeki net kârın, toplam artık değer içindeki payını göstermektedir. Görüldüğü üzere üretken faaliyet net kârının toplam artık değer içindeki payı, 2001 krizi sırasında yaşanan çöküşü bir kenara bırakırsak 2006 yılına kadar yükseliş sergilemiştir. Yine 2009 yılındaki çöküşü saymazsak 2011 yılına kadar da sabit seyir izlediği görülmektedir. Üretken sermayenin kârlılığının üretken olmayan emek ve faaliyetler tarafından baskılandığı argümanı ancak 2011 sonrasında gözlemlenen bir olgudur. Bu tarihe kadar geçen sürede, Karahanoğulları ve BSB tarafından da tespit edildiği ve buradaki artık değer oranı hesaplamasında da görüleceği üzere artık değer oranı hızlı bir şekilde artmış, artık değer oranındaki hızlı artış, üretken olmayan alanın genişlemesine imkân vermiş fakat bu olurken üretken faaliyetlerin toplam artık değer oranından almış olduğu net kâr payı da artmıştır. 2011 sonrasında ise işler tersine dönmüş

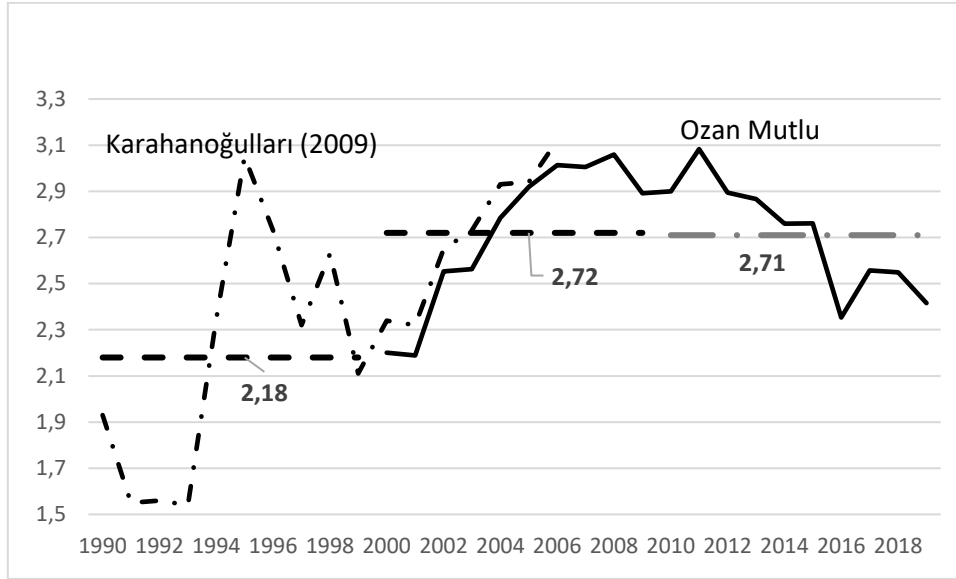
görünmektedir. Bu dönemde üretken olmayan faaliyetler, üretken faaliyetlerin kârlılığını baskılamış görünmektedir. Bu konuya artık değer oranı ele alınırken yeniden değinilecektir.

5.3. Yüksek Sömürü Oranının 20 Yılı

Neredeyse tamamı AKP iktidarı altında geçen 2000’li yıllara odaklanan birçok çalışmada, hem artık değer oranının yaklaşık ve tam ölçüleriyle hem de gelir içinde ücretlerin payına bakarak, Türkiye’de bölüşüm ilişkilerinin emekçi sınıfların aleyhine geliştiği gösterilmiştir (Boratav, 2017; BSB, 2011; Karahanoğulları, 2009). Ne var ki, artık değer ölçümleri Türkiye ekonomisinin 2010 sonrasını kapsayacak şekilde güncellenmemiştir.

Grafik 5.3 bu çalışmada hesaplanan artık değer oranını Karahanoğulları’nın ölçümleriyle birleştirerek sunmaktadır. Veri sorunları nedeniyle farklı varsayımlarla inşa edilmiş olsalar bile, ortak yıllarda yakın sonuçlar vermesi nedeniyle bu iki seri, artık değer oranının uzun dönemli hareketiyle ilgili olarak yorum yapma şansı vermektedir. Grafikte ilk göze çarpan olgu, 1990’lı yıllar ile 2000’li yıllar karşılaştırıldığında, artık değer oranının 2000’li yıllarda kalıcı bir şekilde yüksek seyretmesidir. 1990’lı yıllarda gözlemlenen artık değer oranlarının 10 yıllık ortalaması %218 iken, sonraki on yıllarda bu oranlar sırasıyla %272 ve %271 olmuştur. Bu bulgular saat cinsinden ifade edilecek olursa, 1990’lı yıllarda Türkiye’de 8 saat çalışan bir üretken emekçinin çalışma süresinin 2.5 saatinde kendi ücretinin eşdeğerini üretirken, 5.5 saatinde artık değer ürettiği anlamına gelir. Buna karşılık 2000’li yıllarda bu büyüklükler sırasıyla 2.1 ve 5.9 olmuştur.

Grafik 5.3 Artık Değer Oranı

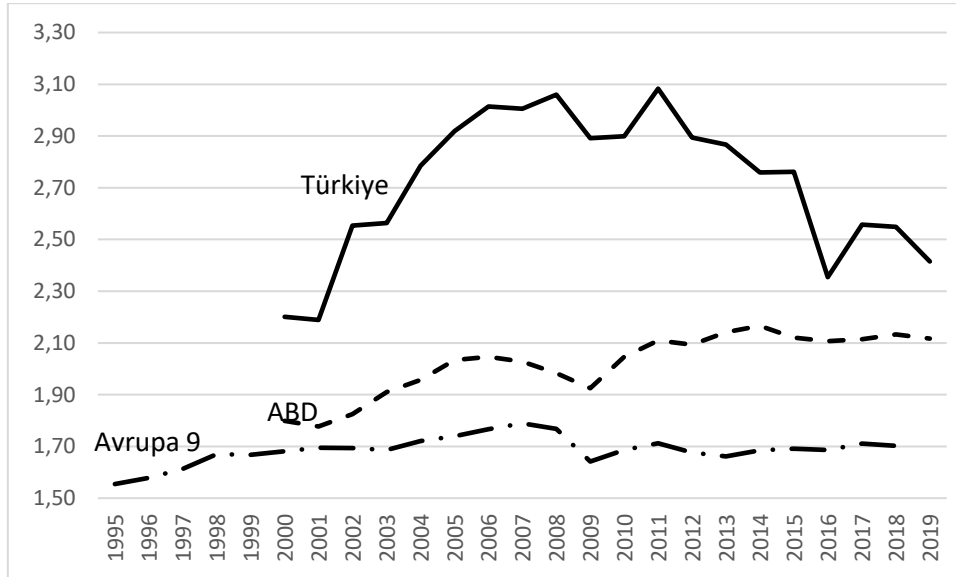

Karahanoğulları (2009) ve yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Artık değer oranının 2000 yılı sonrasındaki hareketine yakından bakmak ek değerlendirmeler yapmamıza olanak verir. Buna göre 2000-2008 dönemi artık değer oranının hızla yükseldiği bir alt dönemi oluşturmaktadır. Bu dönemde artık değer oranı %220'den %305'e çıkmıştır. Anlaşılan o ki, 2008 yılında sömürü oranı bir sınıra ulaşmış bulunmaktadır. Küresel krizin etkisiyle 2009 ve 2010 yılında hafif bir düşüş yaşayan artık değer oranı 2011 yılında tekrar 2008 değerini yakalamış ve %308 olmuştur. Bu üç yıl, artık değer oranının kabaca sabit kaldığı bir alt dönem olarak değerlendirilebilir. 2011 sonrasında ise artık değer oranı ilk dört yılda hafif tempoda düşüş göstermiş; 2016 yılında asgari ücret zammının etkisiyle 2010'lu yılların en düşük değeri olan %235 değerini almıştır. Bu tarihten sonra hafif bir yükseliş sergilese de 2010'lu yılların ortalamasına yaklaşamamıştır. 2011 sonrasında ortaya çıkan gerilemenin dönem boyunca emekçi sınıflar aleyhine seyreden bölüşüm ilişkilerini tersine döndürdüğü yorumunu yapmanın mümkün olmadığı not edilmelidir. 2010'lu yıllarda görülen en düşük artık değer oranı, %235, 1990'lı yıllarının ortalama artık değer oranından halâ yüksektir.

Türkiye ekonomisinde artık değer oranının yüksek düzeyi Avrupa ülkeleri ve ABD ile karşılaştırma yapıldığında daha açık ortaya çıkar. Grafik 5.4 Türkiye, ABD ve 9 Avrupa ülkesinin (Almanya, Fransa, Hollanda, Finlandiya, İtalya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık ve Danimarka) ortalama artık değer oranlarını karşılaştırmaktadır. Üç örnekte de artık değer oranı yukarı yönlü seyretse bile Türkiye’de artık değer oranının Avrupa ülkeleri ve ABD’nin çok üstünde seyrettiği görülmektedir. Türkiye ekonomisinin 2000’li yıllardaki ortalama %272 olan sömürü oranı, ABD’de 2014 yılında görülen en yüksek artık değer oranı %217’den ve 9 Avrupa ülkesinde 2007’de görülen en yüksek artık değer oranı %179’dan, sırasıyla %25 ve %52 daha yüksektir. Türkiye’de emek üretkenliğinin bu bölgelerden daha düşük olduğu göz önüne alındığında, artık değer oranındaki bu farkın emekçi sınıfların çalışma sürelerini uzatarak, emek sürecini yoğunlaştırarak, en temel işçi sağlığı önlemlerinden bile çalarak ve emek gücünün değerini sürekli olarak baskılayarak elde edilmek zorunda olduğu ayrıca not edilmelidir.

Grafik 5.4. Artık Değer Oranları: ABD, Avrupa ve Türkiye

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Artık değer oranının gelişim seyrinin üretken olmayan alanının genişlemesindeki tempo kaybında olası bir etkisine değinmekte fayda var. Türkiye örneğine gelindiğinde 2011 sonrasında artık değer oranının artışının son bulmasının üretken olmayan emeğin

payındaki artışın yavaşlamasına katkı sunduğu iddia edilebilir. Bu tarihten itibaren üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesi tempo kaybetmiş ve üretken olmayan faaliyetlerdeki ılımlı genişleme üretken faaliyetlerin kârını baskılayarak olmuştur.

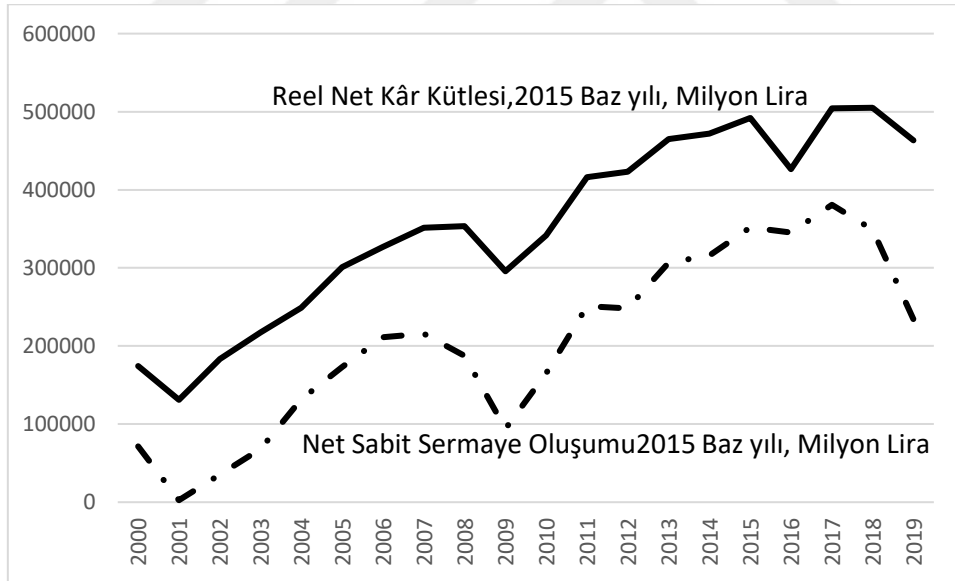
5.4. Kârlar Düşerken

Türkiye ekonomisinin son 20 yıllık gelişiminin klasik-Marksgil değişkenlere dayanarak analizinin son ayağı kârlılık göstergelerinin nasıl seyrettiği olmalıdır. Türkiye ekonomisi için güvenilir sermaye stok verilerinin yokluğu, genel ve net kâr oranının uzun dönemli seyrini ortaya çıkarmaya imkân vermemektedir. Bu sebeple, ekonominin geneli için kârlılık araştırması yapan çalışmaların sayısı sınırlı kalmaktadır. Bu çalışmalar içinde uzun dönemli kârlılık çalışması yapan Eres (2007) 1968-2000 döneminde Avrupa ülkeleri için gerçekleştirdiğimiz net kâr oranı ölçümlerine benzer şekilde kâr oranının ölçümünü sunar ve kâr oranının uzun ve kısa dönemli gelişim dinamiklerine odaklanır. Çalışmasında kısa dönemli yukarı ve aşağı yönlü salınımlar tespit edilmekle birlikte, uzun dönemde kâr oranı aşağı yönlü hareket eder. Ne yazık ki, çalışması 2000’li yılları kapsamaz. Yeldan (2022), Penn Dünya Tabloları’ndan hareketle Türkiye için kâr oranı ölçümleri sunar. Eres’in çalışmasıyla kıyaslandığında sunduğu ölçümler çeşitli zaafılar barındırır. Fakat sorunlu da olsa bu ölçümler, uzun dönemde kâr oranında düşüş göstermesine ek olarak 2005 yılında düşüşün hızlandığını göstermektedir. Bahçe, Eres ve Köse (2017), tarım, sanayi, hizmetler ve imalat sanayinin alt kolları için ölçümler sunar. Bu ölçümlerde en önemli gözlemleri 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren kâr oranında düşüş tespit etmeleridir. Bu bulgularını “*AKP’li yılların olgun yeni liberalizmi için Türkiye kapitalizminin bunalımlı yılları ibaresini kullanabiliriz*” şeklinde ifade edilebilecek bir bunalım tarifini desteklemek için kullanırlar. Daha sonraki bir çalışmalarında Bahçe ve Köse (2019) yine kârlılığı merkeze alarak, fakat bu kez kâr oranı

ölçümleri sunmak yerine kârlılığın belirleyicilerine dönük gözlemlerden hareket ederek, 2018 sonrasında yaşanan çalkantıları sürekli krizin bir uzantısı şeklinde yorumlar.

Bahçe, Eres ve Köse'nin yaklaşımı, makroekonomik incelemenin merkezine kârlılığı koyması ve ekonominin kriz genişleme-durgunluk salınımlarının Türkiye ekonomisi politik yazını tarafından ihmal edilmiş bir yanına vurgu yapması açısından değerlidir. Fakat bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde vurgulandığı gibi, kâr oranının zaman içinde düşmesi ile sermaye birikiminin hızlanması karşıt olgular değildir. Bu ikisi arasında ilişkiyi kuran değişken kâr kütesidir. Eğer kâr oranı düşüyorken, elde edilen kâr kütesi zaman içinde artıyorsa sermaye birikimi normal koşullarında devam edebilir. Fakat kâr oranının uzun süreli düşüşü kâr kütesinde er ya da geç bir durgunluğa, bu ise net yatırımlarda çöküşe, ekonomi genelinde bir krize yol açacaktır.

Grafik 5.5 Üretken Faaliyetlerin Net Reel Kütesi ve Reel Net Sabit Sermaye Oluşumu

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Grafik 5.5 yatırım deflatörü kullanılarak reel büyüklüklere dönüştürülmüş üretken faaliyetler net kârı ile toplam ekonominin reel net sabit sermaye oluşumu büyüklüklerini sunmaktadır. Göze çarpan ilk olgu her iki değişkenin de iki kez durgunlaşma veya çöküş yaşadığıdır. Bunlardan ilki 2009 yılında gerçekleşmiştir ve küresel ekonomik krizin

etkilerini yansıtır. Küresel ekonomik krizin değişkenler üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu, 2010 ve sonrasında her iki değişkenin de hızlı bir şekilde toparlanma sergilediği görülmektedir. Durgunluk ve çöküşün yaşandığı ikinci dönem 2015 ve sonrasıdır. İlk dönemin aksine 2015 sonrasında gözlemlenen durgunluk kalıcı olmuştur. Net kâr kütesindeki bu kalıcı durgunluk, ve bunun sonucu olarak net sermaye oluşumunda yaşanan durgunluk ve çöküş, Türkiye ekonomisinde daha önceki çalışmalarda tespit edilen kâr oranı düşüşünün nihai uğrağı olarak değerlendirilmelidir. Bu uğrağın Marx'ın yazılarında "sermayenin mutlak aşırı birikimi" olarak adlandırıldığı hatırlatılmalıdır.

Türkiye ekonomisinin kârlılıkla tetiklenen ekonomi geneli bir krize/durgunluğa sürüklendiği tespiti, Türkiye ekonomisinde son yıllarda yaşanan çalkantıları; politika hatalarına, yapısal reform eksikliklerine bağlayan ana akım iktisat yaklaşımlarından temelde farklıdır. Aksine, politika yalpalamaları kriz/durgunluk semptomlarına karşı geliştirilmeye çalışılan ümitsiz girişimler olarak ele alınmalıdır. Diğer tarafta ise, Türkiye ekonomisinin son yıllardaki kriz semptomlarını ele alırken, Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisine eklenme tarzından doğan ve 2000'li yıllarda ağırlaşan; yüksek cari açık, sermaye hareketlerine bağımlılık, sanayinin ithal girdiye bağımlılığı, dış borçlar ile makro ekonomik yapıda ortaya çıkan; inşaatın dengesiz büyümesi, şirket borçluluğu, yüksek işsizlik, enflasyon gibi Türkiye ekonomi politik yazını tarafından haklı olarak gündeme getirilen ve detaylarıyla ele alınan bozuklukların, kârlılığın hareketiyle nasıl ele ele gittiği detaylı bir şekilde ele alınmayı beklemektedir³⁷. Bu görev, titiz bir incelemeyi ayrıca hak ettiği için burada konuya daha fazla yer verilememektedir.

Türkiye ekonomisinde tespit edilen kârlılık tarafından sürüklenen kriz/durgunluk semptomları, çözüm için nelerin ortaya çıkması gerektiğinin tartışılmasını gerektiriyor. Krizin doğuracağı ilk sonuç, bireysel sermayeler arasındaki ilişkilerle ilgilidir. İlk olarak,

---

³⁷ Makroekonomik bozuklukların yakın tarihli detaylı bir tartışması Orhangazi (2020) tarafından sunulmaktadır.

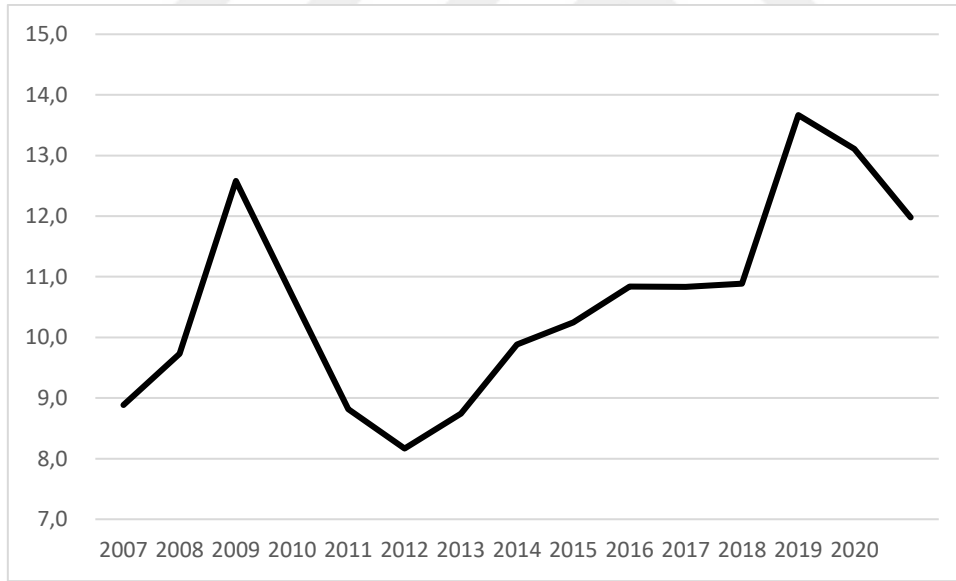
kâr oranı ölçümlerinin ekonomi düzeyinde bir ortalama ve kâr kütlesinin bütün sermayeler için bir toplam olduğu hatırlatılmalıdır. Bununla beraber, kapitalist üretim dişe diş bir rekabet altında gerçekleşir ve bu süreç içinde tek tek sermayeler için ortalama kârı hatta pozitif kârı garanti edecek hiçbir mekanizma yoktur (Shaikh, 2018, s.186). Kâr oranının aşağı yönlü hareketi ve kâr kütlesindeki durgunluk ortalama kârlılığın altında faaliyet gösteren kapitalistleri iflasla karşı karşıya bırakır.

Şirketlerin iflası, kâr oranının yeniden toparlanması ve birikimin eski canlılığına kavuşması için bir ön koşuldur. Türkiye’de krize karşı son yıllarda ortaya çıkan kredi genişlemesi ve düşük faiz uygulaması, ortalama kârlılığın altında faaliyet gösteren şirketleri ayakta tutmaya dönük çabanın bir sonucu olarak görülmelidir. Fakat bu çaba, hem batması kapitalist rekabetin bir zorunluluğu olan şirketleri ayakta tutarak krizin uzamasına ve yeni bir toparlanmanın gecikmesine neden olur hem de Türkiye ekonomisinin dünya kapitalizmine eklenmesinden doğan ek sorunlar yaratır. Ülkeye dönük sermaye hareketlerinin durgunlaştığı ve hatta tersine döndüğü ortamda kredi genişlemesi ve düşük faiz, döviz kurunda yükselmeyi beraberinde getirir. Türkiye ekonomisi bu yönüyle batık sermayeleri kredi genişlemesiyle ayakta tutmaya çalışmanın sınırlarına gelmiş görünmektedir. Nihai çözüm, yani zarar eden veya ortalama kârlılığın altında çalışan sermayelerin iflası çok uzakta görünmemektedir.

Sermayenin mutlak aşırı üretiminin yeniden yapılanmasını zorunlu kılacağı ikinci ilişki, emek ve sermaye arasındaki ilişkidir. Grafik 5.6.’da görüldüğü gibi, 2012 yılından sonra işsizlikte kriz tespitine uygun şekilde yükseliş vardır. Yüksek işsizlik son yıllardaki enflasyonla birleştiğinde, reel ücretleri baskılayarak hali hazırda yüksek olan artık değer oranını daha da yükseltebilir. Net hasıla içinde ücretlerin payının 2021 yılında %36,5’e, 2022 Ocak-Mart döneminde ise %35’e düştüğünün gözlemlenmesi, enflasyon ve işsizliğin el ele sömürü oranını yukarı çekerek kârlılığın toparlanmasına katkı sunacağı bir temelin ortaya çıkmakta olduğunu düşündürmektedir (Boratav, 2022). 1994 krizi

sonrasında yüksek enflasyonun işçi sınıfının 1980’li yılların sonundan itibaren elde etmiş olduğu ücret artışlarını eriterek sömürü oranını hızla yükseltmesine benzer bir olguyla karşı karşıya olduğumuzu hatırlatmaktadır. Hazine ve Maliye Bakanı Nurettin Nebati’nin *“Dövizi düşürmek için yüksek faiz artışı yapabilirdik. Ama o zaman üretim bundan olumsuz etkilenirdi. Biz bir yol ayrımına gittik. Enflasyonla birlikte büyümeyi tercih ettik. Yoksa enflasyonu düşürmek için çok sert tedbirler alabilirdik. Yüksek faiz artışı yaptık. O zaman üretim dururdu. Kur korumalı TL’ye geçerek bir yandan doları frenledik. Diğer yandan üretimi ve büyümeyi tercih ettik. Bu sistemden dar gelirli hariç üretici firmalar, ihracatçılar kâr ediyorlar. Çarklar dönüyor.”* açıklaması, iktidar tarafından krizin kârlılıkla ilgili olduğunun anlaşıldığı ve çözümün bölüşüm ilişkilerinde emekçi sınıfların gelirlerine yeni bir saldırı dalgasında arandığının itirafı şeklinde yorumlanmalıdır.³⁸

Grafik 5.6. İşsizlik Oranı

Kaynak: OECD İşgücü İstatistikleri

Son olarak, hem sermayeler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi hem de işsizlik ve enflasyon aracılığıyla ücretlerin daha fazla düşürülmesi, salt iktisadi konular değil, aynı zamanda siyasi konulardır. Emekçi sınıflar, kendilerine dönük saldırıları püskürtmek için

³⁸ <https://www.evrensel.net/haber/463112/ekonomi-bakani-nebati-dar-gelirli-haric-uretici-firmalar-ihracatcilar-k-r-ediyor>

gerekli olan örgütlenmeden mahrum görünmektedir. Öte taraftan, ana akım muhalefetin oy kaygısıyla bile olsa emekçi sınıfları koruyacak bir alternatiften kaçındığı göze çarpmaktadır. Sermayeler arasındaki ilişkiler söz konusu olduğunda ise yakın zamanda iktisat politikasının nasıl şekilleneceği, sermaye-sermaye çatışmasının kimlerin lehine çözüleceğinin göstergesi olacaktır.

5.5. Bulguların Ara Değerlendirmesi

Türkiye ekonomisinde Klasik-Marksgil kategorilerin tahmini yoluyla elde ettiğimiz bulguları kısaca yeniden gözden geçirebiliriz. İlk olarak Türkiye’de üretken olmayan emeğin toplam istihdam içindeki payının zaman içinde arttığı, fakat 2007 sonrasında artışın tempo kaybettiği tespit edilmiştir. Üretken olmayan alanın 2000’li yılların başında artık değer oranında yaşanan artış sayesinde üretken faaliyetlerdeki kârlılığı baskılamadan genişleyebildiği, 2011 sonrasında üretken alandaki kârlılığı baskılamaya başladığı görülmektedir. Ek olarak, bu dönemde hem üretken emeğin hem de üretken olmayan emeğin iç bileşiminde önemli dönüşümler yaşanmıştır.

Artık değer oranı incelememiz bize, 2000’li yıllarda artık değer oranının 1990’lı yıllara kıyasla çok daha yüksek seyrettiğini göstermiştir. Bu bulgu, 2000’li yıllarda bölüşüm ilişkilerinin emekçi sınıflar aleyhine kalıcı olarak bozulduğu anlamına gelir. Elimizde Avrupa ve ABD için yapılmış ölçümlerin olması artık değer oranlarını karşılaştırmamıza olanak sağlamıştır. Karşılaştırmaya göre; Türkiye için hesaplanan artık değer oranı ABD ve Avrupa ülkeleri için hesaplanandan çok daha yüksek çıkmaktadır. Bu ülkelerde emek üretkenliğinin Türkiye’den daha yüksek olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’de yüksek artık değer oranının uzun çalışma süreleri, düşük ücretler gibi doğrudan emekçi sınıfların refahına dönük saldırılarla elde edildiğinin not edilmesi gerekir.

Sermaye stokunun tahmini ayrı bir zorluk olduğu için kâr oranı, sermayenin değer ve maddi bileşimi tahminleri geliştirilememiştir. Fakat yakın zamanlı çalışmalarda kâr oranında düşüş tespit edilmesinden hareketle, üretken sektörlerin reel kâr kütesine ve reel net sabit sermaye oluşumuna bakılmıştır. Reel kâr kütesinin 2015 yılında durgunluğa sürüklendiği; kâr kütesindeki durgunluğu net yatırımdaki durgunluk ve çöküşün takip ettiği görülmektedir. Bu, Türkiye ekonomisinin klasik-Marksgil anlamda bir aşırı birikim kriziyle karşı karşıya olduğu izlenimini doğurmaktadır. Makroekonomik yapıda 2000 sonrasında ortaya çıkan ya da yoğunlaşan çarpıklıkların, kârlılık ve aşırı birikimle ilişkisi ise gelecekteki çalışmaların konusu olmalıdır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada klasik-Marksgil iktisadın temel kategorileri üretken faaliyetler ve üretken olmayan faaliyetler ayrımı temel alınarak 11 Avrupa ülkesi, ABD ve Türkiye için çeşitli karşılaştırmalara izin verecek şekilde ölçülmüştür. İkinci bölümde ölçüm için gerekli olan teorik çerçeve ve ölçüm sorunları tartışılmıştır. Üretken faaliyetler ve üretken olmayan faaliyetler temelinde yeniden yapılandırılmış ölçümler, üçüncü bölümde Avrupa ekonomilerinin son 25 yıllık gelişimlerinin yakından incelenmesine olanak sağlamıştır. Bu incelemeden aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

- Üretken olmayan emeğin toplam istihdam içindeki payı, dönemin bütünü açısından bakıldığında artış göstermiştir. Aynı gözlem, toplam gelir içinden üretken olmayan faaliyetlere yapılan ödemeler esas alındığında da doğrulanmaktadır. Fakat her iki ölçütle bakıldığında da üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesi kesintisiz değildir. Ele alınan dönemin ilk yıllarında üretken olmayan faaliyetlerde artış gözlemlenirken, son yıllarda genişlemenin durduğu tespit edilmektedir. Özellikle Avrupa'nın merkez ülkeleri diyebileceğimiz ülkelerde üretken olmayan emeğin payındaki genişleme daha erken bir dönemde son bulmuş görünmektedir.
- Genel kâr oranına bakıldığında 1998 sonrasında Avrupa ölçeğinde ılımlı fakat kararlı bir şekilde düşüş görünmektedir. Almanya'da genel kâr oranında görülen yukarı yönlü hareket, Avrupa ölçeğindeki düşüşün yaklaşık yarısını telafi etmiş görünmektedir. Bununla birlikte kâr oranının 1990'lı yılların sonundan itibaren düşüşü tek tek Avrupa ülkelerinde de görülmektedir. Danimarka, Almanya ve Hollanda hariç bütün ülkelerde kâr oranının, derecesi ülkelere göre farklılaşmakla birlikte, aşağı yönlü hareket ettiği görülmektedir.
- Artık değer oranının, Avrupa ölçeğinde dönemin tümü göz önüne alındığında yukarı yönlü hareket ettiği görülmektedir. Fakat daha yakından bakıldığında

küresel kriz öncesinde en üst noktasına vardığı, daha sonra bu seviyenin altında seyrettiği görülmektedir. Bu gözlem ülkeler için tek tek bakıldığında da geçerlidir.

- Genel kâr oranının, artık değer oranındaki yukarı yönlü harekete rağmen düştüğü görülmektedir. Kâr oranının düşüşünün arkasında sermaye bileşimlerindeki yükseliş vardır.
- Üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesine paralel olarak net kâr kütesinin toplam artık değere oranı azalmış görünmektedir. Buna uygun olarak net kâr oranının düşüşü, genel kâr oranının ötesine geçmiştir. Dolayısıyla kârlılığın üretken olmayan faaliyetlerdeki genişleme nedeniyle baskılanması Avrupa ekonomilerinin gelişimi incelenirken ihmal edilmemesi gereken bir makroekonomik dinamiktir.
- Reel kâr kütesi, net kâr oranındaki düşüşe paralel olarak tam da kriz öncesinde, Avrupa ülkelerinin çoğunda durgunluk içine girmektedir. Bu nokta, Marx'ın "sermayenin mutlak aşırı birikimi" demiş olduğu yeri temsil etmektedir.

Dördüncü bölümde üretken olmayan faaliyetlerin yapısına yakından bakılmıştır. Bu incelemeyle ticaretin toplam gelir akımları içinde en yüksek payı alan üretken olmayan faaliyet kolu olduğu gösterilmiştir. Üretken olmayan faaliyetlerin görece büyüklüğünün artık değer oranına ve kütesine bağımlı olduğunu gösteren çeşitli gözlemlere ve ekonometrik sınamalara yer verilmiştir. Granger nedensellik sınaması, artık değer kütesindeki genişlemeden üretken olmayan emeğe doğru nedensellik olduğunu gösterirken, üretken olmayan emeğin genişlemesinden artık değer kütesinin büyümesine doğru nedenselliğin olmadığını göstermiştir. Bu bulgu, üretken olmayan alanın genişlemesinin artık değer üzerinde veya sermaye birikimi üzerinde çeşitli geri bildirimlerinin olduğu yönündeki argümanların ampirik temelini zayıf olduğu anlamına gelir. Yine de bu alanda, farklı yöntemlerle yapılacak daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu

not edilmelidir. Yeni çalışmalarla üretken olmayan faaliyetler ile sermaye birikimi arasındaki ilişkiler daha iyi analiz edilebilir, üretken olmayan faaliyetlerin büyüklüğünün belirleyicilerine daha yakından bakılabilir. Bu açıdan buradaki çalışma bir başlangıç adımı olarak görülmelidir.

Beşinci bölümde, Türkiye ekonomisi merkeze alınarak analiz edilmektedir. Daha önceki çalışmalarda tespit edildiği gibi üretken olmayan faaliyetlerin görece olarak genişlediği tespit edilmektedir. Bu gözleme ek olarak, görece genişlemenin son yıllarda tempo kaybettiği de not edilmelidir. Yapılan inceleme aynı zamanda hem üretken emeğin hem de üretken olmayan emeğin yapısında önemli değişimler olduğunu da göstermiştir. 2004-2019 döneminde, tarım ve sanayi faaliyetleri dışındaki diğer üretken faaliyetlerde istihdam edilen üretken emeğin artış hızı ortalama istihdam artış hızının üzerinde seyrederken, işletme ve yönetim faaliyetleri başlığı altında toplayabileceğimiz faaliyet kolları istihdamın en hızlı arttığı üretken olmayan alan olmuştur.

2000’li yılların başlarında artık değer oranının çok hızlı bir şekilde yükseldiği, daha sonra durgunlaşma ve hatta gerileme gözlenirse bile bir bütün olarak 2000’li yıllarda 1990’lı yılların ortalamasının üzerinde seyrettiği görülmüştür. Aynı zamanda Türkiye’de artık değer oranının Avrupa ve ABD ile kıyaslandığında çok yüksek düzeylerde seyrettiği görülmüştür.

Üretken sektörlerin net kârını esas alarak yapılan inceleme, 2011 sonrasında üretken faaliyetlerin toplam artık değerden aldığı payın azaldığını göstermiştir. Aynı zamanda reel net kâr kütesinin 2015 sonrasında durgunluğa sürüklenmesi ve bunu yatırımlarda önce durgunluk sonra ise çöküşün takip etmesi, son yıllarda Türkiye ekonomisinde, Avrupa ülkelerinde gözlemlendiğimize bir kârlılık kriziyle karşı karşıya olduğumuz tespitini yapmamıza neden olmuştur. Bu krizin, Türkiye ekonomisinin diğer

makroekonomik kırılganlıklarıyla birlikte alınması ise gelecekte takip edilmesi gereken bir araştırma gündemi olarak önümüzde durmaktadır.

Son olarak, bu tezde değerlendirilen bulgular, millî gelir kategorileri dönüştürülerek elde edilen veri setinin ancak bir kısmını kapsamaktadır. Bu zenginlikte bir veri setinin klasik-Marksgil iktisat için alternatif kullanımlarını tek bir çalışmaya sığdırmanın mümkün olmadığını söylemek abartı olmaz. Bu sebeple, veri setinin hem nihai biçimi hem de kullanılan ham veriler, en kısa zamanda bütün araştırmacıların kullanımına açılacaktır. Bu şekilde, veri setinin hem farklı alanlarda yapılacak çalışmalara katkı sağlaması hem de veri seti üretilirken ortaya çıkan olası hataların tespit edilerek daha iyi ölçümlerin elde edilmesi amaçlanmaktadır. Veri setinin başka araştırmacıların kullanımına açılmasının bir diğer nedeni, Klasik-Marksgil iktisat okuluna ait çalışmaların kısıtlı imkanlarla yürütülüyor olması ve bu kısıtlı imkanların yarattığı zorlukların ancak farklı katkıları yan yana getiren ortak çalışmalara aşılabileceğinin düşünülmesidir. Bu sebeple, bu tez, ortak yürütülecek çalışmalara zemin hazırlayabilirse, katkısının, tezde ele alınan konuların ötesine geçeceğine inanılmaktadır.

EK1. Klasik-Marksgil Kategorilerin Tahmini: Varsayımlar ve Veri Setleri

Bu bölümde, klasik-Marksgil iktisadın önemli makroekonomik büyüklükleri tahmin edilirken kullanılan yöntem özetlenmektedir. Veri setinin başka araştırmacılar tarafından kullanılmasının da önemsenmesinden dolayı, ek bölümü veri setini kullanmak isteyen araştırmacılar için tek başına eksiksiz bir rehber şeklinde düzenlenmiştir. Ana metin içinde ele alınan konuların kimi yerlerde tekrar ediliyor olmasının nedeni budur. Tahmin sırasında Shaikh ve Tonak (2012) tarafından geliştirilen yöntem, eldeki veri setleri izin verdiği ölçüde takip edilmektedir.

EK1.1. Sektörlerin Sınıflandırılması ve Katma Değerin Tahmini

Geleneksel ulusal hesapların kategorileriyle ifade edildiğinde Shaikh ve Tonak (2012)'a göre klasik-Marksgil katma değer (MVA), üretken faaliyetlerin katma değeri (GVAp), ticaret sektörünün toplam çıktısı (GOt) ve üretken faaliyetlerden komisyoncu sektörlere yapılan komisyon ödemelerinden oluşmaktadır (RYPp).

$$MVA = GVAp + GOt + RYPp \quad E.1.$$

Üretken faaliyetlerdeki sabit sermaye tüketimi (Dp), klasik-Marksgil katma değerden düşüldüğünde, net katma değer (NMVA) elde edilmektedir.

$$NMVA = MVA - Dp \quad E.2$$

Sektörlere göre katma değer, toplam çıktı, ara girdi, yıpranma verileri, 1995 sonrası dönem için OECD ulusal hesaplar veri tabanında yer almaktadır. Bu sebeple, katma değer, toplam çıktı, ara girdi kullanımı gibi büyüklükler doğrudan bu veri setinden alınmaktadır. Buradaki veriler ISIC rev.4 faaliyet kolları sınıflamasına göre sunulmaktadır. Faaliyet kollarının, üretken faaliyetler, ticaret ve komisyoncu sektörler olarak nasıl sınıflandırıldığı Tablo.1'de görülmektedir. Gayrimenkul faaliyetlerinden izafi kira ödemelerinin düşüldüğü ayrıca not edilmelidir.

Tablo E1. İktisadi Faaliyetlerin Sınıflandırılması (NACE 2 / ISIC 4)

Üretken Faaliyetler	Üretken Olmayan Faaliyetler
Tarım, Ormançılık, Balıkçılık (A)	Ticaret
Madencilik ve Taş Ocakçılığı (B)	Toptan ve Perakende Ticaret (G)
İmalat (C)	Gayrimenkul Faaliyetleri (L)
Elektrik, Gaz, Buhar Temini	Komisyoncu Sektörler
İklimlendirme (D)	Finans ve Sigorta Faaliyetleri (K)
Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yönetimi	Profesyonel, Bilimsel, Teknik Aktiviteler
ve İyileştirme Faaliyetleri (E)	(M)
İnşaat (F)	İdari ve Destek Hizmetleri Faaliyetleri (N)
Ulaştırma ve Depolama (H)	Kamu Yönetimi ve Savunma; Zorunlu
Konaklama ve Yiyecek Hizmeti	Sosyal Güvenlik (O)
Faaliyetleri (I)	Katma Değer Hesabının Dışında
Bilgi ve İletişim (J)	Tutulan Sektörler
Eğitim (P)	Hane halklarının İşverenler Olarak
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet	Faaliyetleri (T)
Faaliyetleri (Q)	
Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlenme ve Spor	
(R)	
Diğer Hizmet Faaliyetleri (S)	

OECD ulusal hesaplar veri tabanı, katma değer, toplam çıktı, girdi kullanımı gibi büyüklükleri içerse de sektörler arasındaki değer akımlarını yansıtmamaktadır. Üretken faaliyetlerden komisyoncu sektörlere yapılan ödemelerin büyüklüklerinin tahmin edilmesi için girdi çıktı tablolarına ihtiyaç vardır. OECD'nin STAN veri tabanında her ülkenin girdi çıktı tablosu 1995-2018 dönemi için ayrıca mevcuttur. Bu girdi çıktı tabloları aracılığıyla, üretken faaliyetlerden komisyoncu sektörlere yapılan ve ara girdi tüketimi içinde gösterilen komisyon ödemeleri tahmin edilebilir. Buradan hareketle her ülke için üretken faaliyetlerin komisyon ödemeleri iki adımda hesaplanmıştır. İlk adımda girdi çıktı tabloları aracılığıyla üretken faaliyetlerden komisyoncu sektörlere yapılan ödemelerin üretken faaliyetlerin ara girdi kullanımları içindeki payı her bir ülkenin 1995-2018 dönemi için hesaplanmıştır. Ardından elde edilen bu oranlar OECD ulusal hesaplar veri tabanından elde edilen ara girdi tüketimleriyle çarpılarak komisyon ödemeleri elde

edilmiştir. 2019 yılı gözlemlerinin türetilbildiği ülkeler için, 2018 yılında elde edilen değerler kullanılmıştır.

Girdi-çıkıtı tabloları Shaikh ve Tonak'taki gibi bütünüyle dönüştürülmemiştir. Yalnızca Tablo.2'de gösterildiği gibi üretken faaliyetlerin komisyon ödemeleri hesaplanmıştır. Komisyon ödemeleri, girdi çıkıtı tablosunda 1,2 ve 3 numaralı hücrelerin toplamına eşittir. Bu büyüklük, alıcı fiyatlarıyla hesaplanan ara girdi tüketimine (4) bölünmüştür. Kamu yönetimi ve savunma faaliyet kolunun katma değeri, klasik-marksgil katma değer hesabının dışında tutulurken, üretken faaliyetlerden bu sektöre yapılan ödemeler, komisyon ödemeleri hesabının içinde sayılmıştır.

Tablo E2. Basitleştirilmiş Girdi Çıkıtı Tablosu				
	Üretim	Ticaret	Komisyoncu Sektörler	Kukla Sektörler
Üretim				
Ticaret				
Komisyoncu Sektörler (Kamu yönetimi ve savunma dahil)	1			
Kukla Sektörler (Hanehalkının İşveren Faaliyetleri)				
Ara mallara ve nihai ürünlere ödenen vergiler (Yurtdışında Ödenen)	2			
Ara mallara ve nihai ürünlere ödenen vergiler (Yurtiçinde Ödenen)	3			
Ara Girdi Tüketimi (Alıcı Fiyatlarıyla)	4			
Katma Değer (Temel Fiyatlarla)				
Toplam Çıkıtı (Temel Fiyatlarla)				

EK 1.2. Üretken Emegın ve Değişir Sermayenin Tahmini

Üretken emek üç ayrı şekilde tanımlanmakta ve hesaplanmaktadır. Birinci tanım, üretken faaliyet kollarında istihdam edilen ücretli çalışanları ve kendi hesabına çalışanları, üretken meslek gruplarına dahil oldukları ölçüde kapsamaktadır. Bu tanımdan türeyen ölçümler için, OECD ulusal hesaplar sisteminde yer alan verilere ek olarak,

ILO'nun çevrimiçi veri tabanında bulunan mesleklere ve faaliyet kollarına göre istihdam verilerinden yararlanılmaktadır. Avrupa ülkelerinin 2011-2019 dönemi, ABD'nin ise 2000-2019 yılları için verileri mevcuttur. Avrupa ülkelerinde 2010 ve öncesi dönem için de veriler bulunmakla birlikte hem iktisadi faaliyet hem de meslek sınıflamasında yöntem değişiklikleri olması nedeniyle uyumsuz sonuçlar elde edilmektedir. Bu sebeple 2010 öncesindeki veriler Avrupa ülkeleri için kullanılmamıştır. Tek sorun bu da değildir. Bazı ülkelerde, kimi sektör ve yıllarda kayıp gözlemler vardır. Aşağıda bu sorunun nasıl çözüldüğü anlatılmaktadır. Fakat önce sınıflama için kullanılan tanımlar netleştirilmelidir.

Mesleklere göre istihdam sınıflamasında ISCO-08 esas alınmıştır. ISCO-08 sınıflamasında yer alan mesleklerin üretken emek ve üretken olmayan emek temelinde ayrıştırılması Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo E3. ISCO-08 Meslek Tanımlarının Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek Ayrımı Temelinde Sınıflandırılması

Üretken Emek	Üretken Olmayan Emek
Profesyoneller	Yöneticiler
Teknisyenler ve Yardımcı Profesyoneller	İdari Destek Çalışanları
Hizmet ve Satış Çalışanları	
Nitelikli Tarım, Ormanlık ve Balıkçılık İşçileri	
Zanaatkarlar ve Benzeri İşlerde Çalışanlar	
Tesis ve Makine Operatörleri ile Montajcılar	
Nitelik Gerektirmeyen İşlerde Çalışanlar	

Üretken olmayan emek birkaç adımda hesaplanmıştır. İlk olarak ILO veri tabanında eksik olan veri boşlukları doldurulmuştur. Bunun için ilk aşamada her ülkede üretken faaliyet kollarında istihdam edilen yönetici ve idari destek çalışanlarının payı, gözlemlerin bulunduğu yıllar için ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Kayıp verilerin olduğu

yıllardaki ve sektörlerdeki boşluklar, gözlem yapılabilen yılların ortalamasıyla doldurulmaktadır. Bu şekilde her bir üretken sektör için bütün yıllarda yöneticilerin ve idari destek çalışanlarının payı belirlenmiş olmaktadır. Ardından elde edilen paylar toplanarak her bir sektördeki toplam üretken olmayan emek payı hesaplanmış olmaktadır. Elde edilen bu oran 1'den çıkarılarak üretken faaliyetlerde istihdam edilen üretken emeğin payına ulaşılmaktadır. Son olarak bu oranlar OECD veri tabanındaki istihdam rakamları ile çarpılmıştır. L_i , OECD ulusal hesaplar veri tabanındaki i 'inci üretken faaliyetteki toplam istihdamı, SPL_i ise ILO veri tabanından elde edilen üretken emek payını gösterecek şekilde tanımlandığında, toplam üretken emek (L_p) aşağıdaki gibi hesaplanabilir:

$$PL1 = \sum_i^n L_i * SPL_i \quad E.3.$$

Son olarak, ISCO-08 sınıflamasının, üretken emek ve üretken olmayan emeği ayırtmak için ancak sınırlı düzeyde bilgi barındırdığı belirtilmelidir. Elimizde daha detaylı veriler olsaydı, ISCO-08 tarafından profesyoneller başlığı altında toplanan bazı meslekleri üretken olmayan emek saymamız gerekirdi. Benzer şekilde satış çalışanlarını, hizmet çalışanlarından ayırmamız gerekirdi. Ne yazık ki, elimizde bu kadar detaylı veriler bulunmamaktadır.

Üretken emeğinin ikinci tanımında (PL2), üretken faaliyet kollarında istihdam edilen bütün emek üretken (L_i) kabul edilmiştir. Üçüncü tanımda ise (PL3), üretken faaliyetlerde istihdam edilen ücretli emeğin tamamı (L_{wi}) üretken kabul edilmiştir. Diğer tanımlar ileride başka çalışmalarda incelenebilmesi ve karşılaştırma yapılabilmesi için türetilmiştir. Formel olarak yazılacak olursa PL2 ve PL3 aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$PL2 = \sum_i^n Li \quad E.4.$$

$$PL3 = \sum_i^n Lwi \quad E.5.$$

Değişir sermaye büyüklükleri de üretken emeğin tanımlanmasına göre değişiklik göstermektedir. Bu kapsamda PL1 ve PL2 tanımlarına karşılık gelen değişir sermaye hesaplanırken (LABp1 ve LABp2) kendi hesabına çalışanlara izafi ücret düzenlemesi yapılır. Bu düzenlemenin arkasındaki mantık şu şekildedir: ulusal hesaplar sisteminde yer alan çalışanlara yapılan ödemeler kalemi, yalnızca ücretli çalışanlara yapılan ödemeleri kapsamaktadır. Değişir sermaye hesaplanırken, yalnızca ücret ödemelerini kapsamak, kendi hesabına çalışanların gelirlerinin tamamına kâr tipi gelir muamelesi yapmak anlamına gelir. Bu sebeple değişir sermaye tanımının, kendi hesabına çalışanların gelirlerini kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekir. Bunun için en çok kullanılan yöntem, kendi hesabına çalışanların her bir sektörde, o sektörde ücretli çalışanlara eşdeğer bir gelir elde ettiğinin varsayılmasıdır. Kendi hesabına çalışanların izafi edilmiş gelir büyüklüğünün ötesine geçen gelirleri (varsa) artık değer parçası sayılır. Genişletilmiş ücret serilerinin elde edilmesi için önce, her bir sektördeki ortalama yıllık ücret değeri bulunur. Sonrasında ortalama ücret, o sektördeki toplam istihdamla çarpılır. Böylece ücret tanımı bütün istihdamı kapsayacak şekilde genişletilmiş olur. Üretken sektörlerde bu şekilde tahmin edilen ücret ödemelerinin toplanmasıyla (LP2 üretken emek tanımına uygun) değişir sermayenin ikinci tanımı (LABp2) elde edilir.

Üretken faaliyetlerde istihdam edilen üretken olmayan emeğin hesaba katıldığı LP1 tanımına uygun değişir sermaye (LABp1) hesaplaması yapıldığında ek zorluklar doğar. Bu zorluk, üretken faaliyetlerde istihdam edilen üretken emek ve üretken olmayan emeğin ücret düzeylerinin bilinmesi gerekliliğinden kaynaklanır. Elimizde bu bilgi bulunmadığından, üretken olmayan emeğin üretken emekle aynı ücret düzeyine sahip

olduğu varsayılmıştır. Bu varsayım özellikle yönetici ücretlerinin ortalamasının çok üstünde seyretmesinden dolayı oldukça sorunludur ve değişir sermayenin düzeyinin olduğundan yüksek hesaplanmasına, dolayısıyla artık değer ve artık değer oranının olduğundan düşük çıkmasına neden olmaktadır.

Son olarak üretken emeğin, üretken faaliyetlerde istihdam edilen ücretli emekten oluştuğu tanımda (LP3), değişir sermaye (LABp3), üretken faaliyetlerdeki toplam ücret ödemelerinin basit toplamından ibarettir.

W_i , L_{wi} , L_i , SPL_i , sırasıyla i 'inci üretken faaliyetteki toplam ücret ödemelerini, ücretli çalışanları, toplam istihdamı ve üretken mesleklerde istihdam edilenlerin payını gösterecek şekilde tanımlandığında, yukardaki açıklamalar temelinde, değişir sermayenin farklı hesaplamalarını aşağıdaki şekilde yapmak mümkündür.

$$LABp1 = \sum_{i=1}^n \left(\frac{W_i}{L_{wi}} \right) * L_i * SPL_i \quad E.6.$$

$$LABp2 = \sum_{i=1}^n \left(\frac{W_i}{L_{wi}} \right) * L_i \quad E.7.$$

$$LABp3 = \sum_{i=1}^n W_i \quad E.8$$

Bütün bu tanımlardan sonra üretken emeğin ve üretken olmayan emeğin, toplam istihdam içindeki payları hesaplanabilir. Farklı tanımlara göre türetilen büyüklükleri göstermek üzere j harfi kullanıldığında, paylar aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$SPL_j = \frac{PL_j}{EMP}, j = 1,2,3 \quad E.9.$$

Burada örneğin $j=1$ iken, üretken emeğin toplam istihdam içindeki payı (SPL_j) 1. üretken emek tanımına göre tanımlanmış üretken emek payını göstermektedir. Denklemleri kısa tutmak için devamında gösterimler bu şekilde devam edecektir.

Üretken olmayan emek (UPL_j) toplam istihdamdan üretken emeğin çıkarılmasıyla elde edilmektedir. Elde edilen büyüklüğün toplam istihdama bölünmesi, üretken olmayan emeğin istidam içindeki payını göstermektedir.

$$SUPL_j = EMP - PL_j, \quad SUPL_j = \frac{UPL_j}{EMP}, \quad j = 1,2,3 \quad E.10$$

Değişir sermaye ve net marksgil katma değer bir kere hesaplandığında, artık değer (SV) aşağıdaki gibi hesaplanabilir:

$$SV_j = NMVA - LAB_{pj}, \quad j = 1,2,3 \quad E.11.$$

Artık değer oranı (RSV_j) ise aşağıdaki gibi tanımlanır:

$$RSV = \frac{SV_j}{LAB_{pj}}, \quad j = 1,2,3 \quad E.12$$

Son olarak, Marksgil katma değer ile üretken emeğin hesaplanması, emek üretkenliğini hesaplamamıza da imkan vermektedir. Toplam katma değer için veri tabanında yer alan 2015 bazlı deflatör kullanılarak, reel marksgil katma değer (RMVA) hesaplanmıştır. Elde edilen reel Marksgil katma değer, üretken emeğe bölünerek emek üretkenliği (LPM) elde edilmiştir. Karşılaştırma yapmak için geleneksel katma değer ölçümü de 2015 bazlı deflatörle reel hale getirilmiş, fakat farklı olarak toplam istihdama bölünerek geleneksel emek üretkenliği (LPO) tahmin edilmiştir.

EK 1.3. Toplam Sermaye Stoku, Sermayenin Değer Bileşimi, Sermayenin Maddi Bileşimi

Kâr oranı, sermayenin değer ve maddi bileşimi hesaplanırken hem gayrisafi stoklar hem net stoklar kullanılmıştır. Veriler, OECD ulusal hesaplar sisteminden gelmektedir. İspanya örneğinde, ulusal hesaplarda sunulan veriler eksik olduğu için bazı büyüklükler STAN veri tabanından alınmaktadır. İlk aşamada, her bir ülke için toplam varlık stoku veri tabanından elde edilmiştir. Bu büyüklük, hem kamu yönetimi ve savunma faaliyetinin varlık stokunu içermesi, hem de konut stokunu içermesi nedeniyle sorunludur. Bu sebeple, kamu yönetimi ve savunma faaliyet kolunun varlık stoku toplam büyüklükten düşülmüştür. Ardından OECD ulusal hesaplar sisteminden, kamu yönetimi ve savunma faaliyet kolu dışarıda tutularak konut stoku hesaplanmıştır. Bu büyüklük de toplam stoktan düşülmüştür.

Sermayenin değer bileşimi hesaplanırken, yukarıdaki gibi hesaplanan cari fiyatlarla hesaplanan net ve gayrisafi sermaye stoku (K) cari fiyatlarla hesaplanan değişir sermayeye (LABp1) bölünmüştür, ayrıca değişkenler için kapasite kullanım (u) oranına göre düzenlenmiş büyüklüklerde türetilmiştir:

$$VCC11 = \frac{K_{gross}}{LABp1}, \quad VCC11u = \frac{K_{gross}}{LABp1} * u \quad E. 13.$$

$$VCC12 = \frac{K_{net}}{LABp1}, \quad VCC12u = \frac{K_{net}}{LABp1} * u \quad E. 14.$$

Sermayenin maddi bileşimi hesaplanırken (MCC), cari fiyatlarla ölçülen net ve gayrisafi sermaye stoku, cari fiyatlarla ölçülen net marksgil katma değere bölünmüştür, sermayenin değer bileşiminde olduğu gibi ardından kapasite kullanım oranına göre düzeltilmiştir.

$$MCC1 = \frac{K_{gross}}{NMVA}, \quad MCC1u = \frac{K_{gross}}{NMVA} * u \quad E. 15$$

$$MCC12 = \frac{K_{net}}{NMVA}, \quad MCC12u = \frac{K_{net}}{NMVA} * u \quad E. 16.$$

EK 1.4. Genel Kâr Oranı, Net Kâr ve Net Kâr Oranı

Genel kâr oranı (R), yukarıda anlatıldığı gibi hesaplanan cari fiyatlarla artık değer, cari fiyatlarla ölçülen, gayrisafi ve net sermaye stokuna (K) oranı şeklinde ölçülmüştür.

$$R11 = \frac{SV1}{K_{gross}}, \quad R11u = \frac{SV1}{K_{gross}} * \frac{1}{u} \quad E. 17.$$

$$R12 = \frac{SV1}{K_{net}}, \quad R12u = \frac{SV1}{K_{net}} * \frac{1}{u} \quad E. 18.$$

Net kâr, kamu yönetimi ve savunma sektörü ile hane halklarının işveren faaliyetleri dışarıda bırakılacak şekilde, ekonomik faaliyetlerin tümünde elde edilen kârdan oluşmaktadır. Katma değerden yıpranma (D), üretim üzerindeki net vergiler (TX) ve kendi hesabına çalışanları içerecek şekilde genişletilmiş ücret ödemelerinin (LAB) çıkarılmasıyla elde edilmiştir.

$$P = VA - D - TX - LAB \quad E. 19$$

Artık değer ile net kâr arasındaki ilişkiyi bütünüyle haritalandırmamız elimizdeki çerçeveye mümkün olmasa bile, ikisi arasındaki fark büyük ölçüde artık değer bir kısmının üretken olmayan faaliyetlerin finansmanı sırasında üretken olmayan emeğe yapılan ücret ödemeleri, üretken olmayan faaliyetlerde tüketilen ara girdi ve sabit sermaye tüketimi gibi çeşitli şekillerde tüketilmesinden doğar. İki ölçü arasındaki farkın, büyük ölçüde artık değer üretken olmayan faaliyetlerde tüketilen bölümünü yansıttığını varsayarak, her ülke için net kar-artık değer oranı (PS) hesaplanmıştır:

$$PS = \frac{P}{SV1} \quad E. 20.$$

Net kâr oranı (r) cari fiyatlarla hesaplanan net karın, cari fiyatlarla ifade edilen net ve gayrisafî sermaye stokuna oranıdır.

$$r1 = \frac{P}{K_{gross}}, \quad r1u = \frac{P}{K_{gross}} * \frac{1}{u} \quad E. 21.$$

$$r2 = \frac{P}{K_{net}}, \quad r2u = \frac{P}{K_{net}} * \frac{1}{u} \quad E. 22.$$

EK 1.5. Kapasite Kullanım Oranının Tahmini

Tezde elde edilmiş değişkenlerin uzun dönemli hareketi gözlemlenmek istendiğinden, gözlemlerimizi kısa dönemli dalgalanmalardan arındırmamız gerekmektedir. Bunun için, kapasite kullanım oranlarına ihtiyaç vardır. Ne var ki, tezde inşa edilen diğer değişkenler gibi kapasite kullanım oranı ölçümleri de çeşitli teorik arka planlara dayanarak türetilir. Shaikh ve Moudud (2004) çeşitli kapasite kullanım oranı ölçüm yöntemlerinin dayandıkları arka planı tartıştıktan sonra, ekonomik faaliyetlerin kısa ve uzun dönemlerde göstermiş oldukları salınımları ve çeşitli dışsal şokları yakalayabilen eşbütünleşme yöntemini geliştirir. Bu yöntem, ekonominin potansiyel çıktısının, sermaye stokuyla uzun dönemde birlikte hareket ettiği varsayımdan hareketle inşa edilir. Sermaye stokuyla, hasıla arasında eşbütünleşmenin varlığının gösterilmesinin ardından, eşbütünleşme denklemi aracılığıyla potansiyel çıktı ve kapasite kullanım oranı tahmin edilir. IMF tarafından sunulan verilerle, eşbütünleşme yaklaşımından elde edilen kapasite kullanım oranlarının karşılaştırılması, IMF verilerinin, birçok örnekte, iktisadi faaliyetlerdeki dalgalanmaları yakalamaktan uzak olduğunu, eşbütünleşme yönteminden elde edilen kapasite kullanım oranlarının ise klasik-Marksgil iktisadın resmettiği çalkantılı gelişme dinamiklerine uygun bir şekilde kısa ve uzun dönemli salınımları sergilediğini göstermektedir. Eres (2011), Türkiye için yapmış olduğu çalışmada benzer

şekilde geleneksel kapasite kullanım oranı ölçümlerinin iktisadi faaliyetteki dalgalanmaları yansıtmaktan uzak olduğunu, eşbütünleşme yönteminin ise bu dalgalanmaları yakaladığını göstermektedir.

Eşbütünleşme yönteminin, her bir ülke için uzun dönemli sermaye stok ölçümlerini gerektirmesinin yanında her bir ülke için eşbütünleşme sınamalarının tek tek yapılması gerekmektedir. Bu yapılması imkansız olmasa da zahmetli bir iştir. Tsoulfidis, Alexiou ve Tsaliki (2016) Yunanistan örneğinde reel GSYİH'nin zamana karşı regresyonundan, kapasite çıktı ve kapasite kullanım oranını türetmeyi önermektedir. Yunanistan için elde edilen kapasite kullanım oranının uzun çevrimleri yakalayabildiğini söylemektedir. Burada kapasite kullanım oranı hesaplanırken bu yöntem kullanılmıştır. GSYİH'nin zaman ve sabit terime karşı regresyonu aracılığıyla kapasite çıktı miktarı tespit edilmiş, ardından gözlemlenen reel GSYİH, regresyondan elde edilen kapasite çıktı miktarına bölünerek kapasite kullanım oranı hesaplanmıştır. Hesaplamalarda kullanılan reel GSYİH 1970 yılından başlayarak 2019 yılına kadar uzanmaktadır ve OECD veri tabanından alınmıştır. Elde edilen kapasite kullanım oranlarının Shaikh ve Moudud (2004) tarafından sunulan görsellerle karşılaştırması sonucunda, ortak ülke ve yıllarda iki yöntemle elde edilen serilerin çok benzer şekilde hareket ettiği görülmüştür. Kapasite çıktı büyüklüklerinin türetildiği tahmin sonuçları Tablo E.4'te sunulmuştur.

Tablo E4. Kapasite Çıktının Tahmini

Ülke	Sabit	Eğim	R2
Avusturya	113489	5181	0,991
Belçika	144336	5895	0,998
Danimarka	785857	26112	0,985
Finlandiya	64111	3447	0,979
Fransa	805247	30937	0,984
Almanya	1224198	40089	0,989
İtalya	872425	20793	0,909
Hollanda	215539	10728	0,882
Portekiz	64737	2988	0,954
İspanya	306712	17836	0,955
Birleşik Krallık	642421	31185	0,983
ABD	3657348	295472	0,998

Kapasite Çıktı = b0 + b1*zaman

EK.1.6. Üretken Faaliyetlerden Üretken Olmayan Faaliyetlere Gelir Aktarımları

Üretken faaliyetlerden üretken olmayan emeğe ve faaliyetlere yapılan net gelir akımını (UPACT) hesaplamak mümkündür. Bu akımlar ticaret sektörüne aktarılan ticaret marjları (ticaret sektörünün gayrisafi çıktısı (GOt), üretken faaliyetlerde istihdam edilen üretken olmayan emeğe dönük ücret ödemeleri (LABupp), üretken faaliyetlerden komisyoncu sektöre yapılan komisyon ödemeleri (RYPp) ve bir diğer komisyon ödemesi başlığı olarak üretim üzerindeki net vergilerdir (TXp). Bu büyüklüklerin toplamı, üretken olmayan faaliyetlere yapılan aktarımları oluşturur. Bu toplamı klasik-Marksgil katma değere böldüğümüzde aktarılan miktarın toplam gelir içindeki payını bulmuş oluruz.

$$UPACT = GOt + LABupp + RYp + TXp \quad E. 23$$

$$SHUPACT = \frac{UPACT}{MVA} \quad E. 24$$

EK.2. Avrupa 9 Toplulaştırılması Yapılırken Kullanılan Yöntem

Avrupa 9 toplulaştırması, ülkeler için elde edilen büyüklüklerin ortalaması değildir. Toplulaştırmada yer alan ülkeler sanki tek bir ülke düşünülerek büyüklükler yeniden inşa edilmiştir. Örneğin üretken emeğin istihdam içindeki payı hesaplanırken, önce ülkeler için üretken emek büyüklüğü hesaplanmış, sonra büyüklükler toplulaştırılmış, ardından toplam üretken emek toplam istihdama bölünmüştür.

Parasal büyüklükler cari fiyatlarla Euro cinsinden toplulaştırılmıştır. Ulusal hesaplarda, makroekonomik büyüklükleri Euro cinsinden yer almayan Birleşik Krallık ve Danimarka örneklerinde bu büyüklüklerin cari döviz kurları kullanılarak Euro'ya dönüştürülmesi zorunlu olmuştur. Cari döviz kurları, Eurostat çevrimiçi veri tabanından elde edilen ulusal para cinsinden GSYİH, Euro cinsinden ifade edilen GSYİH'ya bölünerek elde edilmiştir. Bütün ülkeler için Euro cinsinden ifade edilen büyükler elde edildikten sonra toplulaştırma yapılmış, kategoriler bu toplulaştırma temelinde yeniden inşa edilmiştir. Örneğin genel kâr oranı türetilirken, Avrupa 9 için Euro olarak ifade edilen toplam artık değer kütle, Euro olarak ifade edilen toplam sermaye stokuna bölünmüştür.

Son olarak, büyüklükleri kapasite kullanım oranına göre düzenlememiz gereken ölçümlerde kapasite kullanım oranı, ülkelerin sermaye stoku paylarına göre ağırlıklandırılmış ortalama kapasite kullanım oranıdır.

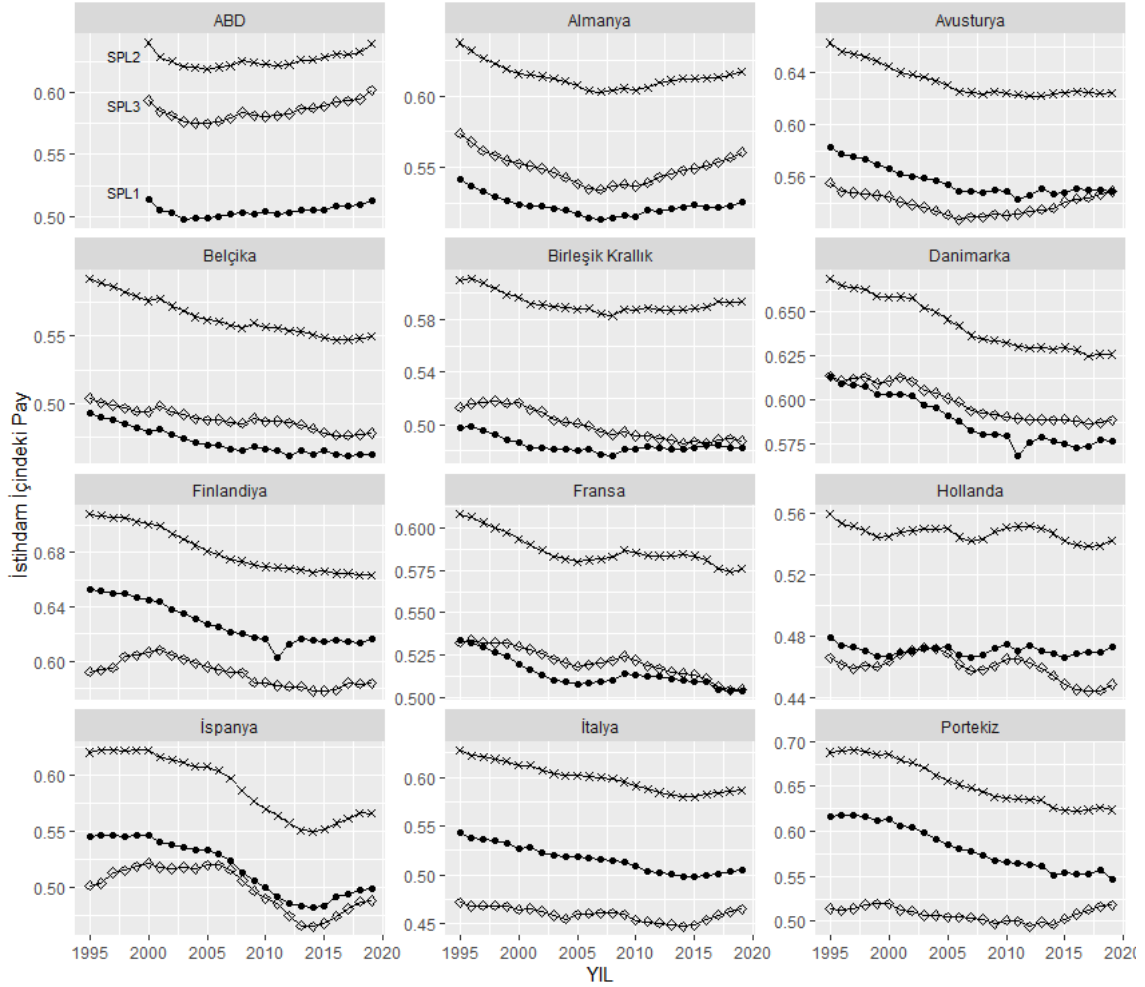
EK.3. Alternatif Ölçümler Üzerinde Değerlendirme

EK.3.1 Üretken Emek ve Artık Değer Oranı

Daha önce belirtildiği gibi üretken emek ve üretken olmayan emek, üç farklı şekilde ölçülmüştür. Ardından bu ölçümlere uygun düşen artık değer oranları tahmin edilmiştir. Farklı şekillerde yapılan tanımların ölçüm düzeylerini etkilemekle birlikte

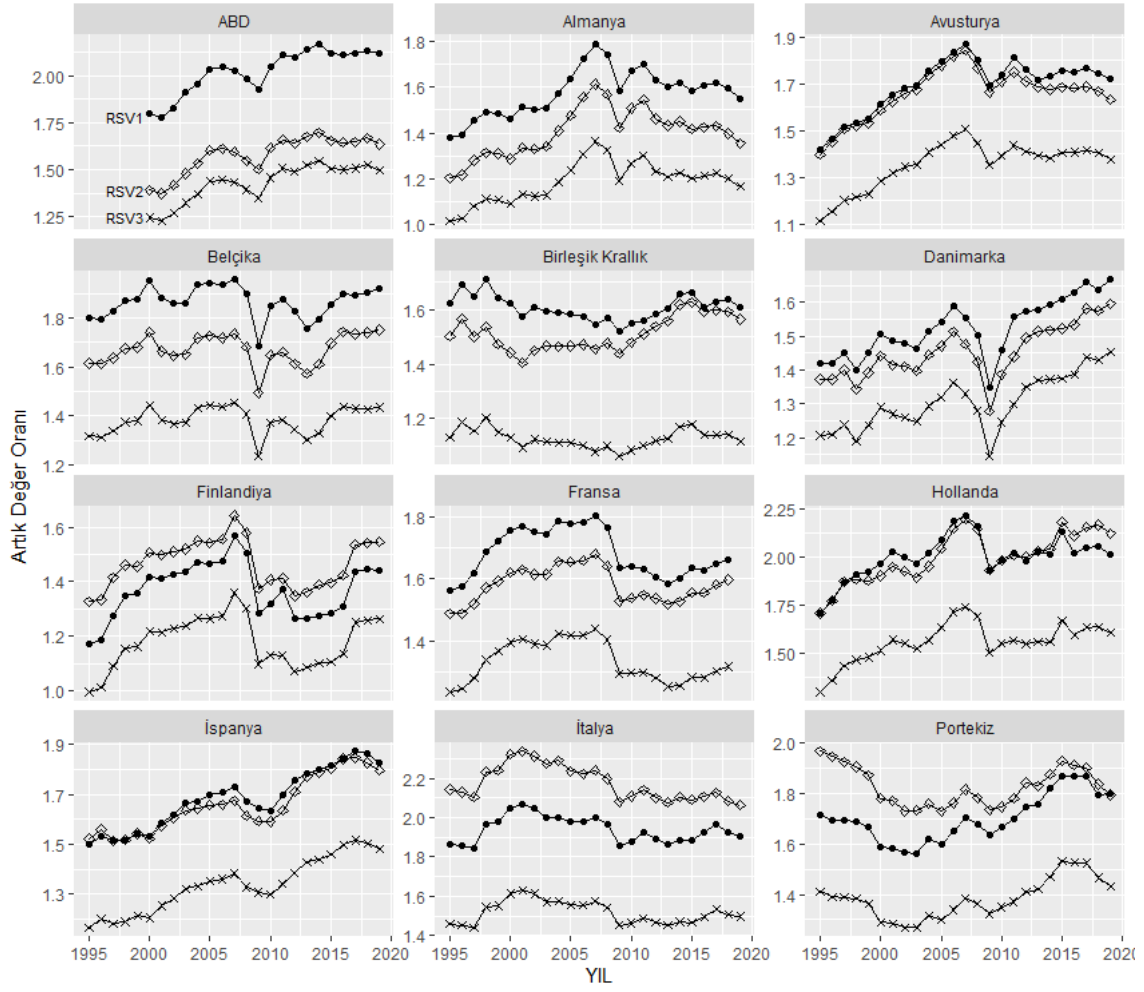
eğilimleri sınırlı şekilde etkilediğini göstermek için çeşitli grafikler hazırlanmıştır. Ülke sonuçlarında radikal farklılık olmadığı için bulgular Avrupa ölçeğine taşınmamıştır. Grafik E.1 ve E.2 bu sonuçları göstermektedir.

Grafik E.1. Farklı Tanımlarla Tahmin Edilen Üretken Emek

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

Grafik E.2. Farklı Tanımlarla Ölçülen Artık Değer Oranı

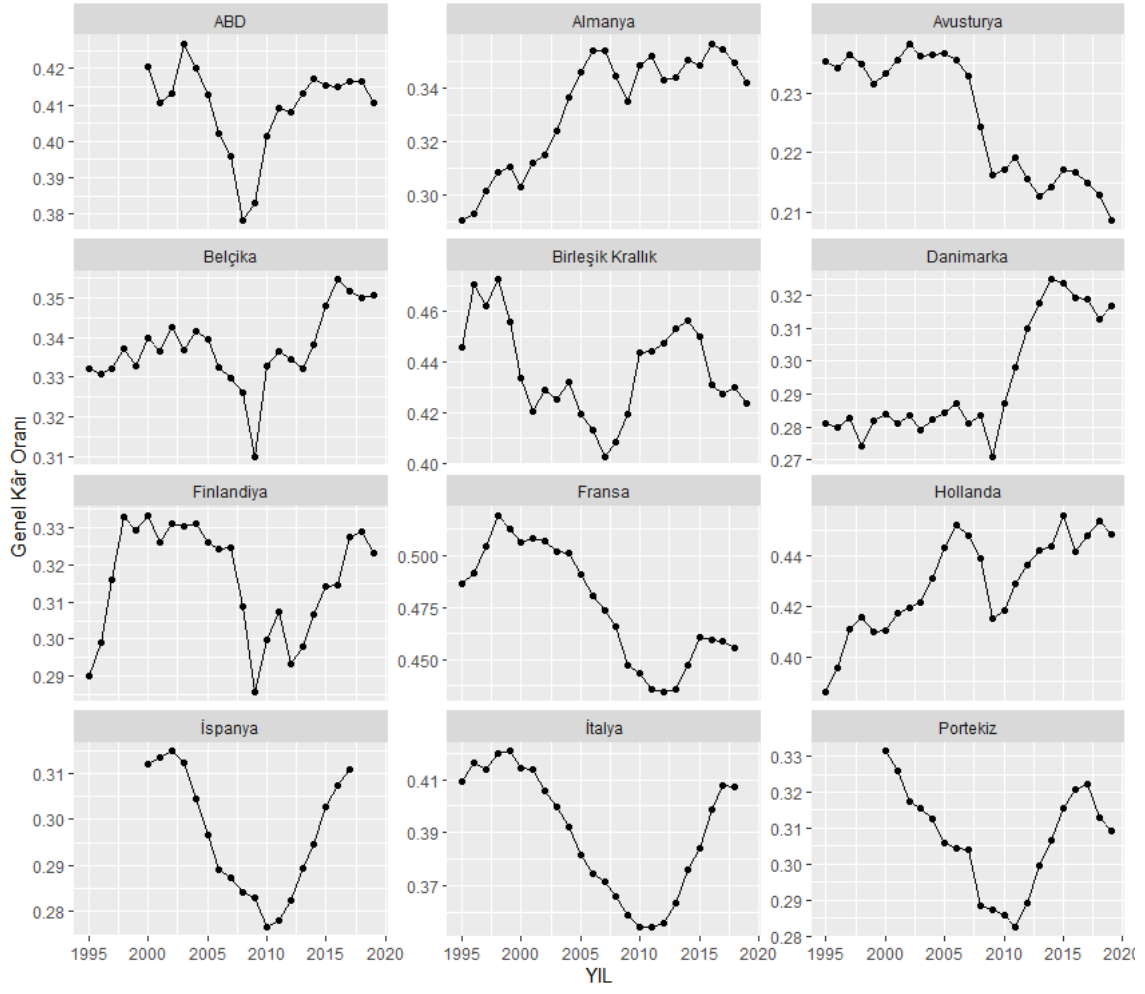

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

EK.3.2. Ölçümlerde Net Sermaye Stokunun Kullanımı

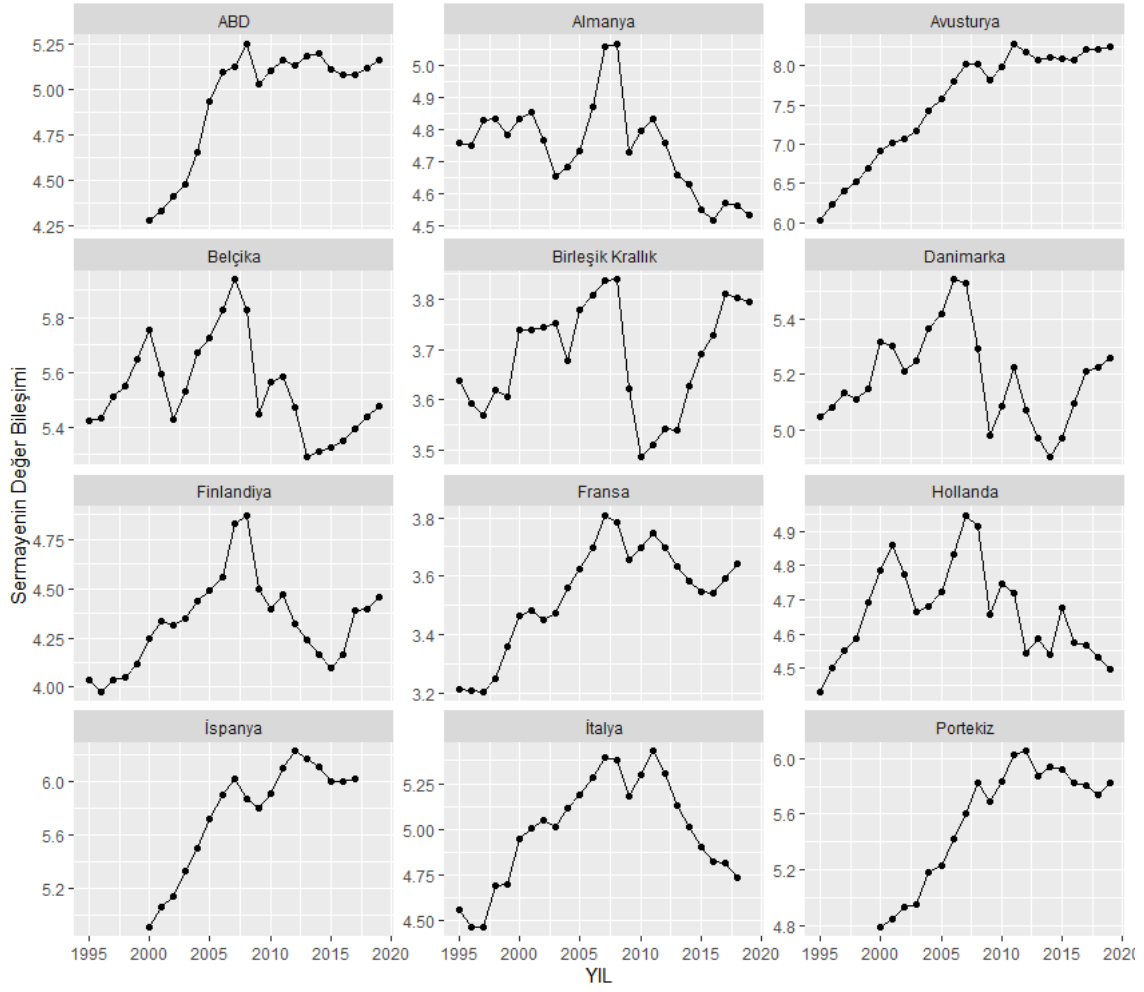
Kâr oranı, sermayenin değer bileşimi, sermayenin maddi bileşimi gibi kategoriler hesaplanırken sermaye stokunun ölçümünün çeşitli tartışmalara konu olduğu belirtilmişti. Bu sebeple bu bölümde, net stok kullanılarak gerçekleştirilen ölçüm sonuçları sunulmaktadır. Net stok kullanılarak yapılan ölçümlerin doğal olarak düzeyleri etkilediği, sınırlı da olsa kimi ülke örneklerinde eğilimleri çarpıtabildiği görülmektedir. Bu sebeple kâr oranı, sermaye bileşimleri gibi kategoriler ölçülürken kullanılan sermaye stokunun net mi yoksa gayrisafi stok mu olacağı önem kazanmaktadır.

Grafik E.3. Net Sermaye Stoku Kullanılarak Hesaplanan Genel Kâr Oranı

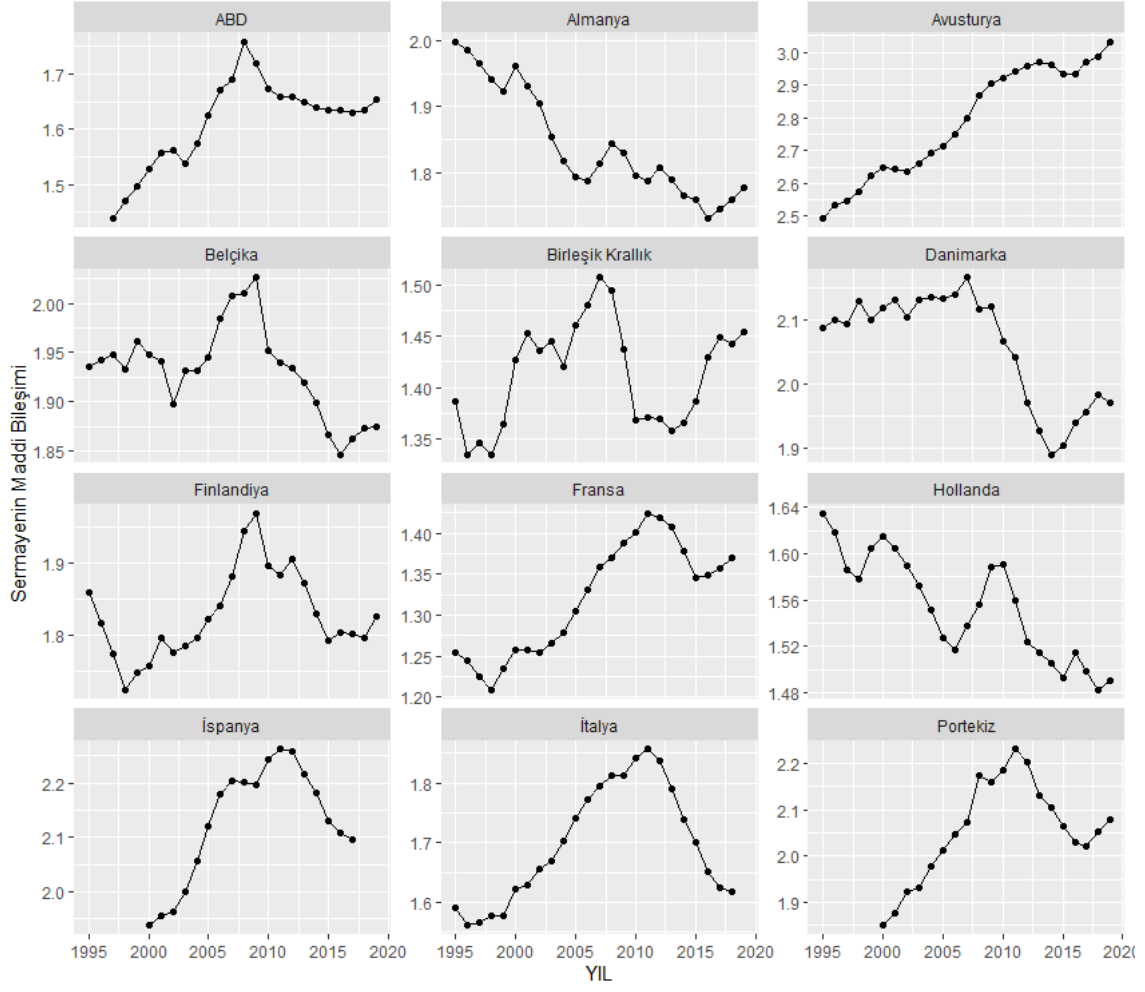
Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklere anlatılmaktadır.

Grafik E.4. Net Sermaye Stoku Kullanılarak Hesaplanan Sermayenin Değer Bileşimi

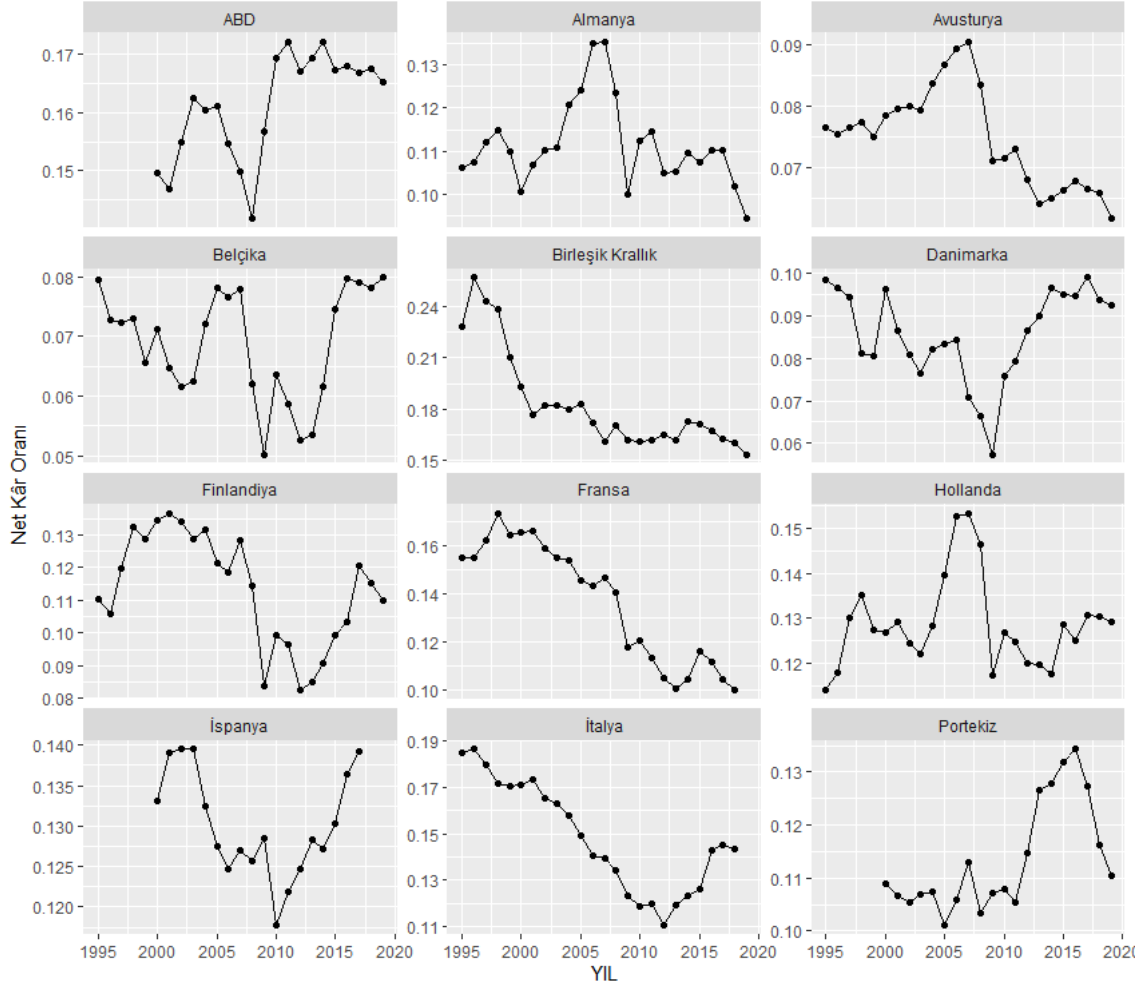
Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklere anlatılmaktadır.

Grafik E.5. Net Sermaye Stoku Kullanılarak Hesaplanan Sermayenin Maddi Bileşimi

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklere anlatılmaktadır.

Grafik E.6. Net Sermaye Stoku Kullanılarak Hesaplanan Net Kâr Oranı

Yazarın hesaplamaları. Kullanılan kaynaklar ve hesaplama yöntemi eklerde anlatılmaktadır.

EK4: Türkiye Ekonomisinde Klasik Marksgil Kategorilerin Tahmini Sırasında Yapılan Ek Varsayımlar

Türkiye ekonomisi için tahminler gerçekleştirilirken Avrupa için kullanılan çerçevenin dışına çıkılmamaya özen gösterilmiştir. Veri sorunları ek varsayımlar yapmayı zorunlu kılmıştır. Hesaplamalara temel olan veri kaynağı OECD STAN veri tabanıdır. Kimi eksiklikler başka kaynaklardan tamamlanmıştır.

EK4.1. Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek

Üretken faaliyet ve üretken olmayan faaliyetlerin sınıflamalarında Avrupa ve ABD için yapılan sınıflamalar toplulaştırılmış düzeyde bakıldığında büyük ölçüde aynıdır. Yalnızca hane halkının iş veren faaliyetleri ayrıştırılmadığı için diğer hizmet faaliyetleri altında üretken faaliyetlerin içinde kalmıştır. Üretken emek ve üretken olmayan emeği sınıflandırırken ve değişir sermaye tahmini yaparken farklı kaynaklardan ve farklı tanımlamalara göre hazırlanmış veriler kullanıldığı için üretken faaliyetlerde kimi toplulaştırmalara gidilmek zorunda kalmıştır. Bu toplulaştırmalar, ekonomi düzeyinde üretken emek ve üretken olmayan emeğin büyüklüklerini etkilememiştir. Örneğin sanayi faaliyetleri; madencilik, imalat gibi alt dallarına ayrıştırılamamıştır. Ek olarak ulaştırma ve depolama faaliyetleri ile bilgi ve iletişim faaliyet kolları toplulaştırılmıştır.

Faaliyet kollarına göre istihdam verileri 2004-2019 dönemi için OECD veri tabanından alınmıştır. Bu seriler, “ILO modelled estimates and projections” veri tabanında yer alan faaliyet kollarına göre istihdam serilerinin büyüme oranı kullanılarak 1991 yılına kadar geri götürülmüştür. Üretken faaliyetlerde üretken olmayan emek büyüklüklerini türetmek için diğer ülkelerde olduğu gibi ISCO-08 tanımlarından faydalanılmıştır. Tanımlamalar Avrupa ve ABD ile aynıdır. 2011-2019 verileri ait oldukları yıllar için kullanılmıştır. 2011 öncesi gözlemler için 2011 yılı değerleri esas alınmıştır.

EK4.2 Değişir Sermaye

Değişir sermaye tahmin edilirken kullanılan ücret verileri yine OECD STAN veri tabanından gelmektedir. Avrupa ve ABD için tahmin geliştirilirken olduğu gibi hem kendi hesabına çalışanların hem de üretken faaliyetlerde istihdam edilen üretken olmayan emeğin, o faaliyet kolunun ortalama ücretini aldığı varsayılmıştır. Ücretli çalışanların sayıları STAN veri tabanında yalnızca 2016-2019 döneminde mevcut olduğunda diğer yıllar için OECD'nin yıllık işgücü istatistikleri veri tabanına gidilmiştir. Bu veri tabanında ücretli çalışanlar ve toplam istihdam verileri 2009-2015 yılları için ISIC.Rev.4 faaliyet kolu sınıflandırmasına göreken, 2000-2008 dönemi için ISIC. Rev.3 sınıflandırmasına görekdir. Bu istihdam ve ücretli çalışan verileri kullanılarak her bir sektör için ücreti, kendi hesabına çalışanların izafi gelirlerini içerecek şekilde genişletmek için istihdam/ücretli çalışan oranları hesaplanmıştır. Ardından her bir faaliyet kolundaki ücret, bu katsayılarla çarpılmıştır. Verilerin farklı sınıflandırmalarıyla sunulması faaliyet kolları arasında eşleştirme yapmayı zorunlu kılmıştır. ISIC rev.3 faaliyet kolu sınıflamasıyla ISIC rev.4 faaliyet kolu sınıflaması aşağıdaki gibi eşleştirilmiştir. ISIC rev.4 sınıflamasından elde edilen katsayılarla ISIC rev.3 sınıflamasından elde edilen katsayıların uyumlu sonuçlar verdiği not edilmelidir. Yalnızca ISIC rev.4 sınıflamasında “diğer hizmetler (RSTU)” başlığı altında toplulaştırılan faaliyetler ile ISIC rev.3 sınıflamasında “diğer toplum hizmetleri” başlığı altındaki faaliyetlerden elde edilen katsayılar uyumsuz görüldüğü için, diğer hizmetler faaliyet kolunda istihdam/ücretli emek oranı 2009 öncesinde sabit kabul edilmiştir. 2009 öncesi yıllar için 2009 yılı değeri kullanılmıştır.

Tablo E5. Farklı Faaliyet Kolları Tanımlarının Uyumlaştırılması	
ISIC Rev 4.	ISIC. Rev. 3
Tarım (A)	Tarım (A-B)
Sanayi (BCDE)	Sanayi (CDE)
İnşaat (F)	İnşaat (F)
Ulaştırma ve Depolama (H) Bilgi ve İletişim (J)	Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme (I)
Konaklama ve Yiyecek Hizmetleri Faaliyetleri (I)	Oteller ve Restoranlar (H)
Eğitim (P)	Eğitim (M)
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri (Q)	Sağlık ve Sosyal Hizmet (N)
Diğer Hizmetler (RSTU)	Diğer toplum faaliyetleri -

EK.4.3 Klasik-Marksgil Katma Değerin Tahmini

Türkiye için Klasik-Marksgil katma değer tahmini sırasında da Avrupa ve ABD'ye ek varsayımlar yapılmak zorunda kalınmıştır. Sabit sermaye tüketimi STAN veri tabanında 2017 yılına kadar toplulaştırılmış olarak vardır. 2018 ve 2019 değerleri OECD ulusal hesaplar veri tabanından alınmıştır. Ardından bu büyüklüğün üretken faaliyetler ile üretken olmayan faaliyetler arasında nasıl dağıldığının tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu bilgiye OECD veri tabanından ulaşılamadığı için TÜİK'in 2002 yılına ait girdi çıktılarına tablolarına gidilmiştir. Bu yıl için üretken faaliyetlerdeki sabit sermaye tüketiminin, toplam sabit sermaye tüketimi içindeki payı hesaplanmıştır. Ardından bütün yılların verileri bu oranla çarpılarak, üretken faaliyetler için yıllık sabit sermaye tüketimi serisi oluşturulmuştur. Elde edilen bu büyüklükler, gayrisafi katma değerden çıkarılarak üretken faaliyetlerdeki net katma değer hesaplanmıştır.

Klasik-Marksgil katma değeri tahmin etmek için ihtiyacımız olan diğer büyüklük, ticaret faaliyetlerindeki toplam çıktıdır. Avrupa ülkeleri ve ABD için bütün yıllarda bu veri sunulmaktayken, Türkiye için sadece 2012 yılında mevcuttur. Bu eksiği gidermek için OECD'nin veri tabanında yer alan girdi çıktı tablolarına gidilmiştir. 1995-2018 dönemi için toptan ve perakende ticaret ile gayrimenkul faaliyetlerinde gayrisafi çıktı/katma değer oranları hesaplanmıştır. Ardından STAN veri tabanındaki katma değer büyüklükleri bu oranlarla çarpılarak, her iki faaliyet kolu için toplam çıktı ölçümleri gerçekleştirilmiştir. 2019 yılında toplam çıktıyı hesaplamak için 2018 yılı oranları kullanılmıştır.

Türkiye için izafi kira ödemeleri büyüklüğü OECD'nin sunduğu 2012 arz ve kullanım tablolarında tek yıl için mevcuttur. Buradan elde edilen izafi kira ödemesi büyüklüğü 2012 yılı için doğrudan kullanılmıştır. Diğer yıllarda izafi kira ödemelerini türetmek için 2012 yılında izafi kira ödemelerinin toplam çıktıya oranı ölçülmüştür. Bu oran diğer yılların verisine uygulanarak her yıl için izafi ödemeleri tahmin edilmiştir.

Komisyon ödemeleri için yine OECD'nin girdi çıktı tablosuna gidilmiştir. Burada üretken faaliyetlerin yapmış olduğu komisyon ödemelerinin üretken faaliyetlerin katma değerine oranı hesaplanmıştır. Ardından bu oranlar, STAN veri tabanındaki katma değer büyüklüğüyle çarpılarak yıllık komisyon ödemeleri verisi oluşturulmuştur. 2019 yılı için 2018 oranı kullanılmıştır.

Son olarak, bu bölümde belirtilmeyen her konuda Türkiye için yapılan varsayımların Avrupa ülkeleri için yapılan varsayımlarla aynı olduğu not edilmelidir.

Kaynakça

- Akçay, Ü., & Güngen, A. R. (2016). *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş: Küresel Kapitalizmin Geleceği*. Ankara : Notabene.
- Amsden, A. H. (1981). An International Comparison of the Rate of Surplus Value in Manufacturing Industry. *Cambridge Journal of Economics*, 5(3), 229-249.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2011). *Derinleşen Ekonomik Kriz ve Türkiye'ye Yansımaları: Ücretli Emek ve Sermaye*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bahçe, S., & Köse, A. H. (2015). Financialisation/Borrowing Circle as a Solution to an Unpleasant Conundrum: Observations from the Mature Neoliberalism in Turkey. *Research and Policy on Turkey*, 1-12.
- Bahçe, S., & Köse, A. H. (2019). Süreklileşmiş Kriz Olarak Türkiye Kapitalizmi. *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 257-269.
- Bahçe, S., Eres, B., & Köse, A. H. (2017). Türkiye'de Sınıfsal Yapıda Dönüşüm, İşçileşme ve Bölüşüm. A. Makal, & A. Çelik içinde, *Zor Zamanlarda Emek: Türkiye'de Çalışma Yaşamının Güncel Sorunları* (s. 37-64). Ankara: İmge Kitabevi.
- Baran, P. A., & Sweezy, P. M. (1970). *Tekelci Kapitalizm*. (F. Onaran, Çev.) Ankara: Doğan Yayınevi.
- Basu, D., & Manolagos, P. T. (2012). Is There a Tendency for the Rate of Profit ? Econometric Evidence for the U.S. Economy, 1948-2007. *Review of Radical Political Economics*, 45(1), 76-95.
- Basu, D., Huato, J., Jauregui, J. L., & Wasner, E. (2022). World Profit Rates, 1960-2019. *Economics Department Working Paper Series.318*. University of Massachusetts Amherst.
- Bervendsen, T., & Ditzen, J. (2021). Testing for Slope Heterogeneity in Stata. *The Stata Journal*, 21(1), 51-80.
- Boratav, K. (1980). *100 Soruda Gelir Dağılımı: Kapitalist Sistemde, Türkiye'de, Sosyalist Sistemde*. İstanbul : Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (2011). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. Ankara : İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2017). Türkiye'de Sınıfsal Bölüşüm Göstergeleri, 2003-2014. A. Makal, & A. Çelik içinde, *Zor Zamanlarda Emek: Türkiye'de Çalışma Yaşamının Güncel Sorunları* (s. 13-36). Ankara: İmge.
- Boratav, K. (2022, 06 10). Millî Gelir Büyüyor; Ücretliler Kaybediyor. *Sol Haber* . <https://haber.sol.org.tr/yazar/milli-gelir-buyuyor-ucetliler-kaybediyor-338102> adresinden alındı
- Boratav, K., Bulutay, T., Ege, A. Y., Türel, O., Türel, R. A., & Uygur, E. (2018). Yeni Ulusal Gelir Serileri Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler. *Ekonomi-tek*, 7(2), 61-70.
- Breusch, T., & Pagan, A. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*(47), 239-253.

- Burdisso, T., & Sangiácomo, M. (2016). Panel Time Series: Review of the Methodological Evolution. *The Stata Journal*, 16(2), 424-442.
- Cogliano, J. F. (2018). Surplus Value Production and Realization in Marxian Theory- Applications to the U.S., 1990-2015. *Review of Political Economy*, 30(4), 505-533.
- Cronin, B. (2001). Productive and Unproductive Capital: A mapping of the New Zealand system of national accounts to classical economic categories, 1972-95. *Review of Political Economy*, 13(3), 309-327.
- Cullenberg, S. (1994). Unproductive Labor and the Contradictory Movement of the Rate of Profit A Comment on Moseley. *Review of Radical Political Economics*, 26(2), 111-128.
- Duménil, G., & Lévy, D. (2011). Unproductive Labor as Profit-Rate-Maximizing Labor. *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture &*, 23(2), 216-225.
- Dumitrescu, E., & Hurlin., C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*(29), 1450-1460.
- Eberhardt, M. (2012). Estimating Panel Time-Series Models with heterogeneous slopes. *The Stata Journal*, 12(1), 61-71.
- Eberhardt, M., & Teal, F. (2010). Productivity analysis in global manufacturing production. *Discussion Paper 515*, <http://www.economics.ox.ac.uk/research/WP/pdf/paper515.pdf>.
- Elveren, A. Y. (2021). *Askeri Harcamalar ve Ekonomi: Eleştirel Bir Yaklaşım*. (Ç. Sümer, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Eres, B. (2007). Economic Policy Regimes and Profitability: The Turkish Economy, 1968-2000. A. H. Köse, F. Şenses, & E. Yeldan içinde, *Neoliberal Globalization As New Imperialism: Case Studies on Reconstruction of the Periphery* (s. 115-127). New York: Nova Science Publishers.
- Eres, B. (2011). Alternative Measures of Rate of Capacity Utilization for the Turkish Economy: A comparative Analysis in Means of Adequacy for Empirical Investigation and Growth Models. *Sosyo Ekonomi*(2011-2), 211-237.
- Eres, B. (2018a). Korkut Boratav ile Söyleşi: Türkiye’de Marx ve Kapital. *Mülkiye Dergisi*, 42(1), 115-117.
- Eres, B. (2018b). Oktar Türel İle Söyleşi: Marx'ın Ekonomi Politik Eleştirisi Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 42(1), 119-126.
- Foley, D. (2010). *Kapital'i Anlamak: Marx'ın İktisat Teorisi*. Ankara : Arkadaş.
- Foley, K. D., & Michl, T. (1999). *Growth and Distribution*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Harvey, D. (2016). Crises Theory and the Falling Rate of Profit. T. Subasat içinde, *The Great Financial Meltdown: Systemic, Conjunctural or Policy Created* (s. 37-54). Edward Elgar.

- Heinrich, M. (2013, Nisan 1). *Monthly Review*. Monthly Review: <https://monthlyreview.org/2013/04/01/crisis-theory-the-law-of-the-tendency-of-the-profit-rate-to-fall-and-marxs-studies-in-the-1870s/> adresinden alındı
- Heinrich, M. (2016). *Kapital'e Giriş*. (K. R. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Howard, M., & King, J. (1992). *A History of Marxian Economics: Volum II, 1929-1990*. New Jersey: Princeton University Press .
- Jeong, G., & Jeong, S. (2020). Trends of Marxian Ratios in South Korea, 1980–2014. *Journal of Contemporary Asia*, 50(2), 260-283.
- Kalmans, R. (1997). Productive Activity, Accumulation, and Growth in Postwar Japan and the United States. *Review of Radical Political Economics*, 29(2), 1-25.
- Karahanoğulları, Y. (2009). *Marx'ın Değeri Ölçülebilir mi ? 1988-2006 Türkiye'si İçin Ampirik Bir İnceleme*. İstanbul : Yordam Kitap.
- Karahaoğulları, Y., & Tonak, E. A. (2012). Türkiye'de Üretken Olmayan İşçiler Sömürülüyorlar Mı ? . N. Satlıgan, S. Savran, & E. A. Tonak içinde, *Kapital'in İzinde* (s. 314-328). İstanbul : Yordam Kitap .
- Kepenek, Y. (2019). *Türkiye Ekonomisi* . İstanbul : Remzi Kitabevi.
- Kliman, A. (2011). *The Failure of Capitalist Production: Underlying Causes of the Great Recession* . Pluto Press .
- Lopez, L., & Weber, S. (2017). Testing for Granger Casuality in Panel Data. *The Stata Journal*, 17(2), 972-984.
- Maito, E. E. (2018). The Tendency of Profit Rate to to Fall Since the Nineteenth Century and a World Rate of Profit. G. Carchedi, & M. Roberts içinde, *World in Crisis: A Global Analysis of Marx's Law of Profitability* . Chicago: Haymarket Books.
- Mandel, E. (1986). *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*. (D. Işık, Çev.) İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Maniatis, T., & Passas, C. (2013). Profitability Capital Accumulation and Crisis in the Greek Economy 1958-2009: a Marxist Analysis. *Review of Political Economy*, 25(4), 624-649.
- Marquetti, A. (2003). Analyzing Historical and Regional Pattern of Technical Change from a Classical-Marxian Perspective. *Journal of Economic Behavior & Organization* , 191-200.
- Marx, K. (2012a). *Kapital I*. (M. Selik, & N. Satlıgan, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2012b). *Kapital II*. (M. Selik, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2013). *Artı-Değer Teorileri: Birinci Kitap*. (Y. Fincancı, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2015). *Kapital III*. (M. Selik, & E. Özalp, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Mohun , S. (2014). Unproductive Labor in the U.S. Economy 1964-2010. *Review of Radical Political Economics*, 46(3), 355-379.

- Mohun, S. (2002). Productive and Unproductive Labor: a Reply to Houston and Laibman. *Review of Radical Political Economics*, 34, 203-220.
- Moseley, F. (1991). *The Falling Rate of Profit in the Postwar United States Economy*. London: Macmillan.
- Moseley, F. (1997). The Rate of Profit and the Future of Capitalism. *Review of Radical Political Economics*, 29(4), 23-41.
- Oğuz, S. (2020). *Türkiye'de Yedek İşgücü Ordusu*. İstanbul: KOR.
- Olsen, E. (2015). Unproductive Activity and Endogenous Technological Change in a Marxian Model of Economic Growth. *Review of Radical Political Economics*, 47(1), 34-55.
- Orhangazi, Ö. (2020). *Türkiye Ekonomisinin Yapısı: Sorunlar, Kırılmalıklar ve Kriz Dinamikleri*. Ankara : İmge Kitabevi .
- Paitaridis, D., & Tsoulfidis, L. (2012). The Growth of Unproductive Activities, the Rate of Profit, and the Phase-Change of the U.S. Economy. *Review of Radical Political Economics*, 44(2), 213-233.
- Park, H. W., & Rieu, D.-M. (2020). A Mathematical Formulation of the Dual Nature of Unproductive Labor. *Review of Radical Political Economics*, 1-23.
- Passas, K. (2016). *Productive Labor, Unproductive Labour and Productivity Growth: An International Study*. [PhD Thesis, National and Kapodistrian University of Athens].
<https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/37514?lang=en#page/1/mode/2up> adresinden alındı
- Pauls, R. (2021). Capitalist Accumulation, Contradictions and Crisis in China, 1995-2015. *Journal of Contemporary Asia*, 1-29.
- Pesaran, H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*(142), 50-93.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics No. 0435*.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*(74), 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*(11), 105-127.
- Qi, H. (2017). Dynamics of the Rate of Surplus Value and the “New Normal” of the Chinese Economy. M. Ishikura, S. Jeong, & M. Li içinde, *Return of Marxian Macro-Dynamics in East Asia* (s. 105-219). Emerald Publishing.
- Roberts, M. (2012). A World Rate of Profit . <http://gesd.free.fr/mrwrate.pdf> adresinden alındı

- Roberts, M. (2016). Monocausality and crisis theory: a reply to David Harvey. T. Subasat içinde, *The Great Financial Meltdown: Systemic, Conjectural or Policy Created ?* (s. 55-72). Edward Elgar.
- Rosdolski, R. (2012). *Marx'ın Kapital'inin Oluşumu*. (C. Atay, & M. Çelik, Çev.) İstanbul: Otonom.
- Rotta, T. (2014). *Productive Stagnation and Unproductive Accumulation in the United States, 1947-2011*. [Doctoral Thesis, University of Massachusetts Amherst]. https://scholarworks.umass.edu/dissertations_2/239 adresinden alındı
- Savran, S., & Tonak, E. A. (2012). Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek: Açıklığa Kavuşturma ve Sınıflandırma Denemesi . N. Satlıgan, S. Savran, & E. A. Tonak içinde, *Kapital'in İzinde* (s. 239-271). İstanbul : Yordam Kitap .
- Shaikh, A. (1985). Günümüz Dünya İktisadi Bunalımı: Nedenleri ve Anlamı . *11. Tez Kitap Dizisi: Bunalım, Azgelişmişlik, Devlet* (s. 82-103). içinde İstanbul : Uluslararası Yayıncılık .
- Shaikh, A. (1992). The Falling Rate of Profit as the Cause of Long Waves: Theory and Empirical Evidence. A. Kleinknecht, E. Mandel, & I. Wallerstein içinde, *New Findings in Long Wave Research* (s. 174-202). London: Macmillan Press.
- Shaikh, A. (2018). *Kapitalizm: Rekabet Çatışma Bunalımlar*. (Ü. Şenesen, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Shaikh, A., & Moudud, J. (2004). Measuring Capacity Utilization in OECD Countries: A Cointegration Method. *Working Paper No. 415*,. The Jerome Levy Economics Institute of Bard College.
- Shaikh, A., & Tonak, E. A. (2012). *Milletlerin Zengiliğinin Ölçülmesi: Ulusal Hesapların Ekonomi Politikası*. (H. Arslan, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Smith, A. (2009). *Milletlerin Zenginliği* . İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları .
- Tonak, E. A. (2007). Does Economic Growth Mean the Rise of the Wealth of Nations . A. H. Köse, F. Şenses, & E. Yeldan içinde, *Neoliberal Globalization as New Imperialism: Case Studies on Reconstruction of Periphery* (s. 101-114). New York : Nova Science Publisher .
- Tonak, E. A. (2012). Artık Değer Oranının Ölçümü: ABD ve Türkiye. N. Satlıgan, S. Savran, & E. A. Tonak içinde, *Kapital'in İzinde* (s. 275-313). İstanbul: Yordam Kitap.
- Tonak, E. A. (2017). Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası Üzerine . H. Cömert, E. Özçelik, & E. Voyvoda içinde, *Kalkınma İktisadının Penceresinden Türkiye'ye Bakmak: Fikret Şenses'e Armağa* (s. 197-215). İstanbul: İletişim.
- Tonak, E. A. (2020). Moribund Competitive Capitalism. E. López içinde, *The Veins of the South Are Still Open* (s. 74-95). Yeni Delhi : LeftWord Books.
- Tsoufidis, L., & Paitaridis, D. (2019). Capital intensity, unproductive activities and the Great Recession in the US economy. *Cambridge Journal of Economics*(43), 623-647.

- Tsoufidis, L., & Tsaliki, P. (2014). Unproductive Labour, Capital Accumulation and Profitability Crisis in the Greek Economy. *International Review of Applied*, 28(5), 562-585.
- Tsoufidis, L., & Tsaliki, P. (2019). *Classical Political Economics and Modern Capitalism: Theories of Value, Competition, Trade and Long Cycles*. Cham: Springer.
- Tsoufidis, L., Alexiou, C., & Tsaliki, P. (2016). The Greek Economic Crises: Causes and Alternative Policies . *Review of Political Economy* , 1-17.
- Tsoufidis, L., Tsimis, A., & Paitaridis, D. (2019). The Rise and Fall of Unproductive Activities in the US Economy 1964–2015: Facts,. *World Review of Political Economy*, 10(2), 142-170.
- UN, EU, IMF, OECD, & WB. (2009). *System of National Accounts, 2008*. New York.
- Yeldan, A. E. (2022). Türkiye Ekonomisinde Kâr Oranlarının Seyri ve Etkilediğini Düşündüğümüz Konular. *İktisat ve Toplum Dergisi*(136), 62-68.
- Yeşilbağ, M. (2016). Hegemonyanın Harcı: AKP Döneminde İnşaata Dayalı Birikim Rejimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), 599-626.

ÖZET

Bu çalışma, klasik-Marksgil makroekonomik kategorilerin nicel büyüklüklerini Avrupa ülkeleri, ABD ve Türkiye için ölçmeyi amaçlamaktadır. Tezin genel yapısının kısaca anlatıldığı birinci bölümün ardından, ikinci bölüm, yalnızca teorik kaygılar nedeniyle değil, aynı zamanda milli gelir serilerinden hareketle klasik-Marksgil kategorileri türetmek için de merkezi bir öneme sahip olan üretken emek (faaliyet) ve üretken olmayan emek (faaliyet) ayrımını tartışmaktadır. Bu bölümde aynı zamanda klasik-Marksgil kategorileri türetmek için geliştirilen ampirik yaklaşım tanıtılmaktadır.

Milli gelir serilerinin dönüştürülmesi, artık değer oranı, kâr oranları, klasik-Marksgil emek üretkenliği, sermayenin maddi ve değer bileşimi, üretken olmayan alanın göreceli büyüklüğü gibi klasik-Marksgil kategorileri gözlemlememize imkân vermektedir. Bu bağlamda üçüncü bölüm, Avrupa ülkelerinde ve ABD’de klasik-Marksgil kategorilerin nicel büyüklüklerinin karşılaştırmalı olarak analizine ayrılmıştır.

Dördüncü bölüm, üretken olmayan faaliyetlerin yakından bir incelemesini sunmaktadır. İnceleme göstermektedir ki çalışmada ele alınan ülkelerde ticaret en büyük üretken olmayan faaliyet büyüklüğünü oluşturmaktadır. Ayrıca, ekonometrik analizler üretken olmayan alandaki genişlemenin artık değer oranı ve artık değer kütleindeki artışa bağlı olacağını söyleyen klasik-Marksgil argümanı doğrulamaktadır.

Beşinci bölüm Türkiye ekonomisine odaklanmaktadır. Bu bölümde, Türkiye ekonomisinde kilit değişkenlerin büyüklüğü ve hareketi, Avrupa ülkeleri ve ABD ile karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ulusal Hesapların Ekonomi Politikası, Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek, Artık Değer, Kâr Oranı, Sermaye Bileşimleri

ABSTRACT

This study aims to measure and analyze quantitative magnitudes of classical-Marxian macroeconomic categories in European countries, the USA, and Turkey. Following a general introduction on the structure of the dissertation in the first chapter, the second chapter discusses the distinction between productive and unproductive labor (activity) which has central importance for not just theoretical concerns but also for deriving classical-Marxian macroeconomic categories from traditional national account statistics. The empirical strategy to transform the traditional national account statistics into classical-Marxian categories is also introduced in the chapter.

Transformation of national account categories allows us to observe classical-Marxian macroeconomic categories such as the rate of surplus value, the profit rates, classical-Marxian labor productivity, the value and materialized compositions of capital, and the relative size of unproductive activities. In this context, the third chapter is devoted to analyzing the magnitudes and movements of classical-Marxian macroeconomic variables in European countries and the USA comparatively.

The fourth chapter represents a close analysis of unproductive activities. The close analysis of unproductive activities indicates that the trade sector constitutes the largest segment of unproductive spheres in all countries included in the study. Moreover, econometric investigations validate the classical-Marxian approach arguing that the expansion of unproductive activities is dependent on increases in the rate and mass of surplus value.

The fifth chapter focuses on the Turkish economy. In this chapter, the magnitude and movement of key variables in the Turkish economy are analyzed in comparison to European countries and the USA.

Keywords: Political Economy of National Accounts, Productive Labor and Unproductive Labor, Surplus Value, Rate of Profit, Composition of Capital